

MORVAY JUDIT

ASSZONYOK A NAGYCSALÁDBAN

NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

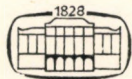
MORVAY JUDIT

ASSZONYOK
A NAGYCSALÁDBAN

A MÁTRAALJI PALÓC ASSZONYOK ÉLETE
A MŰLT SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Néprajzi tanulmányok sorozat

E könyv a mátraalji palócok egyik jellegzetes, a századforulón még létező családformájában, a nagycsaládban élő asszonyok életét ismerteti meg az olvasóval. A nagycsaládi szervezetnek, a különböző helyzetű és szerepű családtagoknak, a család szűkebb és tágabb környezetének, mindennapi életének alapos bemutatása után tér rá a szerző az asszonyi életet megelőző leányélet, udvarlás, házasítás részletes leírására, amelyet a lakodalommal zár le. A könyv legérdekesebb és legterjedelmesebb része azoknak a viszonylatoknak a feltárása, amelyek között az asszony férjének családjában élt. S bár a leírás központjában az asszony személye áll, mégis a gazdához, a családbeli asszonyokhoz, a férjhez és a férfiakhoz, a gyermekekhez, régi családjához fűződő kapcsolatainak, egész környezetének bemutatásával más és más oldalról ismerhetjük meg a sajátos emberi kapcsolatokkal és magatartásformákkal rendelkező, hagyományörző, homogén paraszti társadalmat. Azok az adatközlők, akiknek szavai nyomán megelevenedett e régen letűnt világ, sorsukkal a hosszú századok alatti elnyomás embertelen viszonyait és talán egy évezred előtti életforma lappangó emlékeit példázzák az utókornak.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MORVAY JUDIT
ASSZONYOK A NAGYCSALÁDBAN

NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

SZERKESZTI
KRÍZA ILDIKÓ

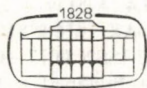
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORTJA

MORVAY JUDIT

ASSZONYOK A NAGYCSALÁDBAN

A MÁTRAALJI PALÓC ASSZONYOK ÉLETE
A MÚLT SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1981

ISBN 963 05 2708 1

© MORVAY JUDIT, 1956

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Grozdits Judit

Műszaki szerkesztő: Kozma Anikó

Terjedelem: 11,4 (A/5) ív + 24 oldal melléklet

AK 1816 k 8183

HU ISSN 0077-66025

81.8827 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

Printed in Hungary

TARTALOM

Bevezetés	7
A nagycsalád élete	13
A nagycsalád	13
A család feje, a gazda	20
A gazdasszony	30
A férfiak	36
Az asszonyok	46
Az özvegy	59
Az eladó lány	62
A gyerekek	65
Az árva	69
Az öregek	71
A falu	72
Az udvar	74
A ház belseje	74
Evés és élelem	86
Amíg a lányból asszony lett	92
Leányélet	92
Szeretőtartás	101
Házasítás	116
Lakodalom	129
A menyecske férje családjában	140
A menyecske és a gazda	140
A menyecske és a gazdasszony	143

Az asszony és a férje	147
Az asszony és a családbeli férfiak	156
Az asszony és menyecsketársai	156
Asszonyok és lányok	160
Az asszony és gyermekei	161
Az asszony és a családbeli többi gyerek	171
Az asszony és régi családja	171
A menyecske és anyja	172
A menyecske és lánykori barátai	175
Komaasszonyok	176
Szomszédasszonyok	177
Az asszony és a falu	178
Vásárokon, búcsúkon	183
A nagycsalád asszonyai	186
A szép menyecske	186
Az asszonyok viselete	187
Asszonyi ismeretek	189
Érzelmi élet	195
Szórakozási lehetőségek	204
Asszonyi magatartás	207
Befejezés	210
Adatközlők	211
Irodalom	212
Szójegyzék	214
Képmelléklet	

BEVEZETÉS

A mai parasztság elődeinek, a jobbágyoknak mindennapi életéről kevés emlék maradt ránk. Tudjuk, hogy többségükben nehezen éltek, embertelen adóterhek alatt nyögve hallgatni és tűrni kényszerültek, de életviszonyaikat, körülményeiket — éppen az eleven részleteket — alig ismerjük. A ránk maradt megsárgult írások fölöttébb szűkszavúak, s ha Tiborc panasza hangot is kapott az irodalomban, gondolt-e valaki arra, hogy a férfi, a családfő mellett ott állt egy másik ember is, aki a külső csapásokat még inkább szenvedte, akit a rendi törvények, a paraszti közösség szigorú hagyományai, a családi élet rideg rendje erős köteléssel gúzsolt a „neki kiszabott helyre”. Ki gondolt az asszonyra? Meghallgatta-e valaki az anyát?

A mátraalji palócok egyik jellegzetes családformája a nagy-család volt. A nagycsaládban élő asszonyok életét írtam le ebben a könyvben. A családtagok együtt lakva, közösen gazdálkodva éltek a legidősebb férfi, a „gazda” keze alatt. Az asszonyok semmibe bele nem szólhattak, s a vagyontól nem részesülhettek sem apjuk, sem férjük házában. Idegenül robotolták le életüket férjük családjában, dolgozva élelmükért és gyermekeik felneveléséért. A férfiak keserves sorsát még inkább megsínylette az asszony. Ha a férfiak éheztek — ő csakhogy éhen nem halt; ha a férfiak dolgoztak — ő több munkája mellett azokat is kiszolgálta; ha a férfiakat gátolta és megkötötte a felettük álló rend — az asszonyok terheit tetézte a családi, a férfival szembeni alacsonyabb helyzet is.

Ennek a nagycsaládban küszködő asszonynak az életét szeretném megismertetni és megértetni. Az öregek emlékeiből, az ő szüleik, nagyszüleik egy-egy elmesélt történetéből vagy csak elejtett, de ma is emlékezetes szavából próbáltam összerakosgatni, feléleszteni ezt a régi, ma már szinte hihetetlennek tűnő világot. S bár itt csak a Mátra északi medencéjének öt falujáról s e falvak társadalmának is csak egy részéről, a nagycsaládban élőkről szólok – mégis, az itt bemutatott kép nemcsak a magyar nyelvterület más tájain s szomszéd népeinknél meglevő nagycsaládok felé rokonítható, hanem világnézetében, kötöttségében, éppen a hasonló társadalmi és gazdasági helyzet, a feudalizmusban gyökerező rend folytán, a kapitalizmus előtti paraszti társadalom egészére is vonatkoztatható.

A múlt század második felének asszonyai már a 48-as forradalom után éltek, de számukra a jobbágyság törvényei és hagyományai csak formálisan szűntek meg; sorsuk még a hosszú századok alatti elnyomás embertelen viszonyait és talán egy évezred előtti életforma lappangó emlékeit példázzák az utódoknak. Amikor róluk szólunk, a megalázott jobbágysasszonyok nehéz élete szakad fel – ha homályos, tétova vonalakban is – a mai olvasó, kutató tekintete előtt.

A Mátra északi medencéjének magyar falvait a palócoknak nevezett etnikai csoport egyik leghagyományőrzőbb központi területeként tartja számon a néprajztudomány. Azok a falvak, amelyekben kutatásaimat elsősorban végeztem – Bodony, Mátraderecske, Mátraballa, Maconka, Nagybátony – reprezentánsai a mátraalji palóc településeknek. E területen végzett későbbi gyűjtőútjaim azt bizonyították, hogy a felsorolt községekben tapasztaltak – jelentéktelen eltérésektől eltekintve – a mátraalji palóc falvak mindegyikére vonatkoztathatók. E falvak társadalmi nem volt differenciált. A bolygatlan településszerkezet, a környező nagybirtokok szorítása, a falvak táji

elzártága, mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas földje, valamint kötött társadalmi szerkezete még századunk elején is akadályozta és késleltette e táj fejlődését.

Mindössze 50-60 esztendő, lényegében a múlt század második fele az, amiről a könyv beszél. Ez az időszak országos méretekben a kisparaszti gazdálkodás kapitalizálódásának legjelentősebb fél évszázada is. A mezőgazdasági kisárutermelésre való áttérés átalakította az ország legnagyobb részén a paraszti gazdálkodás módját, ezen keresztül pedig a parasztok addigi életformáját is. Vizsgált területünk az általános folyamattól elmaradva, csak igen lassan csatlakozhatott az országos fejlődéshez; hiába jártak el távoli vidékekre vásárolni, fuvarozni, tapasztalataikat éppen e falvak hagyományörző, homogén társadalma miatt csak alig vagy csak igen kis mértékben tudták hasznosítani. A gátló tényezők közé kell sorolni az aktív rokonsági csoportokat, így a nagycsaládi szervezetet is. Bár nagycsaládban csak a falu telkesjobbágy-utódainak egy része élt, mégis éppen a nagycsalád tekintélye, presztízse nyomhatta rá bélyegét az egész község életvitelére, világnézetére, magatartására.

E könyv anyagát 1954–55-ben gyűjtöttem, összesen körülbelül négy hónapot töltve a terepen, szinte kizárólag az emberi emlékezetre támaszkodva. Ezért a „legrégebbi” adatok konkrétan a múlt század közepére vonatkoztathatók, a személyes élményanyagot általában századunk húszas éveinél zártam le. Írás közben tudatosan törekedtem arra, hogy a még rekonstruálható legrégebbi helyzetet rögzítsem. Elsősorban a gazdálkodás és a házbelső ismertetésénél próbáltam megragadni a múlt század közepére jellemző formákat, mégpedig azért, mert a tárgyalt időben ezek mentek át a legjelentősebb változásokon. E változások már lassú, de feltartóztathatatlan bomlasztói voltak a nagycsaládi rendszernek is. Már a múlt század utolsó harmadában lassan sorvadásnak indult az állattar-

tás mint gazdálkodási főág, és fokozatosan átadta helyét a még ugyancsak külterjes mezőgazdasági művelésnek. A századforduló éveiben már hátat fordítottak a nyomásos gazdálkodásnak, és fejlettebb, termelékenyebb munkamódszereket és eszközöket alkalmaztak a föld megművelésére is.

A ház berendezése, a telken való élet sem maradt a régi többé. Különösen szembetűnt a változás a higiénia dolgaiban – nagyobbrészt éppen az egyre inkább szóhoz jutó fiatalasszonyok szívós harcának eredményeként. Szembe kellett szállniuk nemcsak az öregekkel, de igen gyakran a családbeli fiatalabb férfiakkal is. Kicsikarták, hogy már meszelhették a falat, felmázolhatták a ház földjét, sikerült kiverekedniük, hogy a nagyobb állatokat télen se tűrjék meg a lakóhelyiségekben. Lassanként kidobták a füstöskemencét is a házból, s helyette kisebb, a pitvarból fűthető kerek kemencét vagy vályogfalú tűzhelyet emeltek.

Az egymást érő változások azonban a század végéig még nem bontották meg a társadalom felépítését. Így a nagycsalád sem szűnt meg, de számuk egyre csökkent az előző évtizedekhez viszonyítva.

Leírásom természetesen tipizál. Az élet és az emberi természet apró jelenségeiből, ellentmondásaiból, variánsaiból igyekeztem a legjellemzőbbeket megragadni; azt a környezetet, szokást, magatartást, amely az egész nagycsaládrendszerre a legjobban ráillik. Hozzásegített ehhez elsősorban az adatközlőimben a nagycsaládról már leszűrődött kép, s nem utolsósorban hasznosítottam a meglevő néprajzi tapasztalatokat is.

Az idézőjelbe tett mondatok szó szerinti idézetek, adatközlőim szavai. Szerkezetükön, szófüzéseiken nem változtattam. A palóc nyelvjárás oly jellemző hangalakjait azonban nem jeleztem. A dőlt betűkkel szedett szavak egy-egy fogalom, tárgy népi nevét adják, feloldásukat a szójegyzők tartalmazza.

Köszönetet mondok K. Csilléry Klárának, aki 1954. évi bodonyi gyűjtéséből rendelkezésemre bocsátotta a 29. és 35. oldal egy-egy adatát. („Ádventben minden nap . . .”, illetve „odavágott a mogyorófavesszővel . . .” kezdetű sorok.) Hálával tartozom Rajeczky Benjáminnak, aki hozzájárult az általa gyűjtött két siratóének szövegrészének leközléséhez. A könyvet illusztráló képek közül huszonöt a Néprajzi Múzeum tulajdona. Megjelentetésük engedélyezését ez úton köszönöm meg.

Huszonöt év múltán, objektívebben, tapasztaltabban, egy újabb kiadás felelősségének súlyával sem tudtam könyvem szövegén lényegében változtatni. (Először 1956-ban, a Magvető Könyvkiadónál látott napvilágot.) Hogy pályám kezdetén, az idő s a történések egyszeri, szerencsés alakulása révén még találkozhattam az egységében kitapintható, gyakorlatában is megfigyelhető hagyományos paraszti társadalommal, ma is életem egyik különleges ajándékának tekintem. A kutató kíváncsiságával s a fiatalság fogékonyságával fordultam e felé a számomra ismeretlen, különös, mégis annyira itthoni világ felé. Elbűvölt e kiérlelt kapcsolatrendszerű, homogén társadalom, amely az élet minden területét determinálta, s megdöbbenett e közösségnek alávetett egyének együttes magatartása. Először itt tapasztaltam a szükséglet és tudás egységében működő paraszti kultúrát, a racionalis és irracionális világ szorosan összefüggő egységét. E találkozás bűvöletében s a folyamatos felfedezés belső feszültségében jött létre ez a könyv, amelyet megírni korunk gyorsuló, változó idejében, már 10 év múlva sem lehetett volna.

Öreg, régen halott adatközlőimre gondolva még fel tudom idézni azt a sarkalló vágyat, amely életük megismerésére ösztönzött, s amely lassú, szűkszavú, egyszerű történeteik nyomán megértéssé, tiszteletté szelidült. Hány nehéz sorsot, hány kivételes embert ismerhettem meg! Hadd említsem meg

közülük itt a legkülönbet, a bodonyi Jakab Szuszék Gáborné Béres Gyurabá Kati nénit, „Katyi neném”-et, aki kivételes intelligenciája, elvonatkoztató képessége és érzékenysége révén túllépett az adatközlők szintjén, s munkám segítőtársa lett. Barátságában és szeretetében haláláig megtartott.

Soha el nem mondott történetek, egy életen át titkolt érzelmek, tétován, először megfogalmazott gondolatok letéteményese, tanúja lettem. Egy más törvényű, de emberi világ épült fel öregjeim szavai nyomán. Ezek a szavak a valamikori fiatal szakembernek egy életre kijelölték kutatási területét, a valamikori fiatalasszonyt pedig a magányos helytállás tisztelére, az étellel szembeni kemény alázatra tanítgatták.

Morvay Judit

A NAGYCSALÁD ÉLETE

A nagycsalád

„Tizennégy éves koromig huszonnyolc család közt nevelkedtem. Ezernyolcszáznyolcvanegyben váltunk szét, mert igen sokan voltunk. Már az asztalhoz sem fértünk egyszerre. Öregapó volt a gazda. Ő parancsolt, míg csak meg nem halt. Amit mondott, annak úgy kellett lennie. Nem beszélt neki senki vissza. Ő mondta meg, hogy ki, hol és mit dolgozzon aznap. Az emberek leginkább az állatokkal törődtek, egyéb munkát az asszonyok végeztek. Azoknak mindenki parancsolt . . .” Így emlékezik vissza a nyolcvannyolc esztendőös Jakab András arra az időre, amikor még *egy fedél alatt* élt együtt az egész nagycsalád, vagy más szóval *házcsalád*.

A mátraalji magyar falvakban többféle jelentése van a család szónak. Jelenti magukat a gyermekeket. „Sok családjá van” – mondták a sokgyermekes szülőkre. Néha azonban a család szóval jelölik magukat a családtagokat is. „Sok család közé mentem férjhez . . .” vagy mint az iménti idézetben: „huszonnyolc család közt nevelkedtem”. És családnak nevezték az egy fedél alatt lakó rokonokat, bármennyien is voltak. „Jaj, nagy család volt az, sokan voltak, azt sem tudták, hová feküdjenek” – hajtogatták egy századforduló előtti, négy nemzedéket magában foglaló népes családról.

Nem volt ritkaság, hogy négy generáció élt együtt az akkori szokásoknak, íratlan törvényeknek megfelelően: a dédapa, ennek fiai feleségeikkel, valamint fiaikkal és hajadon lányaikkal, de ott éltek a dédapa fiainak unokái is.

A nagycsalád azonban nemcsak azt jelentette, hogy több generáció élt egy fedél alatt, hanem a közös gazdálkodást is. A nagycsalád gazdasági egység, egy férfi – általában a legidősebb – vezetése alatt, aki nemcsak irányítója volt a család belső életének és gazdálkodásának, de lényegében egyedüli tulajdonosa is a gazdaságnak, a család vagyonának.

A Jakab család Szuszék ragadványnéven ismert ága 1873–74-ben harminc lelket számlált. A mellékelt táblán bemutatjuk a családfát, illetve a jelzett időben annak együtt élt tagjait.

Ez a nagycsalád a Szuszék *hadhoz, nemzetséghez* tartozókat, illetve ezek egy részét, a férfiakat és hajadonokat foglalta magába. Az együttélő nagycsaládnak tehát egy *had* alkotja a gerincét – jelen esetben a Jakab Szuszék *had* –, de hiányoznak belőle a más családokba férjhez ment leány leszármazottak, és bővül a fiú leszármazottak más családokból, más hadakból hozott feleségeivel. Az asszonyok, bár ebben a nagycsaládban éltek és dolgoztak, tehát lényegében ide is tartoztak, mégis a születésük szerinti, vagyis az apai *had, nemzetség* tagjainak számították magukat halálukig. Ha végigolvassuk a temető kőből faragott fejfáit – az utolsó hat-nyolc esztendőben elhaltak kivételével – az asszonyok sírjain csak lányneveket találunk. Sok esetben még a sírkövet állító „bánatos férj” vagy „hű fiú” családi neve sem állapítható meg a sírfeliratokból.

Itt nyugszik

Istenben boldogult

Bazsó Rozál

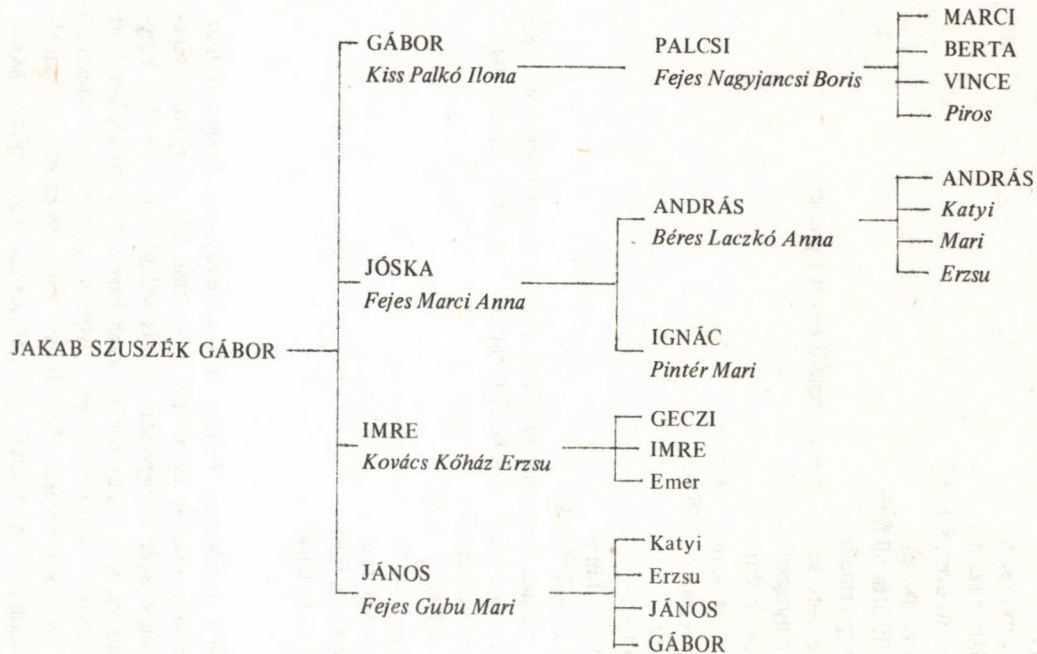
Élt 75 év. m.h. 1926

april. 1-én

béke poraira

Állította hű fiai

András, Gáspár és József.

Vagy:

Itt nyugszik
Gábor Izsmér
élt 36 évet, † 1930
Béke poraira
Állította hű férje
és gyermekei.

A gyermek sírjára az anya családi nevét írják fel:

Itt nyugszik
Fodor Márton
sz. 1904, m.h. 1923 év
november 20 állít
otta
szülei
Fodor János
és Forgó Piroska

Egy hármass síron csak az elhalt anya neve szerepel, noha vele együtt nyugszik a más *hadhoz* tartozó két fiúleszármazottja is:

Itt nyugszanak
Gál Jolány és fia
József unoka Dezső
Béke poraikra
állította férje
és négy lánya

De a mindennapi életben is használatos volt, hogy a férjhez ment asszonyokat lánynéven szólították. Ha a férj rokonságából vagy akár a nagycsaládból is valaki a menyecskét megszólította, keresztnévéhez gyakran hozzátette annak lánykori ragadvány- vagy családnevét. „*Apámuram* bizony rámszólt: vidd odébb a gyereket Virág Julis!” A menyecskét férje családjának tagjai is szólították így. „Mikor én lány voltam, akkor

még kocsin vitték a menyasszonyt a vőlegényes házhoz. Engem *nagyuram* vitt a kocsin. Én csak *rittam*, az meg rámszólt: Ne bőgj, mert lelöklek! Fáj ez nekem, nem szóltam ezután hozzá. Az meg mindig mondta: Felejtsd már el, Király Erzsű!”

A negyven éven felüli asszonyok nőrokonaikat, falubeli asszonyismerőseiket ma is lánynevükön emlegetik. Néha még anyjukról is beszélnek így: „Édesanyám, Bera Erzsű olyan szépen dalolt, mint a vízilyány!” Reggeli találkozásnál pl. így köszöntötték egymást a menyecskék: „Korán keltél, Forgó Piros!” – „*Hogy akarod*, Kode Mari?”

Egy idős asszony férjhez ment lányától akarták megtudakolni, hogy meghalt-e már beteg anyja: „... mondta neki, hogy eredj el Csomós Marihoz, hogy meghalt-e Gábor Katyi?”

Egyések tudatosan is vallják, hogy „a lány az apja *hadjába* tartozik, nem a férjébe”. „Én a Farkas Márkus *hadához* tartozom” – mondta a hetvennyolc éves Márkus Panni néni, aki férjének négy gyermeket szült. „Mert csak az apa nemzetiségéhez tartozik az asszony, ha férjhez is megy.”

Idősebb asszonyok még ma is így használják a nevüket. „Fél éve történt, hogy mikor Jakab Katyi néninek az igazolványát alá kellett írni, szépen aláírta a lánynevét, hogy Jakab Katalin. Mondta neki a rendőrnő, hogy maga már férjhez ment, mama! A többiek nevettek. Az öregasszony csak ennyit mondott: mindig meg voltam elégedve a lánykori nevemmel.”

A falu társadalmának nem minden tagja tartozott nagycsaládba. A föld nélküli zsellérek utódai, a nincstelenek és az egy-két holdas parasztok, az inkább csak napszámból, summáságból élők, valamint a faluba későbbben költözők az apából, anyából és gyermekekből álló kisebb családokban maradtak. De ha egy háztartásban is éltek öregeikkel, éppen a föld, az állatállomány, a vagyon hiányában nélkülözték azt a gazdasági alapot, amelyet a nagycsaládrendszer fenntartása megkövetelt, és amely annak egész belső szerkezetét megformálta. Családi

életük lazább, szabadabb, egyénibb volt, rokonsági kapcsolataik sem voltak olyan szorosak, szabályozottak, mint a nagycsaládban élő telkes jobbágyok leszármazottaié. Mint mondják: „ezeknek nem volt *hadjuk*, csak családjuk”. Éppen ezért az együtt élő *nemzetségek*, *hadak* a falu társadalmának „tekintélyesebb” rétegét jelentették. Tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy ezt a tekintélyt egyedül a szét nem aprózott, egy kézben tartott vagyon adta. Jelentősen növelte a *nemzetiség* „hírét”, emelte „rangját” a családtagok száma is. Az együtt élő rokonság lényegében szövetség is volt, és mint ilyen súlyt, értéket képviselt. Erős közösség volt, melynek tekintélye megadta a beletartozó egyén rangját és helyét a falu társadalmában.

Pedig a nagycsaládbeli nemigen élt jobban, mint a másféle. Ha pedig az emberi, egyéni törekvések lehetőségeit nézzük, a zsellérutódók, a kiscsaládosok helyzete meg éppen előnyösebb, szabadabb volt. Mégis, a falu szemében a nagycsaládban élőknek volt nagyobb tekintélye.

Szerepet játszott a házasságnál a két család társadalmi helyzete is. „Ne vedd el, fiam, nincs annak *rangja*” – beszélte le a legényt az anyja, ha olyan lányhoz járt, akinek nem volt *hadja*, csak családja. Helyette olyat kínált fiának, akinek „apjáról, anyjáról nagy *rangja* van”. „Nincs *rangja*, de van vagyona” – felelte a későbbi évtizedekben a legény, ha nem akart lemondani a lányról. „Az én apámnak nem volt *címeri*, nem volt nagy rokonsága” – mondta egy nem nagycsaládból származó idős asszony.

A *rang* és *címer* kifejezés mindkét esetben a *had*, *nemzetiség*, a nagy rokonság fogalmát helyettesíti. Azt, hogy a *had* és *nemzetiség* jelentése között a Mátraalján volt-e különbség, ma már pontosan nem tudják. Az azonos családnevű, de különböző ragadványnevű családokat is külön *hadaknak*, *nemzetségeknek* számítják. A Béres családnevűeknél pl. külön *had* a Béres

Laczó *had* (Laczkó *hada*), Béres Antal *had* (Antal *hada*), Béres Kisjóska *had* (Kisjóska *hada*), Béres Kataj *had* (Kataj *hada*). Arra még emlékeznek, hogy a Kataj *had* egy szétköltözés – vagy ahogyan mondani szokták: *válakozás* – alkalmával jó nyolcvan éve szakadt el Antal *hadától*. A szétválás után már önálló *hadnak* tekintették a kiszakadtakat. Csak a legöregebbek mondják még az összes Béresekre, hogy „egy *nemzetség* volt az”.

Egyes *hadaknak* közös testi és lelki jegyeket is tulajdonítottak. „Az öcsém a Kataj *hadra* ütött, azok mind olyan barna, erős emberek.” Vagy: „a húgom a Csepű *had* közé ment férjhez. Azok közt sok férfi boszorkány volt. Az egész mind *bűbájos* . . .”. „A Gubu *had* mind veszekedős, mérges.”

Azzal a legénnyel, aki nagy *hadból* származott, nem volt tanácsos *összekapaszkodni*, azaz összeverekedni a többi legénnyel. „Nemigen *abajgattak* ilyen családot, mert ha egyet *megabajgattak*, hat is jött a helyire.” Ha egy legényt a lányos háztól a többiek elverték, nemcsak cimboráit, de rokonait is segítségül hívta. „Jött a legény ilyenkor a rokonaival . . .” A *had* egy tagján esett sérelmet az egész *had* magáénak érezte, s a megbántott számíthatott rokonai segítségére. Sőt, a legközelebbi anyai rokonok is helytálltak olyankor, ha erre felkérték őket.

Nemcsak az egymás közötti ügyekben, de a törvénnyel és a falu vezetőivel szemben is kiálltak egymásért. „Egy legényt kiutasított a pap a templomból, mert mise előtt szivarozni látta. Egyszerre kiállt oda nagyapja a székből felállva és nagybátyja a kiskarról: ne mozdulj, fiam!”

Még a halál órájában sem szakadt meg a kapcsolat a családtagokkal. „Ott van vele a családja. A család (ti. a család halottjai) eljön azért, aki haldoklik.” Elsősorban a halott anyja siet gyermeke fogadására. A legtöbb haldokló az édesanyját emlegeti, de van olyan is, aki felsorolja az ágyát körülálló egész

néhai rokonságot. „Integtetnek, hívják: gyere, gyere, majd jössz!” A halottakat látó, velük beszélni tudó *tudósasszony* szerint a *hadak* még a másvilágon is együtt vannak. „Nagyapám, Jakab Ferenc ott várja a családját.” „A Szuszék *had* ott is együtt van.”

A család feje, a gazda

A *had* feje, parancsolója, a ház, a föld, az állatok tulajdonosa a gazda volt. Övé volt minden, ura volt háza népének.

A gazda tisztségét a család legidősebb tagja viselte: a fiaival, unokáival, esetleg dédunokáival együtt élő családfő vagy a férfi testvérek közül a legidősebb. A tisztség a szeniorátus elve alapján öröklődött, vagyis az elhalt gazda után a következő legidősebb férfi lett a család feje. Tehát nem minden esetben a gazda fia.

Nem a tehetség, ügyesség, rátermettség tett valakit adott esetben gazdává, a nagycsalád vezetőjévé, hanem a hagyományos rend döntött az utódlás dolgában, s ez határozta meg, hogy ki milyen helyet foglal el, sokszor élete végéig a családi körben. Ez a szigorú, hagyományos rend megszabta az egyes családtagok egymáshoz való viszonyát is: a többség igen csekély jogát s számtalan kötelességét.

A gazdán kívül vajmi kevés joga volt bárkinek is a nagycsaládban. Neki „ellentmondani semmiben sem lehetett, félünk tőle, mint a tüztől”. Ha valamelyik fia szólni mert, rövid volt a válasz: „nekem a szarom ne parancsoljék!” A gazda kiadta annak az útját, aki nem engedelmeskedett. „Azt üzhette el, akit akart.” Akit kiutasított a családból, nem követelhetette vagyónrészt, „jó volt, ha kapott egy fejszét meg egy pár forintot”. „Nem volt hová menni, itt meg legalább volt mit enni. Inkább hallgattunk.” Ha a családtagok valamin össze-
szólalkoztak egymással, az öreg csak egyet szólott, aztán már

csend is lett: „nyavalya kutyái hallgassatok, enyim házamban nem lehet veszekedni!”

A menyecskék . . . ? „Meg sem szólalhattunk, mert apám-uram csak annyit mondott: pusztuljatok a háztul! Nem tudtunk volna megélni, ha nem tűrünk.” Egyesek szerint a gazda elűzhette a háztól a menyecskét magában is; mások szerint csak akkor, ha a férjének is kiadta az útját. A gyakorlatban azonban leginkább úgy történt, hogy az elűzött menyecske vagy „meghúzta magát és el sem ment”, vagy pedig „hazaszaladt a szüleihez, de két-három nap múltán visszajött”. Apósa ekkor már nemigen törődött vele, elfelejtette haragját, s folyt tovább az élet a maga megszokott rendjén.

Jogában állt a gazdának nemcsak fiait, unokáit, de menyét is megütni. Ezt a legtöbb sohasem, vagy csak a legritkább esetben tette meg. Testi fenyítés csak a gyermekeket érte. „Nagyapám szeretett a kemence tetején ülni. Egy vessző volt a kezében, s ha valamelyik gyerek nem jól cselkedett, hát odasuhintott neki.”

A gazda kiváltságos helyzetének alapja a családi vagyoni egyeduralmában rejlett. Bár „közös volt minden”, „közökre ment minden”, „közösbe dolgoztunk”, „egymás erejével dolgoztunk” – mondják az akkori időkre, mégis ez a közös – egyetlen ember hatalmának volt alávetve. Ennek egyéni adottságaitól függően nőtt vagy fogyott, és neki – úgyszólván csak neki – adott könnyebb életet.

A jó gazdának tekintélyén túlmenően jelentős gazdasági tapasztalatokkal is kellett rendelkeznie, és szükséges volt, hogy képes legyen az egész gazdaság kézben tartására, az abban folyó munka kellő megszervezésére is. Ő adta ki naponta az egyes családtagok munkáját: ki hol legeltessen, szántson, fuvarozzon, vásárba menjen stb. Akinek nem jutott munka otthon a gazdaságban, azt elküldte az uradalmi erdőbe ölfát vágni vagy elszegődttette juhásznak. Nyáron minden családból – még a

legtehetősebből is — elküldtek egy-egy fiatalabb férfit az Alföldre aratni, hogy ott a család évi búzalisztszükségletét megkeresse. (Tiszta búzát keveset vetettek.)

A menyecskéknek a gazdasszonyon keresztül parancsolt, hogy hová menjenek aznap kapálni, dolgozni; a gyerekek meg malacot, libát legeltetni.

A közös munka minden hasznát a gazda tette el. Nemcsak a terményt, a pénzt, de még azt is, amit valamelyik férfi családtag vagy hajadon leány külön keresett. „Az uram a pénzt, amit keresett, *apámuram* kezébe adta. Oda kellett adni, mert másképpen elmúlt volna minden boldogság.” A múlt század közepén némelyik gazda még azt is megkövetelte, hogy a gazdasszony a tojás, csirke és egyéb aprójószág eladásából származó kevés pénzét neki adja oda.

A pénzt a gazda vasalt kisládában tartotta a fekvőhelye alatt vagy egy mázatlan cserépedénykébe, egy *vászonbegrébe* tette, s úgy elrejtette, hogy ahhoz senki sem fért hozzá. Volt olyan is, aki vászonzacskóba kötve éjjel-nappal a nyakában hordta. A *gabonás hambár* vagy a búzás kamra *makkos zárának* kulcsát a legtöbb gazda a csizmaszárában tartotta, hogy oda tudtán kívül senki se juthasson be. A múlt század közepén még a mindennapi főzéshez való zsírt is a gazda adta ki, s ő darabolta fel és osztotta szét a szalonnát is a családtagoknak. Az utóbbi feladat a hetvenes, nyolcvanas években már a gazdasszony munkakörébe csúszott át.

A közbe adott pénzt elsősorban a család közös kiadásainak a fedezésére fordította a gazda; fizette az adót, vette, csináltatta vagy javíttatta a gazdasági szerszámokat, fizette a kovácsnál a lovak, szekerek vasalását, s ő vette a sót, a fűszert is a konyhára. (A konyha ilyen kisebb kiadásai a nyolcvanas évektől már a gazdasszony gondjait növelték.) A család férfitagjait a gazda ebből a pénzből látta el azokkal a ruhadarabokkal, amelyeket az asszonyok nem tudtak maguk otthon elkészíteni.

Ilyen volt az ünneplő csizma (hétköznap inkább *bocskorban* vagy mezítláb jártak), a kalap; a lovakat, marhákat őrző legényeknek és fiatal házasoknak a *szűr* vagy a *csuha*, a fuvarozni járóknak a *nagybunda* s valamennyiük számára a báránybőr *cucaj* és bekecs, később pedig a posztóruha.

Jeles ünnepeken – de a fősvényebb csak egyszer egy évben: húsvétkor vagy farsang utolsó három napján, az ún. *háromnapkor* – vetett egy pár krajcárt az embereknek pálinkára. Ha télen nagy hideg volt, „mikor az uram Gyöngyösre ment fuvarba, adott neki apámuram hat krajcárt, hogy vegyen magának pálinkát, ha nagyon fázik. De ezt sem adott ám mindig.” Feleségének, a házbeli menyecskéknek, lányoknak, a közösre még nem dolgozó gyermekeknek nem vett a gazda soha semmit. Ezek egy krajcárt sem kaptak tőle. „A mindennapi ennivalón túl nem törődött velük. Több gondja volt egy eltört korsóra vagy egy fazékra, amiért a menyecskét *megpiszkolta*.”

Aki a közösre nem vigyázott, azt nyilvánosan megszégyenítette. „Az uram favágni járt. Egyszer eltörte munka közben a fejszójét. Mikor ettünk, mikor a család mind együtt volt, akkor piringatta *apámuram*. Az uram csak letette a kanalat és elment a komájához, mégsem szólt egy szót sem az apjának vissza. Nem szólt semmit, csak elkeseredett.”

Aki valami kárt okozott, azt nem kellett megtérítenie. Nem is lett volna neki miből. Az a köz kára volt. A megrongálódott vagy elpusztult holmit a gazda javíttatta ki, vagy pótolta újjal.

Míg a gazda arra vigyázott, hogy a közöst ne érje veszteség, a család többi tagja elsősorban azt leste, hogy a közösből egyikük se részesüljön többel. Ez a kettős felügyelet lényegében ugyanazt a célt szolgálta – a vagyont megőrzését és gyarapítását –, csak éppen két különböző oldalról. A gazda a közösre mint a magáéra vigyázott – még családtagjaival szemben is; a vagyonban együtt dolgozó családtagok pedig a közös-nél elsősorban az egyenlő részesedés elvét védték féltékenyen.

„Hárman voltunk asszonyok együtt. Volt ismerősünk egy káli [Kálba való] ember, dinnyét hozott egy kocsi-val. A mi udvarunkba állott be. A dinnyét kétfelé osztották apám-uramék a szomszéd-dal: ketten adtak érte fát. Mi meg össze-beszéltünk Rozival, a második menyecskével, hogy vegyünk már el egyet, mielőtt elosztják. Én vittem be a magam *kamrádjá* közé, a magam *ringőjére* és ronggyal takartam. Aztán Rozival elmentünk gyűjteni [szénát]. A legfiatalabb menyecske otthon maradt. Ez meg azt árulkodta *anyám-asszonyéknak*, hogy én elloptam a dinnyét magamnak, mert meglelte a kamrában. Meg azt is mondta, hogy el akarom vinni az uram után. Enyim emberem elment a vásárra, tehenet hajtott, én meg utána készültem. Oszt én hazajöttem, jött *anyámasszonyi*. Hallod-e, édeském, Gábor után akartál te vinni dinnyét! Kode Piros azt mondta, hogy te el akartál vinni egy dinnyét Gábor után. *Anyámasszony* elhitte, hogy a közösből elloptam. Mondtam: elloptam Rozival együtt, de nem magamnak, a többinek is. Jaj te, ez a János [a Kode Piros ura] már kivágta az udvarra! János elhitte, hogy elloptam, azért vágta ki, hogy ne én lássam hasznát. Azután meg nagyon sajnálta, mert igen szép dinnye volt.”

A gondos, helyénvaló gazda keze alatt nem egy család meggazdagodott. Földet vettek, több házat építettek a közös vagyonból, s ez lehetővé tette a szétköltözést anélkül, hogy az elköltözők koldusbotra jutottak volna. De sok *had* elszegénye-dését éppen a gazda korlátlan hatalma okozta. „Ha elitta a vagyonát, akkor sem parancsoltak neki a gyerekei. Az én nagyapám is állandóan a kocsmába járt, mégsem szóltak neki a fiai.” „Sok gazda ott iszogatott a pálinkafőzőben, soknak még az ebédet is oda kellett vinni utána. A többi [ti. családtag] meg csak dolgozott, annak még kóstolni sem jutott pálinka.”

A gazda szerteágazó gondja, az egész gazdaságot átfogó irányító munkája megkívánta, hogy sokszor hosszabb ideig is

otthon maradjon. Nem járt ki a mezőre, nem dolgozott az állatok körül, s fuvarba is csak akkor ment el, ha nem volt kit küldeni maga helyett. Leginkább a ház körüli férfimunkákat látta el. Faragással bajlódott, ólakat, fészereket csinált, szekeroldalt font, kisszéket készített, *guzsalyokat* faragott felesége és menyei számára, *lyukasszéket* unokáinak az étkezéshez, játszáshoz, különböző rendeltetésű kosarakat kötött, a használatban elöregedett és megromlott holmikat helyretákolta, vagy ha már nagyon rosszak voltak, akkor újjakkal pótolta. Ha szükség volt rá, kukoricát morzsol, megetette a disznókat, elseperte az udvart. De „erején felül” sohasem dolgozott. Ha elfáradt, lepihent. Nem vonta senki sem felelősségre. „Feküdt a lócán s azt mondta, vigyek a pipájára tüzet.”

A gazda tekintélyének külső jele a módosabbaknál a földig érő, juhbőrből készült nagybunda volt. Leginkább a vasárnapi misére vette fel, de kemény hidegekben fuvarozó fiainak is kölcsönadta.

Az asztalnál a fő helyen ült, szemben az ajtóval, két oldalán pedig a család utána következő két legidősebb férfitagja. Ha a gazdának nem volt jó étvágya, s hamar abbahagyta az evést, vagy egyébként is gyorsan evett, amint letette kanalát, a többiek sem ehttek tovább.

A gazda tekintélyét viselkedése, magatartása is alá támasztotta. Keveset beszélt, de azt nyomatékkal; és ha lehetett, akkor parancsoló módban. Szavaira, kijelentéseire nem volt a családon belül senkinek ellenvetése. Nem lágyult el, keveset mosolygott. Miért...? „Ilyen volt az öreg, ilyen kellett hogy legyen. Ez volt akkor a divat.”

A kevesebb fizikai munka, az egész családot és gazdaságot átfogó, irányító feladat – amely már nagyrészt szellemi tevékenység volt – kiszélesítette látókörét, s ezzel is fölérte emelte családjának. Volt ideje, lehetősége ahhoz, hogy a mindennapi gyakorlati dolgokon túl is érdeklődjék. Ismerte a csillagokat,

tudta nevüket, fordulásukból pontosan követte az éjszaka óráit. A felhők állásából, a szél járásából, a látási viszonyokból, és apró természeti jelekből előre meg tudta mondani a várható időjárást. „Ráült a *Martalócra* a felhő, eső lesz.”

A betegségeket gyógyító füveket a férfiak gyűjtögették. Az asszonyok, amikor a tehénnek zöldet szedtek s véletlenül ráakadtak egy bokor *ezerjőfüre*, hazavitték ugyan, de az erdőben kint élő, legeltető férfiak ismerték legjobban a gyógyító füvek titkát. Két-három híresebb gazda volt a faluban, akik minden bajra tudtak füves orvosságot. Nagy értői voltak a füveknek azok a szelléremberek és -asszonyok is, akik naphosszat az erdőkben gombásztak. „Az emberek jobban ismerték a füveket, mint az asszonyok, azok voltak kint az ökrökkel az erdőn. Nappal a füveket tépdesték, éjjel meg a csillagokat nézték.” Állatok gyógyításához, kimozdult vagy eltört csontok helyretételéhez, *rontások* elhárításához a pásztoemberek és a *tudósok* mellett egy-egy gazda is értett, sőt ebbeli jártasságával olyan híre is szert tett, hogy nemcsak falujából, de a szomszéd községekből is fordultak hozzá tanácsért, orvosságért. Az ilyen gazdák nem utasítottak el senkit sem, segítségükért ellenszolgáltatást nem kívántak.

Amit a gazda tudott, tudhatta a család is. Erdőn élő, legeltető fiai, unokái éppen úgy ismerték a csillagokat, a szél járását, füveket, fákat, mint ő maga, hiszen fiatal korában ő is itt tanulta, amit tanult. A szántóvető, istállóban alvó férfiak is értettek a földhöz, az állatokhoz, az idősebb asszonyok is konyítottak valamelyest a gyógyító füvekhez, mégis a családfő tekintélye és személye volt az, akiben megtestesült, hangsúlyt és kifejezést kapott a családon belül ez az ismeretanyag. Míg másoknál a tudás hozta a tekintélyt, a gazdánál, a nagycsalád fejénél a tekintély, gazdasági és társadalmi helyzete volt az, mely lehetővé tette a tudás kifejlődését és felhasználását.

Sok gazda tudott olvasni. A *levelek* meg a biblia – ebben is Mózes könyveinek elbeszélő történetei – voltak a legszívesebben forgatott olvasmányok. Családtagjaiknak ritkán olvastak fel. Inkább szóban mondták el, oktató hangsúllyal a szent történeteket. „A faraó elengedte a népet, de aztán megint elérte a katonasereg. Aztán negyven esztendeig nem tudtak hazamenni, hallod-e? Aztán mannával éltek, tudod-e? . . .”

Némely gazda unokáit is tanítgatta írni, de nem rendszeresen. Míg a gyermekek sorba fésülték hosszú haját, tetvezték fejét, történeteket mondott el nekik a falu eredetéről, a család származásáról, az öregapákról. Ezeket később vissza is kérdezte tőlük. Ha nem jól tudták, javítgatta, ismét elmondta. De mesélt a régi világról, az erdőben lakó sárkányokról, kígyókról, barlangok és kutak titkairól, a *verboncásokról* s a betyárokról, akikkel annak idején személyes ismeretségben, néha barátságban volt. A gyerekek kérték, hogy meséljen. „*Apó*, mondjon valamit, akármit, csak *megemlegessük!*” S ha jó kedvében találták, régi nevetető *rigmusokat* mondott vagy humoros történeteket szedett elő, azt is hozzátéve, hogy egy-egy ilyen eseményből milyen szólás született. Legény és lány-unokáit régi nótákra tanította, amikor azok a kocsmában vagy a fonóban valami eddig nem ismert dallal akartak kitűnni pajtásaik körében.

Szellemi kapcsolata a család felnőtt felével jobbadán gyakorlati útmutatásokra, hasznos tanácsokra, a gazdaságban gyümölcsöztethető tapasztalatok oktatására szűkült le.

Mint a család feje, a közügyekben is ő járt el. Törvénybe, hivatalos ügybe – ha nem is őt idézték – elkísérte és támogatta, védte behívott családtagjait. A falu társadalma előtt ő képviselte a családot, az új menyecskét ő köszöntötte először házában: „Isten hozott lyányom!” Ha egy családjabelit megszólaltak valami miatt, az ő szégyene volt. Ha valamelyik

menyecske *mással beszélt*, nem az urának, hanem neki szóltak a szomszédok; a legények bűnét, a gyerekek illetlenségét nem a szülőknek panaszolták el, hanem a *had* gazdájának. Ezért a gazdának még arra is kiterjedt a figyelme, hogy a lányok hogyan járnak az utcán, vagy hogy fel van-e kötve rendszeren a *gangájuk*. Néha csak rájuk szólt: „Vigyázzatok te, ne rázódjon a farotok, valami hír ne jöjjön rátok!” De legtöbbször a gazdasszonyt vagy a menyecskét intette meg: „Te asszony, vigyázz, a *gangájuk* rendszeren álljon, ne csússzon a hasukra!”

A közös családnevű *hadak* keresztnévből származó ragadványnevei is azt mutatják, hogy a család tagjait a gazda után emlegették, a gazda neve után különböztették meg a másik azonos nevű *hadtól*. A legelterjedtebb két családnévnek, a Farkasnak és a Fejesnek megkülönböztető ragadványnevei legnagyobbbrészt férfi keresztnevekből származnak. Íme:

Fejes Gyurka Ignác

Fejes Máté Pál

Fejes Lépot János

Fejes Jancsi Mátyás

Fejes Nagyjancsi Márton

Fejes Marci Gábor

Fejes Kuresz János

Fejes Tamás Pál

Fejes Csader Ferenc

Fejes Szép János

Fejes Mojzes Rozál

Fejes Bálint Viktória

Farkas Mihály Pál

Farkas Tamás János

Farkas Márkus Berta

Farkas Péter István

Farkas *Vince* András
Farkas Kode János
Farkas Baka András
Farkas Virág István
Farkas Kocsis József
Farkas Dobó János
Farkas Kisboris Jóska
Farkas Sárkány Sándor
Farkas *Bera* Erzsú
Farkas *Józsi* András
Farkas *Deme* István
Farkas *Balázs* Berta

A gazda a vallás törvényeit is szigorúan betartatta családjával. Minden étkezés előtt elmondták hangosan vagy pedig magukban a kérést meg az áldást, a gazda pedig keresztet vetett a tátra. Mondásként járta: „Aki nem imádkozik, az ne is egyék.” Ő maga – ha csak tehette – mindennap ellépkedett a templomba, ott is képviselve munkában fáradozó családját. De ha valamelyik családbeli ráért munkája felől elmenni a templomba, azt meg is követelte tőle. Vasárnap és ünnepen viszont senki sem maradhatott el a miséről vagy a litániáról. „Ádventben minden nap fél hatkor keltünk, s mentünk a templomba. Jött korán reggel *apámuram*: keljetek fel asszonyok, másodikat harangoznak, menjetek a templomba!” „Mert aki nem ment templomba, nem foghatta meg a kanalat.” Jeles ünnepeken figyelte a családfő, hogy *meggyovóntak-e* mind. Csak a gyermekőrző vénlánynak vagy menyecskének volt szabad otthon maradni, „meg a köhögős, köpködős öregeknek, mert a templomban köpni nem lehetett”.

Tisztjét a gazda haláláig viselte. Ha már nagyon előregedett, a gyakorlati irányítás, ellenőrzés munkáját első fia vagy öccse – az utána következő legidősebb férfiember – vette át, de

véleményét ez is minden esetben megkérdezte, s e szerint intézte a család ügyeit. Ha az irányítást át is engedte, a pénzt azt ő maga őrizte továbbra is.

A családfő halála természetszerűleg felvetette a különválás gondolatát, amely életében az ő indítványozása nélkül lázadás-számba ment volna. A kisebb számú *had* általában a gazda halála után is együtt maradt a következő legidősebb férfi vezetése alatt. De ha szétváltak, s három-négyfelé is költöztek – a nagyapák fiaikkal, azok feleségeivel és gyermekeivel –, a családforma s a hozzá fűződő rend ugyanaz maradt továbbra is, csak a családtagok száma csökkent. A *válakozás* minden esetben anyagi romlással járt, hiába osztottak el arányosan mindent. „Apám olyan nagy családban volt, hogy már az asztalnál sem fértek. Elhatározták, hogy különre mennek. Mikor jó termés volt, ősszel *elválakoztak*. Mindent hétfelé osztottak, de mindent: termést, szerszámot, még a kenyeret is elválták, a fazekakat is kikotorták. De mit értek vele? Két zsák krumpli jutott nekik. Az új házba meg egy lepedőt akasztottak az ajtóra, úgy éltek. Nem volt más nekik.”

A gazdasszony

A család asszonyainak körében – mint első a hasonlók között – ő képviselte a gazda tekintélyét, közvetítette parancsait. Feladata volt a háztartással kapcsolatos munkák irányítása, ezek legnagyobb részének pedig elvégzése is. Ha a gazdáné már nem élt, a következő legidősebb férfi családtag feleségére hárult a gazdasszonykodás, néha a két legidősebb menyecske együttesen látta el ezt a feladatot.

Amennyire irigylésre méltó volt a gazda helyzete és rangja a családban, annyira nem volt az a gazdasszonyé. Bár parancsolt, s a hetvenes, nyolcvanas évektől kezdve kezelte a pénz egy

kis részét is, mégis a családfő fokozott felügyelete, bírálata és felelősségre vonása kísérte minden lépésében. Mindezek mellett ő végezte a legnehezebb házi munkákat. Hiába volt segítségére a korban utána következő legidősebb menyecske vagy az otthon hagyott *öreglány*, a seregyi családnak főzni, mindennapi ételmét elkészíteni igen nagy munka volt. Ha a keze alá dolgozó menyecske nagy ritkán fel is készítette az ételt, mindig ő sózta, fűszerezte, habarta, vagyis az ízét ő hagyta meg, és a családdal szemben is övé volt a felelősség az étel ehetőségéért. Miután a tyúk vagy liba nyakát elvágta, egy menyecske megkopaszthatta, esetleg meg is tisztíthatta, de a feldarabolás, elkészítés, szétosztás már órá várt. Amikor *csíkot* főztek, az esetleg segítő menyecske meggyúrta, kinyújtotta és szétvagdalta, de már ő főzte ki és ő rázta szét a fateknőben. Kenyérsütéskor a *pár* áztatását, a kovásztevést ő végezte, a menyecskék csak sorba dagasztottak, s a kenyereket megint csak ő szakította ki és vetette be a kemencébe.

Az ételt ő tálalta fel, ő osztotta szét, s a kenyérvágás is az ő vagy a gazda feladata volt. Ő aprította bele a közös tálba is, mivel rendszerint olyan ételt főztek, amihez nem kellett kenyeret harapni. „Míg a többiek ettek, a gazdasszony szaladgált, s nézte, hogy mi kell az asztalra.” Közben csitította a gyerekeket is. Az ételből neki csak a maradék jutott, ezt is állva, a kemence előtt kapta be. A néphit szerint karácsonykor a gazdasszonynak az asztalnál kell ülni, különben nem *ülnek el* tyúkjai a jövő esztendőben. Bár mint hit él bennük ez a hagyomány, mégsem tud senki olyan gazdasszonyról, aki az esztendőnek akár csak ezen az egy napján is megtette volna.

A család piszkos ruháit másfél-két hónaponként nagy fakádakba, ún. *lúgzóba* áztatták, utána pedig a patakon a mosófával, a *sukkal* kiverték, kinyomkodták. Ezt a munkát a menyecskék végezték. De a kimosott tiszta ruhát már a

gazdasszony terítette ki a karókra, s mikor megszáradt, ugyan-
csak ő *dörgölte be*.

A tej feldolgozása, a vaj *összehúzása*, a lekvárfőzés, részben a káposzta savanyítása, mind-mind az ő dolga volt. A baromfiak körül minden munkát – az etetést, az ültetést, a tömést – ő intézett. Rá várt a ház körüli meszelés, *tapasztás* is. Kivette részét a kendermunkából is: *nyütt*, áztatott, tört, *gerebenezett*, font, szőtt, vagyis: kitépdeste a kenderszálakat a földből; ezeket csomóba kötve eláztatta, hogy a vízben a fás rész kirothadjon az értékes rostok közül; az ázott és megszáritott kendert megtörte, vagyis összetörte a rostok közti fás részeket benne; a *gereben* nevű, éles szegekkel kivert szerszámon megfésülte, hogy tisztán maradjanak a rostsálak; aztán megfonta és a fonalat megszőtte vászonnak. Ha nem akadt szoptatós anya a menyecskék között, aki szívesen hazaszaladt délben a mezőről, akkor ő cipelte ki a kapáló, szénagyűjtő asszonyok után is az ételt. „A két keze majd leszakadt a nagy tehertől.”

Mikor a családban gyermek született, a megfürdetett és bepólyált csecsemőt a bába vagy a szüléshez hívott ügyes asszony nem az anya, hanem a gazdasszony kezébe adta. A kisbabát a keresztelőről hazavive a kamra földjére tették le. Aki elsőnek emelte fel onnan, az lett a gyerek dajkája. Rendszerint a gazdasszony markolta fel.

Míg a gyermek szopott, anyja kihordta magával a mezőre. Igyekeztek azonban hamar ráfogni a rendes ételre, hogy ne kelljen sokat cipelgetni. Azután már csak reggel, este meg éjszaka szoptatta meg az anyja. Napközben a gazdasszonyra maradt otthon a gyermek ellátása: ő etette és vigyázott rá. Ha neki magának is volt kicsije, a magáé után sorba megszojtatta az otthonlevő többi csecsemőt is.

A nagy, népes családokban minden évben született három-négy gyermek. Egyik-másik anya tizennégy-tizenöt gyermeket is hozott a világra. Ezeket mind a gazdasszony gondozta

otthon — sok egyéb munkája mellett. Hogyan tudta ellátni feladatát? — lemérhető a gyermekhalandóságon. Hat gyermekből kettő, tizennégyből hat, nyolcból egy, kilencből egy sem maradt meg. A legtöbb kétéves koron alul pusztult el: „megihedt,” „nem bírta a szívi,” „megrontották,” „megfulladt” . . . stb. „Mink voltunk kilencen testvérek, nekem is volt hét gyermekem. Mind meghalt. Nincs unokám sem. Tudja a jó isten, mibe haltak meg. Egyet a *kelevény* fojtott meg, orrán-száján jött a vér, a többinek meg gyenge volt a szívi.” Volt olyan gyermek, amelyik a kútban lelte halálát.

Unokái között a gazdasszony legfeljebb csak titokban tett különbséget. „*Anyámasszony* a fiamat nagyon szerette, mert az olyan kedveskedő volt. Ha süített szalonnát, akkor *dugott* a fiának. Csak akkor adott, ha a többi nem látta. A többit nem *fogta*, akárminő is volt. A többit nem bánta. Ennek meg hozott néha szedret is. De azért soha nem értem karon a gyermekeimet, amikor hazamentem.”

A mai öregek közül sokan emlegetik, hogy — mint a régiektől hallották — valamikor még a baromfi, a tojás, sőt még a toll árával is el kellett számolnia a gazdasszonynak a családfő előtt. Valószínű azonban, hogy ez a teljes megkötöttség a gyakorlatban már igen régen nem valósult meg ilyen szigorú formában, s egyrészt a gazdasszonyok állandó próbálkozásai, titkolózásai, másrészt a gazdák elnéző szemhunyasai következtében már a hetvenes évek óta „jogosan” is a gazdasszonyt illeti ez a jövedelem. Ezzel egyidejűleg azonban a háztartáshoz szükséges korszok, fazekak, mindennemű edények vásárlása, só, fűszer beszerzése is az ő gondja lett. Ha a baromfiakból származó jövedelméből ezeket a kiadásokat kiegyenlítette, a felesleggel már nem számoltatta el senki.

Anyagi helyzetének javulásával együtt kapta kezébe a kiskamra kulcsát is: rendelkezhetett a zsírral, liszttel, ő osztotta ki a szalonnát stb. De ha a közös ételmezt könnyelműen

kezelte, a gazda megpirongatta érte. „Az öreg haragudott, ha sok kenyér fogyott... Ha a lányoknak szalonnát adtam, amikor napszámba mentek, veszekedett. Nem kell nekik szalonna, csak a pénzt hozzák haza, az a fontos.” Nemcsak pirongatott, de erélyesen meg is torolta a gazdasszony pazarlását. „*Apó* elkergette a legidősebb menyecskét [ő volt a gazdasszony], mert pocskolta a vagyont, nemhogy gyarapította volna. Amit meg tudott fogni, zsírt, lisztet, azt vitte a háztól, fonatott érte.”

Pénzéből a gazdasszony magát és lányait öltöztette, és más családba férjhez adott menyecskelányait s azok gyermekeit segítette. A házi szövésű kendervászon mellett egyre inkább tért hódított a női öltözködésben a gyári készítésű anyag, s így mindinkább a gazdasszony anyagi helyzetétől függött lányai öltözködése is. Menyeinek, fiától származó unokáinak, a vele egy családban élő többi kisgyermeknek nem vett semmit. „Még egy krajcárt sem vetett... még egy kendőt sem adott.”

A menyecskék munkáját a gazdaságban a gazda adta ki. Ő mondta meg, hová menjenek, mit csináljanak. Utasításait legtöbbször a gazdasszonyon közvetítette. Ugyanígy, ha a menyecskék akartak valamit a családfőtől, az anyósukat, illetve a gazdasszonyt kérték meg a közvetítésre. Az kérdezte meg, hogy elmehetnek-e búcsúra, vásárra, vagy szabademenniök epreszni, vadkörtét szedni.

Kisebb, ház körüli dolgokban ő maga is határozhatott. Engedélyt adhatott pl. a menyecskéknek arra, hogy délután hazaszaladhassanak az anyjukat megnézni. De olyan kérdésekben, amelyek a gazdasági munka menetét zavarhatták vagy akadályozhatták volna, illetve a gazda döntését kívánták meg, a gazdasszony magában nem intézkedhetett. „Hajja *ke* Marci, a menyecskék elmennének gombászni.” – „Elmehetnek, csak meggyűjjenek időre!” Vagy: „Most nem lehet; ha virul az idő, gyűjteni megyünk.” Egy alkalommal a menyecskék virágot

akartak a ház elé ültetni. Anyósuk a gazdához igazította őket. „Kérdezzétek meg apátokat.” — „Kérdezze meg anyám-asszony” — kérték a menyecskék. Az anyós szól is: „Sándor, hajja *ke!* ezek az asszonyok ültetnének már virágot ide a kiskertbe e!” — „Nem kell a te házad elé virág, van a te házadban hat rózsa” [ti. hat menyecske]. És ezzel az ügy le is volt zárva.

A menyecskék munkájának nagyobb részét a mezei dolog tette. Ezt nem nézte, nem bírálta a gazdasszony, ez nem tartozott rá. De a ház körüli munkákat, a dagasztást, téztagyúrás, mosást már „leste”, figyelte: ha a menyecske valamit nem jól csinált, mindjárt rászólt. A fiatal asszonyokat ő tanította bele a ház körüli munkákba. Ha meg volt elégedve valamelyik félénk, megijedt fiatal menyecske dolgával, még biztatta is: „Na, jól van arany!”

Tőle függött a ház asszonyainak jobb vagy rosszabb sorsa. Ő osztotta el a kendert *tilolás* után a menyecskék között, a tollat fosztás után, ő jelölte ki az egyes asszonyokládáinak, ágyainak helyét a kamrában. Ha jószívű és okos volt, elsimította a kisebb veszekedéseket, elhallgattatta az egymás ellen való áskálódást, amire pedig a menyecskék mindig készen voltak. De a komizkodó természetű megkeserítette a menyecskék életét. Emlegetik ma is, hogy volt olyan gazdasszony, aki éjjel a kamrában, ahol az asszonyok együtt aludtak „odavágott a mogyorófavesszővel az anyára, ha sírt a gyereke”. Rettegésben tarthatta a fiatalabb menyecskéket. Volt olyan eset is, hogy „a gyerek a határban született, mert az anyós nem hitte el, hogy itt van már az ideje”.

Vasárnap templomba, temetőbe együtt indultak el az asszonyok. A misén mindenki beállt vagy leült az őt megillető helyre. A temetőbe imádkozni, sírt igazítani havonta egyszer mentek. A menyecskének az anyósa megmutatta az ura s a maga rokonsága sírját. De ezek nem sokat törődtek vele. A

temetőbe érve elszlottak, mindegyik a saját rokonsága sírjához sietett, s ott imádkozott.

Ha a gazda vagy felesége akkor halt meg, amikor a menyecske már a családhoz költözött, az ő sírhantjukat is megkereste attól kezdve a temetőben, s imádkozott egyet az ő keresztjük előtt is – ha röviden is. De ha sietős dolga várta otthon, s nem jutott el a sírhoz, hazafelé menet mormolt el értük egy üdvözlégyet.

A férfiak

A legények és az emberek – a gazda testvérei, fiai, unokái és dédunokái – életének nagy része az állatok körüli munkában telt el. A rossz minőségű szántóföldből csak annyit műveltek meg, amennyi a család élelmét megadta. A vagyon alapja és szaporítója az állatállomány volt.

„*Öregapám* úgy mondta – emlékezik az egyik öregember –, hogy a legények még tizenhat éves korukban is egy szál ingben ott hemperegtek az utcán, az erdőbe jártak csavarogni, vadkörtét szedtek, madártojást kerestek, varjút sütöttek. Nem fogták be a gyerekeket korán. Sok volt az ember, el tudták végezni a munkát maguk is.” „A legények nem tudták, hová menjenek dolgozni. Meg nem is értették a munkát.”

Mikor a legény tizenhat éves elmúlt, *csuhát* kapott, s elment kora tavasztól késő ősziig ökröket legeltetni a Mátrába a Martalóc alá, a siroki völgybe a Kétvárközibe. Ökrész vagy csikós lett.

A növendék, nagyszarvú, fehér, magyar ökröket a debreceni, gyöngyösi, egri vásárokon, meg a Heves megyei Poroszlón vették, s két- vagy háromesztendős korukban legeltetés, hizlálás után feljavitva Losonc felé a Felvidékre meg Rimaszécsre és tájára hajtották, s ott nyereséggel adták el. Jármos állatnak is

elsősorban az ökröt használták. Ha szükség volt rá otthon a gazdaságban, a legények hazahajtották erre az időre.

Két-három legény tartózkodott kint egész éven át tavasztól őszig az állatokkal. Csak szombatonként ballagott haza közülük egy, hogy az újabb hétre való szalonnát, kenyeret meg tiszta ruhát kivigye a többinek is.

A legénycimborák összecsapták, összeterelték a marhákat, s együtt legeltettek. A Mátra hatalmas erdősegeiben már gyermekkorukban is csavarogtak, de az állandó kint élés még inkább megismertette velük a táj, az erdő belső életét. Felkutatták a barlangokat: az egyikben „csakúgy csüngött a fekete szén”, a másik tele volt csontokkal. Tudták, hogy hol bújik meg a vaddisznó, a farkas, még jobban megismerték a madarakat, ehető gyökereket, gumókat, a fákat, füveket, virágokat, gombákat. Volt idejük megfigyelni a csillagok járását, az idő változását, törvényeit.

Sok képtelen dolog történt a kint háló legényekkel. A *Martalóc* alatt volt egy titokzatos fekete tó. Ebben lakott hitük szerint a sárkány. A legtöbben még csak megközelíteni sem nagyon merték. A bátrabbak egyszer összekötöztek vagy tizenöt *csatlót*, hogy „megtalálják a fenekit”. De nem lehetett, mert az „egyenesen a tengerből jött”. Félték tőle, hogy egyszer kicsap, s előnti a falut. „Mikor *ítélet* van, jön a nagy sötét felhő, a fekete tóból viszik a sárkányt.” „Három sárkány is van a határban.”

Ugyancsak itt, a Mátrában „az erdőben van egy kút, a Tolvajkút. Abba a kútba Bálint Matyó beleejtette a bicskáját tavasszal. Ősszel, Karácsonykútjánál nagyot bugyborékkolt a víz, felvetette a bicskát.” (Ezért nevezték el ezt a kutat így, mert késő ősszel, karácsony felé járó időben értek ide az állatokkal legeltetés közbe.)

Az egyik legény egyszer gombászott, s „egy ember meg a pataknál rakta kifelé a követ. Mikor elvégezte, odament hozzá:

menj haza innen! Ő meg úgy tett, mintha elmenne, de leste. Volt ottan egy nagy lyuk. Az ember letérgyepült, a derekán volt egy kötél. A lyuk szájából valami kijött, hogy mi, nem tudta. Az ember a hátára felült, s olyan esőben ment el, hogy nem is látta. Ő meg majd megfulladt. A patakon, meg ahol az ember követ szedett, nagy zavaros víz futott.”

Beszélik azt is, hogy „Bálint Matyó elment körtéért az erdőbe. Volt egy kis tó, azon meg nád. A nád egyszer megdőlt kétfelé, s olyan rövid kígyó jött a nádból, mint az egyéves süldő.” Abban az időben a Mátra még tele volt olyan kígyókkal, „hogy az ember belehajította a baltát, még azt is elvitte”. Volt olyan kígyó is, amelyik még repülni is tudott. „Felrepült, s amerre repült, mindenütt fekete lett alatta a föld. Nem mentek arra többet legeltetni.”

Azt a legényt, amelyik este nem vetett magára keresztet, „éjszaka megkörnyékezték a *bűbajos* menyecskék. Kiszedték belőle az *inat*, s csak esztendőre tették vissza.” A *bűbajos* asszonyok éjszakai fürdését, nevetését hallották a tó vagy patak partján, de meglesni őket senkinek sem volt bátorsága.

A Fekete menyecske is járta a Mátra erdejét, de ebben inkább kóborló betyárt sejtettek, mint boszorkányt. „Nem volt dolguk a betyárokkal, de ha összetalálkoztak, nem bántották egymást. Miért is bántották volna, mindegyik szegény legény volt!”

Ez a fiatal és valóban szabad korszak volt az emberek életének legboldogabb ideje. Az öregek legtöbb története, meséje, amit unokáik kedvéért előszedtek, erről az időről szólt. „*Öregapám*, amikor kilencvenéves korában meghalt, azt mondta: bár még csak egy évet élhetnék, kivinnélek benneteket a Mátrába. Megmutatnék mindent. Azt is, hol van só, meg egy farkas négy fiókáját hol nevelte fel.”

Ősszel, amikor az első hó leesett, a legények szállingóztak haza, s csak tavasszal mentek vissza.

A család népességétől függött, hogy a férfiak mikor kezdték el a földművelést. Ha volt elegendő idősebb férfikéz, akkor a fiatalabbak aránylag sokáig maradtak az állatok mellett. „Lakodalmuk után is legeltettek még. Volt, aki csak huszonnégy meg huszonhat éves korában fogta meg a kasza nyelét.” Aki gyengébb testalkatú volt, azt később fogták be a nehezebb földmunkába. Sokszor még harmincéves koráig is pásztorkodott.

A hat-nyolc pár eladásra szánt jármos ökör mellett egy-egy nagycsalád száz-százhusz juhot is legeltetett a Mátrában. Őrzőjük, a juhász szintén a családból került ki. „Édesapám juhász volt” – mondta az egyik öregasszony, s időbe telt, míg a félreértéseket tisztázva megértettem, hogy nem elszegődött juhász volt, hanem családja magyarfajta racka juhait őrizte. A juhász általában nem a legények vagy fiatalabb családtagok közül került ki, hanem idősebb ember volt. A legnagyobb családoknak két nyájuk is volt: ilyenkor a családtag juhász mellé fizetett pásztort is fogadtak. Ezek csakúgy, mint az ökrészek, a Mátrában legeltettek egész nyáron át.

A gazda pontosan számon tartotta, mennyi juha is van a családnak. „A ház *mestergerendájára* faragta”: annyi vonalat rótt oda, ahány a juh.

A *kocsis* a lovakat gondozta. „Olyan négy lóval járt akkor a gazdaember, csak úgy pattogott. Egyszínű lovakat tartottak, ha lehetett. Sok ló volt, nem fogták be a kétéves csikót.” Kálban, Gyöngyösön, Egerben vették, ott is adták el, ha nem akarták tovább tartani. A lovat fuvarozásra használták. A közeli üveghutába ölfát, az Alföldre leginkább parádi vizet, *csevicét* fuvaroztak. Elszekereztek Pestig, Kecskemétiig, Szentesisig. A Mátra köves, göröngyös, az Alföld sáros, süppedős útjain sokszor megakadtak a négy lóval. Nemegyszer eltört a kerék, beragadt a kocsi. „Meg sem tudták mozdítani, pedig azért

jártak akkor négy lóval, mert olyan utak voltak, hogy kettővel Gyöngyösig se jutott volna el senki.”

A betöretlen, munkára nem fogott lovakat a *csikós* legeltette.

A falu disznajai együtt legeltek, rőfögtek a határ pihentetett részein, az ugaron. Itt közösen fizetett kanász terelgette a disznókat, hogy a földet mindenütt jól megtúrják és megtrágyázzák.

A falu határa három nagy részre, ún. nyomásra volt felosztva. Az egyikbe őszi rozst és egy kevés búzát, a másikba tavaszi árpát, zabot és kapásnövényeket (krumplit, kukoricát) vetettek, míg a harmadik részt, az ugart pihenni hagyták. Később már lóherével is bevetették. Mindegyik gazdának mindhárom nyomásban volt egy-egy darab földje. Így mindenféle növényt természetelt: őszi, tavaszi, kapást egyaránt, s emellett egy darab földje pihent is mindig. A következő őszi vetés a volt ugarba került, az őszi helyén a tavaszi alá szántottak, a tavaszi és kapásnövények földje pedig ugar lett. Miután ez egy tagban volt, szabadon járathatták meg a disznókkal.

A kevés búzán, valamint rozson, árpán, zabon, krumplin és kukoricán kívül mást nem is termeltek. A hagymát pl. „úgy hozták a gyöngyösiek, mert nem tudták még ültetni. A káposztát is más faluból hozták, mert még azt sem termeltek.”

Az akkoriban használt faekékkel egy ember nemigen boldogult magában. Ketten vagy hárman kellettek hozzá, hogy valamennyire feltúrják vele a földet. Egyik az eke szarvát tartotta, a másik, az *ostoros* amellet, hogy a négy ökröt hajtotta, az eke *gerendelyére* is ránehezedett s nyomta a földbe, hogy az ekevas benne maradjon. Különösen fontos volt ez, ha száraz és kemény volt a föld. Ha nagyon nehezen esett a szántás, vagy pedig ökör helyett kivételesen két lóval szántottak, három emberre volt szükség: egy fogta az eke szarvát,

egy nyomta a *gerendelyt*, a harmadik meg az állatokat vezette.

A gabonát két szántás után vetették, majd beboronálták. Amikor beérett, a férfiak a sarlóval arató asszonyok után kötötték a kévét. Az árpát kaszával emberek vágják le, s ezt nem is szedték kévékbe, hanem „úgy gyűjtötték össze, mint a füvet” csomókba. A learatott gabonát az asszonyokkal együtt behordták a *szérűre*, az udvar sima és keményre döngölt végébe. Itt a búzát még a nyár folyamán *elnyomtatták* a lovakkal. A rozstot a *csűrbe* halmozták és egész télen át apránként csépelték az emberek.

A fű és sarjú kaszálását egyedül a férfiak végezték, de a megszáradt szénarendek begyűjtésénél már csak segítettek az asszonyoknak.

A házzal szemben álló egy vagy két tágas istálló s a külön épített *juhhodály* nemcsak a jószágnak adott téli menedéket, hanem hajlékot nyújtott a férfiak zárt körének, társaságának is, ahová asszony csak a legritkább esetben tehette be a lábát. Nyáron a boglya tövében, a ház falánál, a szabad ég alatt aludtak éjszaka a mezőn dolgozó vagy fuvarozó emberek. Abrakolás, esti fejés után – ezt is a férfiak végezték, asszonyt még erre az időre sem engedtek be az istállóba – az ól előtt üldögéltek, pipáztak, majd rossz *csuhájukat*, kabátjukat fejük alá gyűrve vagy maguk köré tekerve oda hajtották le fejüket, ahol éppen eszükbe jutott. Nyáron csak egy-két öregebb ember feküdt be az istállóba éjszakára. A kamrában alvó asszonyokhoz ritkán látogattak be, s akkor is csak rövid időre.

Télen, mikor a legeltetésből beszoruló legények is hazakeveredtek, az addig tágas istálló megtelt behajtott állatokkal; a legények meg az emberek minden idejüket itt töltötték. Gondozták az állatokat, csépelték apránként a nyáron behordott rozstot, fát vágtak. Egyéb munkájuk nem is volt. A házba csak enni jártak be. Az idősebb házasemberek már

többször időztek bent, melegedtek a lócán üldögélve, a legöregebbek meg egyenesen a kemence tetejére ülve szívták magukba a meleget. Ők még éjszaka is itt aludtak. De némelyikük, amikor végóráját érezte közeledni, otthagya a kemencét s kivánszorgott az istállóba, hogy ott haljon meg.

A fiatalok szívesebben maradtak kint az ólban, az istállóban, ahol – mivel nem voltak szem előtt – titokban iszogatták a lopott gabonán s kukoricán szerzett pálinkát. „Az öreg a *búzaskomra* küszöbén aludt, mégis üveggel állt a pálinka az istállóban.” Mert az emberek úgy szereztek maguknak mindent, ahogyan éppen tudtak. Ha a gazda fősvény volt, egy évben egyszer kaptak tőle hat krajcárt, hogy kocsmázzanak belőle. Hát akkor a legények miből vegyék a pálinkát, miből az emberek a dohányt? A legénynek nagy ritkán még csak *dugott* az anyja pár krajcárt – de meddig futotta ebből?

A lopást nem tartották szégyennek, csak akkor gyűlt meg a baj, ha valakit rajtakaptak, mert ilyenkor alaposan helybenhagyták. A nyomok sokáig meglátszottak az ilyen pórul járt emberen. Ha kérdezték tőle, mi lelte, nem szívesen vallotta meg az igazat. „A patakban meghurcoltak a *rosszak*” – felelte inkább, s némelyek kacsintva néztek össze erre a feleletre, míg mások elhitték . . . Hány boszorkánytörténetnek lehetett ilyen alapja?

Elsősorban a gazdától loptak terményt, s a kocsmában italra, dohányra cserélték be. Amíg az egyik szóval tartotta az öreget, a másik beosont a búzaskamrába vagy felmászott a padlásra, s úgy adogatta le a harmadiknak a ház végénél a zsák búzát, rozstot. Az így szerzett pálinkát meg eldugták a jászolba a ló vagy az ökör elé, s mivel a gazda sohasem adott a jószágoknak enni, nem is vette észre.

Éjszaka a határból is el-elcsentek egy pár cső kukoricát, egy kalap gyümölcsöt, s ha nem érték tetten őket, idő múltával – ha éppen olyan kedvük kerekedett – szinte hetvenkedve

mondták szemébe a meglopottnak: „Sok szilva volt a kertben, fosztottam!” Büszkék voltak ügyességükre, nem szégyellték tettüket.

Bezzeg a fősvény gazda szörnyen őrizte a vagyont! Éjjel a búzáskamra küszöbén aludt, nappal meg figyelte, hogy merre járnak, együtt vannak-e a legények, fiatalabb emberek. Akadt aztán olyan is, aki szemet hunyt. „Ha lop is a legény, tudták, hogy annak kell; akkor van annak az ideje, mert az annak jár.”

A házas ember nemcsak a *hambárban* kereste a pálinkára meg dohányra valót, hanem elvárta a feleségétől is, hogy adjon neki időnként egy pár krajcárt. Ami kevese az asszonynak volt, azt magára meg a gyermekeire akarta persze költeni. Nehezen engedett hát az urának. „Sokat dolgoztunk, de az embereké lett a pénz. Mentek mulatni, inni. Ha jött az ünnep, csak szólt az ember: Pénzt! Mulatni akarok! Enyim uram is megvert, összerugdosott, ha nem adtam.”

Egymás elől is dugdosták pipájukat, dohányzacskójukat, mert ez is könnyen eltűnhetett, ha nem volt rajta *jegy*, s nem vigyáztak rá. Legjobb esetben csak a bagót lopták ki egymás pipájából. Ha nem sikerült elemelni azt, ami megtetszett, könnyen összevesztek rajta. „Szuszéknyi [Szuszékéknál] is agyonüttek egy embert. A többi nyolc *ütte* agyon. Összeverekedtek egy csengőről. A bátyja azt kiabálta az egyik legénynek: Üsd agyon énrám! [Azaz helyettem, az én nevemben]. Az meg odavágott a *vakszemire*, hogy mindjárt meghalt, nem szólt egy szót sem. Mégsem az ült nyolc évig, aki szította, hanem ki agyonütte!”

Az év-közben esett sérelmeket, rágalmakat a lakodalmakban, búcsúkon intézték el. „Kevés lagzi esett meg verekedés nélkül. Valamit szólt hozzá a másik még régebben, ezért a lagziban verekedtek össze. A férfiak szedték a rokonjukat, az asszonyok jajgattak, s mindegyik húzta a maga urát.” Az emberek bicskával, a legények bunkósbottal (ólommal ki-

öntött végüvel), fokossal meg ugyancsak bicskával védték az igazukat, a becsületüket. Akit készületlenül ért a verekedés, kiszaladt az udvarra karóért. Minden évben maradt egy-két halott az ilyen verekedések után.

Különben nem esett köztük sok hangos szó, mégcsak nem is káromkodtak. „A régi öregek között kevés volt a káromkodós. Enyém nagyapám azt káromkodta legjobban: Az angyalságos napját! Legnagyobb káromkodása volt: A szentség! Más nem is hallottam tőle.” „A boldogságosát! – már olyan nagy káromkodás volt, hogy azzal már meg is *ütte* az ember a feleségét.”

Amikor a munkájukat elvégezték, beszélgettek, pipáztak, bagóztak vagy aludtak. Napközben is leheveredtek a kertbe vagy a lócára egyet aludni. Lustálkodtak. Az asszonyoktól elvárták viszont, hogy azok kiszolgálják őket. A gyerekekre soha rá sem néztek. „Csak egyszer kértem arra az uramat, hogy fogja meg a gyermeket, mert nagyon kívánczozott már kifelé a *komrából*. Az uram meg csak ott ült a ház véginél. Megfogta a karomat s nevetett: fogom már, fogom már. De a gyermeket nem fogta meg.”

Vasárnap este kiültek a kapu elé az emberek. Összejöttek a szomszédok, s beszélgettek. Szó esett a termésről, fiatal korukból való történeteket mondtak el egymásnak. Inkább az öregek vitték itt a szót. Tréfás mondásaikon nagyokat nevettek. Ilyeneket mondtak: „A *kecele* meg a *ganga*, összeveszett a két bamba.” „Fogjad, Antal! Ezt mindig felemlgették a férfiak, hogy fogjad, Antal. A *toktyót* valahová vezették volna ketten. Az öreg meg a fiának kiabált: Fogjad, Antal! Az meg csak tolt. Ezen annyit mulattak, nevettek, hogy nem lehet elfejtteni.”

Néha énekeltek is. Leginkább hosszú betyárnótákat, vagy ahogyan ők mondták: emberek nótáját.

Kutyakaparosi csárda,
Körül zsandárokkal állva,
Körül-körül, környes-körül,
Most fogták Vidróczkit körül.

Hej, Vidróczki most gyere ki,
Hat vármegye vár ideki.
Mit ér nekem hat vármegye,
Tizenkettő jöjjön ide.

Be is lőttek az ablakon,
Piros vér foly az asztalon,
Szeretője zsebkendője
Piros véres lett már tőle.

Sír az apja, sír az anyja,
Sír mind a két testvérbátyja.
Ne sírj anyám, ne sírassál,
Nem betyárkodom már tovább.
Elég volt már hús esztendő,
Boríjjon be a temető.

„Az a legény, aki nem tudott *túrnyi*, elment. Lement az Alföldre, nem is látták többet.” Vagy elment katonának, vagy beállt betyárnak. Amelyik betyár lett, az sem jött vissza a faluba többet. Legfeljebb éjszaka, titokban a rokonait megleste. „Mostohaanyja volt, elment betyárnak. Nem látták többet. Aztán egy éjszaka lovaslegény állt az ablak alá. Úgy gondolták, hogy az volt.”

Az asszonyok

A családban az asszony helyzetét két dolog szabta meg. Az egyik a közösség által általánosan elfogadott és vallott fel-fogás volt az asszony emberi értékéről, a másik pedig az, hogy az asszony egy (vér és vagyon szerint is összetartozó) közösségbe idegenként került be.

Az első általános nézet, mely gyökereit a középkorba vagy talán még ennél is régebbre ereszti, szigorúan meghatározta az asszony és a férfi viszonyát, megszabta az asszony helyét a társadalomban. „Első az ember, az ember hordja a kalapot.”

Mindenben a férfi volt az első. Ő parancsol, az asszony kötelessége az engedelmeskedés. A férfi vett először a tálból, ő ment elöl az utcán, azt tehette, amit akart, pihenhetett, mulathatott: ura volt önmagának. Viszont „a menyecskének mindenki ura”, elsősorban természetesen a férje.

Asszony, te csak hallgass,
Engem ne háborgass,
Mert én urad vagyok,
Igen parancsolok.

Az asszonynak kötelessége volt félni az urát. „Félni kellett az embereket”, mert az ember tulajdona az „asszonyi állat”. Így mondják ezt ma is a bodonyi öreg emberek. Az asszony nem volt élettárs, gondjait nem osztotta meg, gondolatait nem közölte vele a férje. Ha valamit nem jól cselekedett, ütéssel igazította a helyes útra. Ez a bánásmód nem volt szégyen, nem volt rendellenes, az asszony is így tudta. Mikor az egyik öregembert megkérdeztem, hogy megverte-e a feleségét, mosolyogva mutatott a mellébe ülőre: „Én ezt az asszonyt sokat megvertem, e! Az asszonyt is kell idomítani, mert a szája jár. Az ember is

van néha majdnem olyan bűnös, mint az asszony. A vén bűnös asszonyoknak nem árt, ha néha megverik őket.”

Az asszony természeténél fogva bűnös. „Ez a vén bűnös asszony” – emlegetik feleségeiket az öregek. Hogy az asszonynak mi a bűne, miért bűnösebb annál a férfinál, aki „néha majdnem olyan bűnös, mint az asszony”, arra nem kaptam feleletet. Felfogásukban talán a paradicsombeli Éva bűne, az eredendő bűn vetette árnyékát a nagycsalád asszonyaira. Ebből fakadhat ugyancsak, hogy a férfiak szégyellték, titkolták nemi kapcsolatukat feleségükkel, s az ő vétkükként rótták fel a majd minden évben születő gyermekek sokaságát is. Ettől függetlenül piszkolták, megvetés tárgyává tették a meddő asszonyt. „Még gyermeket sem adott neki az isten!” „Büntet az isten, hogy magtalan vagy!”

A családban a férfiak testvérek, unokatestvérek voltak, egy vérből származtak, de az asszonyok mind más családból kerültek a házhoz. A férfiak tudatában benne élt a meggyőződés – ha nem is voltak gyakorlatilag gazdái a család földjének, állatainak –, hogy a vagyon az övék, s benne dolgozva a magukét művelik, gondozzák, általa magukat gazdagítják, családjuk tekintélyét emelik. A nőknek nem volt vagyonuk sem lány-, sem asszonykorukban. Ha a családban lány született, nem örültek neki. „A lány hamar elmegy”, nem vitte tovább a nevet, a *hadat*, „a másét dolgozza egész életében”. Az anyának sem volt mindegy, hogy fia született-e vagy pedig lánya. A fiút eltartotta a férje családja, amint dolgozni tudott. A lánya bezzeg gondja maradt egész életére. Neki kellett előteremtteni ruháját, hozományát, s ha férjhez adta, mint menyecskét segíthette tovább – akkor már gyermekeivel együtt. „Én előttem négy gyermeke halt meg az édesanyámnak. Én maradtam meg, meg még három gyerek. Azok utánam

születtek. Mikor a kolera bejött, egy harmadfél éves testvérem meghalt. Azt szerették volna, ha inkább az marad meg, mert az gyerek [fiú] volt. Jut eszembe, mondták: már Pannikát jobban odaadtuk volna . . .”

A lány ennivalóján kívül mást nem kapott apai családjától. Hozományát – egyetlen ládára való ágyi és testi ruháját meg esetleg egy *börködmönt* – az édesanyja teremtette elő saját kender és toll részéből meg ügyességéből. Vagyont nem vitt a menyecske férje családjához, csak hosszú évekre elegendő ruhaneműt és ágyneműt. Ott pedig végzett munkájáért étellel fizették. „Asszony csak akkor kapott szalonnát, ha dolgozni ment ki a mezőre.” Ha hosszabb időre ágynak esett, lehetőleg hazavánszorgott anyjához, nehogy terhére legyen az „idegeneknek”. Ha nem tudott hazamenni betegsége alatt, anyja hordott neki kenyeret, esetleg szalonnát, segítette, ahogyan tudta. Amikor gyermekágyat feküdt, a rokonság közül elsősorban anyja és anyai családja vittek neki ebédet, amíg fel nem tudott kelni. Máshonnan, mint az anyjától nem is várhatott segítséget. És ha az is menyecskesorban élt, vagyis nem volt gazdasszony, szinte kizárólag önmagára volt utalva.

A közös munka legnagyobb részét a mezei munkák tették. „Egész nyáron át mentünk dolgozni. Elsőnek mentünk búzát tisztítani, na meg az árpát az *aszatkától*. Aztán jött az ültetés: krumpli, kukorica. Aztán meg a kapálás. Mikor az utolját megkapáltuk, akkor már kaszálták a szénát. Gyűjteni jártunk. Mikor a takarmányt felgyűjtöttük, behordtuk, akkorra már itt volt a nagy aratás. Arattunk egy hónapig is: búzát, rozsot . . . Mi asszonyok arattunk sarlóval. Hej, nehéz volt sarlóhegyre szedni a búzát. Estére fájt is a derekunk. Mikor ez *belett*, hordtunk. Az asszonyok álltak a kazlon. Ezt elvégeztük, mentünk a virágos kendert *nyőni*, az elejét, a javát. Aztán mikor ezt

kinyőttük, megszáritottuk, összekötöttük, vittük a *mocsolyába*, ott ázott vagy két hétig. Addig, ameddig a sarjút lekaszálták. Mikorra ezt is elvégeztük, akkor a kender kiázott a vízben . . . kivetettük. Kiteregettük, hogy megszáradjon. Aztán törtük, *tiloltuk*. Mikor ez megvolt, a második rendet, a magvast *nyőttük*. Azt előbb hazahoztuk, kicsépelettük, aztán eláztattuk, úgy, mint a virágost. De ez már ősz felé volt, a víz hidegebb volt, három hétig kellett néki ázni. Míg az ázott, addig ástuk a krumplit. Aztán törtük a kukoricát. Annak a szárát a földön össze kellett kötözni, oszt azt is hazahoztuk. Na, mire ezt elvégeztük, akkor nem voltunk *kível* a mezőn. Na, majd felejtettem: mikor a búzát *vették*, oszt rögs volt a föld, még elmentünk *rögelyi* . . . Aztán a *magvast* is megtörtük. Már ősz volt. Egész télen fontunk, aztán szőttünk, a tavaszon meg *fehéritettünk*. De még be sem fejeztük a szövést, már megint eljött a búzába járás ideje, meg az ültetés.”

A felsorolt munkák legnagyobb része a közöstre ment, csak „télen dolgozta mindenkinek a magáét, amikor font, szőtt”. Mikor a mezőre mentek, a kapa mellett vitték a tarisznyát is, s az erdő szélén sarlóval füvet vágtak a tehénnek. „Nem mehettünk haza fű nélkül.” De volt olyan család is, ahol „míg reggel egy nagy tarisznyával füvet nem szedtünk, nem volt früstök”.

Tíz-tizenkét zsák búzát is vittek egyszerre a vízimalomba, miután otthon megrostálták. „Egész nap is húzták a menyecskék a rostát, ha másnap malomba akartak menni.”

Otthon a ház körüli munkákat – hacsak lehetett – együtt végezték az asszonyok. „Még *öregapám* is úgy hallotta, hogy régen csak egyszer mosták az ágyneműt, hűvét előtt.” De a múlt század második felében már hat-hetenként *mosakodtak*, *lúgzották* kendervászon ágyneműiket, testi ruháikat. Ilyenkor két napon keresztül minden

menyecskének ez volt a munkája. Első nap a *lúgzóban* lúggal áztatták ki a szennyesből a piszkot, másnap pedig a patakon *sukkal* verve kinyomkodták, kirázták, „mígcsak a ruha meg nem kelt”. Télen a befagyott patakba léket vág-
tak a férfiak, s mezítláb, vörösre dermedt kezekkel *sukkol-
ták* a ruhát a menyecskék. „Akinek jó anyósa volt, vagy gondolt rá az ura, annak hoztak meleg vizet. Kezüket mártogatták bele, meg a lábukra öntözték. De nekem nem volt. Nem volt senki, aki a fejem megsimítsa.”

A karókra teregetett száraz ruhákat már a gazdasszony szedegette össze. A gatyák, ingek, *pendelyek*, lepedők, huzatok *bedörgölése* is az ő feladata volt. Az egyes darabokat könnyen széjjel tudta választani, egyszeriben megismerte, hogy melyik kié, mert mindegyik asszony kis *jegyét* varrt a ruhája sarkába vagy a korca alá. A lány nem varrt *jegyét* vászonholmijába, mert nem tudhatta, hogy annál a háznál, ahova majd mind menyecske kerül, milyen *jegyei* lesznek az anyósának vagy a többi asszonynak. Ennek ellenére a gondos anya mindig tett valami kis jelt szövés közben a vászonba, hogy arról felismerhessék. Így pl. a fehér szálak közé két-három méterenként, vagy „ahogy gondolta”, egy-egy ujjnyi hosszú kis piros vagy más színű fonaldarabot szőtt a vászon szélébe. A kis jelet alig lehetett észrevenni – nem is esett belőle minden *ingvállba*, *pendelybe* –, mégis a célnak egyelőre megfelelt. Mikor aztán férje családjához került, az új menyecske kiválasztott a szokásos jelek közül egy olyat, amelyet a többi még nem használt, s ezt varrta be a maga és ura újonnan szőtt ruháiba, később pedig gyermekei ruhadarabjaiba is. Legszívesebben édesanyja jelét választotta magának a menyecske, ha az még nem volt foglalt az új háznál. Kenderfonallal, piros pamutlall varrták a keresztöltéses vagy szálöltéses kis mintákat. Mindegyikre tudtak nevet is.

Nemcsak vászonneműiket jelölték meg, hanem a legtöbb mindennap használt fatárgyukat is. *Guzsalyt*, *sukot* nem vitt a lány otthonról magával. Nem is engedték volna, mert akkor – hitük szerint – lányai születnek. „Ott adtak *guzsalyt* is, meg *sukot* is, meg kapát is”, ahová menyecskének mentek. Ezeket férjük vagy apósuk faragta számukra. Minden menyecske magáénak tekintette őket, és apró rovásos jelekkel vagy családnevük kezdőbetűinek ráfaragásával jelölték meg maguknak. A bevágások formája és a betűjelek elhelyezése is ismertetőül szolgált. Egyik csak a nyél végére, a másik csak a közepére vágta a maga *jegyét*. A *guzsalyt* könnyebben megismerték az amúgy is díszítésül ráfaragott *cifrájáról*, külön hát meg sem jelölték. De ha kettő egyforma került ugyanannál a háznál, akkor legalább más színű madzagot kötöttek az egyikre.

A gazdasszony ugyancsak megjelölte azokat a tárgyait, melyeket esetleg kölcsön adott a faluban másnak is. Mindig megjelölte az aprójószágokat, hogy biztosan felismerje akkor is, ha azok a többi család baromfiaival összekeveredtek. A kölcsön adott tálak, kosarak, dézsák fülébe színes madzagot fűzött; a baromfiaknak a lábát jelölte meg. Körmét, sarkát vették el, kacsának, libának az úszóhártyáját, a *levelét* hasogaták meg. „Az enyémmek bal belső *levele* hasított” vagy „jobb lába sarkavett”. Liba, kacsa kijárt a házból, legelőre, patakra ment. Ezért azt a lábát jelölték meg, amelyik az úton hazafelé jövet a tulajdonos háza felé esett. „Amerre a háza van, úgy van benyírva. Jön az utcán a liba, jobban meglátni, ha ez a lába van benyírva.”

A kisebb lábasjószágokat szintén a gazdasszony jelölte meg. Így a kisborjúnak jelzett madzagot vagy szíjat akasztott a nyakába, a malac hátán meg leginkább *mázlós* kezüket húzták végig, vagy kocsikenőcsös fával tettek a szőrére jelet.

Az aprójószág gondja a gazdasszonyt terhelte. Néha, ha úgy került sora, a menyecskék is megetették. Némely családban a

menyecskék rendszeres feladata volt a libák etetése, amikor otthon voltak, de általában a gazdasszony látta el őket.

A legfiatalabb menyecskének – pontosabban annak, aki utoljára került be a családba – volt a kötelessége a család ivóvízéről gondoskodni. Ő járt a kútra, s „ha kimentek a mezőre dolgozni, akkor is a legfiatalabb vitte a korsót. A legöregebb meg a kenyeret, szalonnát a *négy lábú tarisznyában* a hátán. A legfiatalabb sepert a legtöbbet, meg azt fogták be leghamarabb *mosakodni* is.” „Mikor ettek és sötét volt, a legfiatalabb menyecske tartotta a fáklyát. A fáklyát nyírfából csinálták, egy kis bottal meg piszkálták a végét, hogy jobban égjen, több világot adjon.”

A legfiatalabb menyecske helyzetét világítja meg az egyik nyolcvannyolc éves öregasszony elbeszélése is, „Édesanyám mesélte, hogy mikor ő menyecske volt, akkor még a lábukat is meg kellett mosni az öregeknek. A legfiatalabb menyecske mosta az öregek lábát... az *öregapónak* meg az anyósna meg a gazda testvéreinek meg azok feleségeinek is mind...”

Mivel az asszony nem volt teljes jogú tagja férje családjának, nem is ölte bele minden erejét a közös munkába. A nyári, állandó mezőre járás után a ház körül ráeső dolga mellett már hozzáfoghatott a maga munkájához.

Minden vagyona az otthonról hozott testi ruhája és ágyneműje volt. Ezek az ingek, *pendelyek*, szoknyák tíz-tizenöt évig eltartottak. Anyja halálával is kapott néhány ruhadarabot még a szülői háztól. Lábbelijét úgy kímélte, ahogyan csak tudta. Csak télen húzott csizmát, ha kiment a házból. Sokszor még akkor sem. Ha mégis kilyukadt, hazavitte az anyjához, hogy ő csináltassa meg. Étele, itala, ha szűkösen is, de volt annyi, hogy megélt belőle egyik napról a másikra. De amint első gyermeke, aztán a többi is egymás után megszületett, kisingről, kisszoknyáról, kiskendőről, kabátról, lábbeliről már neki kellett magának gondoskodnia. Csupán a csecsemő első

kelengyét, a pólyát, a *pilinkákat*, a pólyakötő madzagot és a kisinget kapta az anyjától.

Idő múltával aztán *pendelye, ingválla*, urának inge, gatyája is foszladozni kezdett, s ezeket pótolni kellett. Aztán meg nőttek a gyerekek is. Igyekezett minél hamarabb gondoskodni lányai kelengyéjéről, azt megszöni, elkészíteni, mert jól tudta, hogyha ő meghalna előbb, senki sem adna hozományt árváinak. „Aki-nek sok lánya volt, azt sem tudta, hová kapjon. Honnan szerezzen pénzt, hogy tudjon eleget szöni, hogy illő módon adja oda.”

Mindezekről az asszonynak kellett gondoskodnia. De hogy miből, azt nem kérdezte senki. Férje családjától, ahol egész életét átdolgozta, vajmi kevés segítséget kapott mindehhez: a termett kender és az évi lúdtoll ráső részét csupán. De az elosztásnál sem vették figyelembe, hogy kinek hány gyermeke van. „Ha tíz gyermeke volt egy asszonynak, akkor is annyi kenderrészt kapott, mintha kettő lett volna.” Ha a gyerekek között nem akadt kijáró dolgozó, akárhányan lehettek, az asszony nem kapott több kendert. „Még a tizennégy éves legényfia után sem kapott kendert. De a menyecske nem mert szólni, mert félt, hogy az após elkergeti a háztól.”

Az évente juttatott kenderből többnyire maradt valami kis felesleg is – hacsak nem volt nagyon sok a gyerek. Az ilyen felesleget az anya el szokta tenni serdülő leányainak.

A gazdasszony is font, ha ráért, de ha úgy akarta, ki is oszthatta a kenderét a menyecskék között. Ilyenkor ezt kellett először megfonni, s csak aztán foghattak a magukéhoz. A legtöbb gazdasszony azonban nem élt e jogával, s a maga kenderét maga fonta.

A közös gazdálkodásban, az együttélésben sok kendervásznat elnyűttek. A zsákok, szakajtó- és kenyérruhák, a különböző madzagok szövése és készítése elsősorban a gazdasszony feladata volt. De ha neki nem jutott erre ideje, bármelyik menyecskével megszövehette.

A hosszú téli hónapok alatt, nem lévén munka a mezőn, az asszonyok apró-cseprő mindennapi házi munkájuk mellett egész idejüket fonással töltötték. Minden más dolgukat igyekeztek a lehető leggyorsabban letudni, csakhogy minél gyorsabban letelepedhessenek a *guzsaly* mellé, s fonhassanak maguknak, szűkebb családjuknak. Aki nagyon igyekvő, *makkverő* volt — és melyik sokgyermekes anya nem volt az? —, még vásárolt is kendert a maga kapott részéhez, minthogy nem mindenkinek volt szüksége annyi kenderre, amennyi jutott az elosztáskor. Például azoktól, akiknek kevés gyermekük volt, vagy már felnőttek a gyerekek és tudtak dolgozni, illetve férjhez mentek. Hogy miből vette az anya a kendert? Odaadta érte a nyári kapáláskor kapott és magától megvont szalonna-részét, s a nehéz munkát inkább szűzkenyéren végezte. Vagy amikor ráért, elment kapálni, dolgozni egy-egy napra néhány fej kenderért.

Az ilyen asszony aztán mindig azon igyekezett, hogy minél többet tudjon fonni, szőni. „Télen, mikor fontam, le sem vetkőztem, csak lehajtottam egy kicsit a fejem. Így aludt az, akinek sok gyermeke volt.” „Ha kora hajnalban *feléreztem*, már nem aludt el, elkezdett fonni.” „Hej de sokat kellett nekem dolgozni. Még éjfélkor fontam, reggel négykor meg már megint fontam. A csillagokról tudtam, hogy hány óra van. A csillagokhoz fontak akkor az asszonyok. Én nagyon friss voltam, mert én nem számíthattam senkire. *Anyámasszony* úgy költögette a többit: Keljetek már, mert Márkus Panni fél orsót font!”

Amikor egy ritka verselő készségű mátraballai öregasszonyt a kendermunkáról faggattunk, ezzel a kis rögtönzött tréfás, de nagyon is őszinte verssel felelt:

Mikor fonni kellett, mindig szunnyadoztam.
Mégis hat lyányt férjhez adtam.
Egy lepedőt senki nem szabott,

Mégis adtam hatot-hatot.
Egy *tollyú* szálát nem vettem,
Csak amit a tíz körmömmel szedtem.
Egy vásáron nem voltam,
Mégis hat lyányt férjhez adtam.

Amikor a menyecskék a maguk munkáját végezték, fontak, szőttek, akkor is a gazdasszony vigyázott arra, hogy serények legyenek, ne lustálkodjanak. Ha a gazdasszony a kora hajnali órákban felkelt a dagasztáshoz, felkeltette a menyecskéket is fonni, hogy a mécses ne égjen hiába.

Az eladósorba került lányoknál is megnézték, hogy jól tud-e fonni. Azt, aki ügyes és szorgalmas volt, szívesen fogadta be akármelyik család. Mert aki nem szeretett fonni-szőni, annak kárát szűkebb családjá látta.

A kendert s a gazdasszony által a menyecskék között egyenlően elosztott évi lúdtollat az asszony magáénak mondhatta, ha belőle urát és gyermekeit kellőképpen ellátta. Utána már úgy gazdálkodhatott vele, ahogyan akart. Szabadon rendelkezett a használatból kikerült kopott, szakadozott vászonneműek, az ingek, gatyák, egyéb ruhadarabok felett is, ha azok helyett újat szőtt és varrt családjának. Amikor pénzre volt szüksége, összeszedte az eladható holmikat, s elkéredzkedett apósától a gyöngyösi piacra. „Elkopott *ingvállat* meg más viselt ruhát, törlőket, lepedőket, gatyát vittünk eladni. Legjobban a gyöngyösi vásáron kelt el az ilyen.” Több menyecske összebeszél, egy családban élők, szomszédok, volt lánykori pajtások, s elindultak „a Mátra köves, vak útján át” hátukon a nagy vászonlepedőbe kötözött ruhákkal, vászonnal, lúdtollal, hogy Gyöngyösön néhány krajcárért eladják munkájuk fáradságos eredményét. Az átalvalók, vagyis az alföldiek leginkább az aratás előtti időkben keresték a vászon ruhaféléket a gyöngyösi piacon. A Jászság vidékéről, ahol ebben az időben már nem

nagyon fontak és szóttek az asszonyok, ide jártak fel széles vászonkötényt, vászoninget venni az aratásra. „Az átalvalóknak nem terem kenderük. A dolgosok aratáskor vették a vastag *gangát*.” A *hamvasokat*, kendőket a városi asszonyok vették konyharuhának, lepedőnek, a foszlott gyenge darabokat meg a cipészek és a koporsósok bélésnek. A tollat elsősorban kereskedőknek adták el.

Néha a faluban is tudták értékesíteni az eladásra szánt holmit. „Jött a rongyoszsídó. Hangosan énekelte:

Pendelt, inget, csuhadarabot!

Én is adok érte cérnát, madzagot.

Adok érte gombot, masinát,

Gyerek dunnájába való fűzős pántlikát.”

Amikor a városban, a piacon adták el a felesleges vászonholmit, az érte kapott pénzt rendszerint nyomban elvásárolták. Gyöngyösön vették a köznapi felsőruha anyagát (*barhétot, festőt*), gyermekeknek ünneplőt, csizmát. Az igényesebb dolgokat maguknak és nagyobb lányaiknak, az ünneplő ruhához szükséges anyagot, szalagokat, a piros csizmát stb. már Egerben vették. „Hányszor elmentem Egerbe . . . Voltak nekem eladó lányaim, azoknak vásároltam. Ott kaptam a legszebb selyemkendőket, szalagokat.”

A vásári eladásokból szerzett pénz természetesen igen kevés volt arra, hogy ennyi mindent meg lehessen belőle venni. Ezért minden alkalmat megragadott a menyecske, hogy „valahogy boldoguljon”. A Mátra lejtőin, az erdők között meghúzódozó kis szlovák nyelvű falvak, az ún. Huták lakói famunkákból, favágásból éltek, mivel alig volt megművelésre alkalmas szántóföldjük. Azok az asszonyok, akiknek maradt kenderük, vásznak, eladtak a hutaiaknak. Falujukbeli szegényebb családoknak, akiknek nem volt elég a kis földjükön termett kender, szintén adtak el szöszt, fonalat, néha vásznat is.

Ha a menyecske idejéből futotta, s a rászabott kötelező munkát a családban elvégezte, úgy szerezhették pénzt magának, ahogyan tudott. Nyáron a nagy mezei munkák, a kapálás, aratás, szénagyűjtés befejezése után elmehetett napszámba is dolgozni, ha volt olyan, aki megfogadta. A menyecske legtöbbször szüleinek vagy azok rokonainak ajánlotta fel a munkáját. Ha az apja gazda volt, rendszerint hozzá állt be munkára. Az anya közbenjárására még akkor is felfogadta lányát az apa, amikor éppen nem volt nagy szüksége napszámos munkára. Felfogadta, hogy így is segítsen pár fillérrel rajta.

Ha a menyecske nem szoptatott éppen, illetve nem volt *elnehezdedve*, apósa engedélyével elmehetett szőlőbe dolgozni. Természetesen ehhez a jó érzésű gazdasszony segítségére is szükség volt, aki erre az időre elvállalta a menyecske kisebb gyermekeinek gondozását. Ősszel, mikor a híres gyöngyösi szőlők megérttek, több menyecske összebeszélt, csoportosan átballagtak a Mátra másik oldalára, s napszámosokként elszegődtek szüretelni. A pénzen kívül kapott kötényre való szőlőt boldogan vitték haza: ritka csemege volt az akkor még a mátraalji falvakban.

Summásnak, aratónak nem állhattak el az asszonyok. Ezt nemcsak a család gazdasági munkabeosztása — ahol az asszonyokra igen sok mezei munka hárult — nem engedte volna meg, de akadályozta volna őket a hosszabb ideig tartó távollétben a sok gyerek, a gyakori szülés, a szinte állandó szoptatás is. Az Alföldre aratónak, summásnak elszegődni csak a lányok és a gazda által erre a munkára kijelölt férfiak, legények mehettek el. Míg emezek keresete mindig a családot illette meg, a lányoknak megengedte a gazda, hogy abból valami nekik is maradjon.

A gazdasszony néha megbízott egy-egy menyecskét, hogy vigyen a piacra, Gyöngyösre vagy a Hutákba baromfit, tojást eladni. Mikor dolguk végeztével hazaértek, reménykedve

lesték, juttat-e nekik valami kis pénzt a gazdasszony. De az bizony csak a legritkább esetben vetett egypár krajcárt. Mégsem tudunk olyan esetről, hogy a gazdasszonyt a legkisebb összeggel is megcsalták volna menyecskéi.

Amennyire gyakran csípték-lopták a gazdát a legények, annyira keveset hallhattam arról, hogy a menyecskék károították volna meg jogtalanul a családot. Mert ha meg is próbáltak nagy ritkán lopni, az a legtöbbször nem járt sikerrel. „Egyszer összebeszéltünk hárman menyecskék, hogy búzát lopunk a *hambárból*. Sok volt a gyerek, nagyon kellett a pénz. A legfiatalabb menyecske tartotta szóval az öreget, mi meg az *ángyommal* bementünk a *hambárba*. Egy *gangával* akartunk csak lopni, de úgy remegett a kezünk, hogy mind elszórtuk a földre. Oszt csak *ríva* futottunk ki, üres maradt a *gangánk* . . .”

Nem az erkölcsi gátlás volt elsősorban az, ami a menyecskéket távol tartotta a lopástól, hanem sokkal inkább a félelem. A legények az év nagyobb részét kint töltötték a Mátra erdeiben, szabadon legeltettek, még talán magukat is szabadoknak érezték. Mikor télire hazavetődtek, itthon is szabadabban éltek. Az istállóban nem voltak úgy szem előtt, s az ő kisebb lopásaik felett is inkább szemet hunyt a legtöbb gazda. De a menyecskék állandóan a gazda meg a gazdasszony közelében, azok szigorú felügyelete alatt éltek, sokkal inkább érezték minden lépésükön a figyelő, ellenőrző tekintetet. Félnkebbek, érzékenyebbek, vagyis gyávábbak voltak, már csak körülményeik folytán is.

Az asszonyok gondosan kuporgatták, rejtegették nehezen keresett kis krajcárjaikat. Eldugták szekrényük (az ácsolt keményfa láda) fenekére vagy a *ládafiába*, és százszor meggondolták, amíg egyszer hozzányúltak. Bezzeg ha a férj részeges volt, kocsmázott, nem maradt meg sokáig az álmatlan éjszakákkal, sok fáradsággal kuporgatott pénz a ládában.

Az özvegy

Mégis – ha meghalt a férj, még szomorúbb, még nehezebb lett az asszony élete. „Az özvegynek nincs senkije. Rossz az asszonynak, ha meghal az ura. Még ha nem is szerették egymást, mégiscsak az ura az annak, az meg feleségi . . .” Őszinte fájdalom és szorongás tükröződött az asszonyok siratásában férjük kiterített holtteste felett.

A fiatal és még gyermektelen menyecske ilyenkor hazaköltözött az apja családjához. Innen azonban a kötelező gyászidő letelte után az első kínálkozó alkalommal „férjhez hajtják”, nem kérdezve, hogy akar-e ismét férjhez menni vagy sem. Amelyiknek már gyermeke született, ottmaradt továbbra is férje családjában. A dolgos, csendes, fiatal özvegyet szívesen tartotta vissza a család is, s ha csak egy-két gyermeke volt még, a gazda úgy intézte a dolgot, hogy lehetőleg valamelyik legény vagy fiatal özvegyember a családból vegye el ismét. „Ne menjen ki a családból” – mondták. Már csak a gyerekek miatt sem engedték el szívesen az asszonyt. Különösen nem, ha fiúgyermekei voltak, mert új házassága esetén vitte magával ezeket is. „Az én apámat elvitték katonának. Négy évig nem tudtunk róla semmit. Anyám beszélte aztán, hogy nem akarták kiereszteni a házból a gyerek *irányából*. A *kisebbik urához* akarták adni. De anyám nem ment. Két évre rá aztán hazajött édesapám.”

Ha az özvegy nem ment férjhez, ottmaradt volt férje családjánál. Munkáját éppen úgy végezte, mint a többi asszony: dolgozott s nevelte gyermekeit. A családbeli férfiak azonban az özvegyasszonyt szinte prédának tekintették. Ez is, az is, legények, házasok egyaránt próbálkoztak nála. Ha végül aztán *beengedte* valamelyiket, a többi már nem háborgatta tovább. Mivel a fogamzásgátló és gyermekelhajtó szereket, eljárásokat nem ismerték, könnyen hozhatott az özvegy házasságon kívüli

gyermeket a világra. Sokszor csak tudomást vettek róla, s a gyermeket felnevelték a többivel együtt, de ha az anyós vagy a gazda szigorú volt, elüldözte az asszonyt a háztól.

A századforduló táján már kezdték nagyon szégyellni az özvegy házasságon kívül született gyermekét, s a kicsit gyakran lelencházba adták be. A szerzett gyerekkel a menyecske mind a maga családjára, mind elhalt férjéére – ahol továbbra is élt – szégyent hozott. „Lulis *asszonyom* özvegy volt. Ott lakott az ura családjánál. Csak beteg volt, úgy mondta. *Anyámasszony* [az elbeszélőnek anyósa, Lulisnak anyja] sejtette, hogy mi a baja. Azt mondta nekem: Eredj el, Katyi, Lulis lányommal az orvoshoz! El is mentünk, de engem nem eresztett be az orvos. Mikor Lulis *asszonyom* kijött, csak azt mondta: hát ha lányom nem volna, már nem is élnék! Az orvos azt mondta: na ne búsuljon, majd adok egy szép levelet, elmegy a kórházba, ott majd megszüli, aztán beadja az árvaházba. De a kórházban nem akarták felvenni, amikor odamentünk. Mikor jöttünk hazafelé, Terennén kiszálltunk a vonatból, csak azt mondja Lulis *asszonyom*: Jaj, nagyon rosszul vagyok, te Katyi! Később meg csak azt mondta: Hallod-e, ha lefeküdnék, mindjárt meg lenne. A mindszei fűzesnél lefeküdt a földre, mindjárt meg is lett a gyerek. Ő maga vágta el a köldökzsinórt. Mikor meglett a gyerek, azt mondta: Te Katyi, hogy lesz meg a *gyerek ágya*? Mondtam, csak fújjon jó erősen a tenyeribe. Meg is lett hamar. Szépen betakartuk ott a havon a babát, Lulis meg felállt, s mentünk tovább. Szegény Lulis *asszonyom* hozta, én hozzá se nyúltam, ő meg mindig kérte: Te Katyi, hozd már, nem bírom! Jaj, Lulis *asszonyom*, nem hozom! Féltem, hogy *elveszejt*, ne legyen részem benne. Ő meg szegény csak kerülgette a jeges vizet. Fekete harisnya volt rajta, nem látszott a véri. Mikor a falu alatt a kereszthez értünk, beletettük a gyereket a tarisznyába, úgy hoztuk haza. Otthon letettük a *komrába*. Még turbékolt egy cseppet, aztán meghalt. Még az

erdőben megkereszteltük Juliskának. Lulis *asszonyom* ott aludt aznap a *komrában* nálunk [vagyis szüleinél]. Másnap hazament, dolgozott. Mikor kérdezték, mi baja, mit mondott az orvos, azt feleltük: májdaganat. Nagyon féltém, hogy ki ne tudódjék a gyerek. Mikor elindultunk, *apámuram* azt mondta: Te Katyi, ha rájön a baja az úton, csak lökd az árokba, maradjon ott, csak te gyere haza. Kértem az úton: Lulis asszony tudja-e? Senki más, csak az apósa, e! Azért gondoltam, mert az apósa olyan jókedvű, tréfás ember volt. De ő csak annyit felelt: Ezt még neked se mondom ki, Katyi, hogy kitől van! De aztán kivallotta az anyjának, hogy az *ángya* legényfia volt.”

Ha a menyecske mellől hosszabb időre távol maradt a férje, akkor is kerülgették a család emberei. Noha a századforduló idején a törvénytelen gyermek már szégyennek számított, mégsem tartották erkölcstelen, rossz asszonymak az özvegyet, ha gyermekének apja a család tagjai közül való volt. A megesett özvegy legtöbbször hazaköltözött szülei családjához és magával vitte gyermekét is. De tudtak olyan esetről, hogy csak ő maga költözött haza, s gyermekeit a néhai férj családjánál hagyta. Ládáját, ünneplő ruháit is ott tartotta tovább, mivel lánya ott nevelkedett.

Rossz asszonymak azt tekintették, aki szóbaállt idegen legényekkel, emberekkel. Két-három ilyen megesett lányról vagy magányosan élő özvegyasszonymról tudtak a faluban. Ezek pénzt, terményt is elfogadtak. Családjuk minden erővel azon igyekezett, hogy valamiképpen férjhez adja őket. Rossz híruk még gyermekeikre is kiterjedt. „Rendes anya nem engedte meg a fiának, hogy ilyen rosszhírű asszony lányát vegye el feleségül.”

A „rosszá lett” asszonyok nem éltek nagycsaládi kötelékben: a család szervezeti felépítése, az állandó együttélés minden törvényen és családon kívüli érintkezést, különösen

pedig viszonyt lehetetlenné tett. Még az igen ritkán előforduló házastársi hűtlenségre is csak olyan asszonyoknak volt alkalmuk, akik nem éltek nagycsaládban.

A hűtlen asszonytól nem vált el a férje. Azzal, hogy a rajtakapott udvarlót a megcsalt férj elverte, utána pedig a feleségét is alaposan helybenhagyta, a hűtlenségi ügy tulajdonképpen le is zárult. Másfajta elintézését a megbotránkozó társadalom sem kívánt. Emlegetik, hogy egy ilyen elégtételszerzés hevületében a férj a csábítónak a fülét is leharapta: ettől kezdve rá is ragadt arra a „csipkés filű” név.

A házastársak végleges elválását nem ismerték. Csak a halál választotta el örökre az összetartozókat. Összekülönbözésnek, az asszonyok hazaszaladásának mindig kibékülés lett a vége. A lánynak házasságával már eldőlt további sorsa: a szigorú családi szabályok között élő társadalomban a megkezdett útról semmiféle letérés, még kevésbé pedig visszafordulás nem volt lehetséges. Haláláig viselte azt a sorsot, amelyet az új családnak, férje családjának szokásai és körülményei meghatároztak számára.

Az eladó lány

A fiatal, eladósorban levő lány sokkal szabadabban, bátrabban viselkedett a családban, mint az odakerült menyecskék. Otthon volt. Hangosabban szólhatott, amikor akart, énekelhetett, nem kellett rendszeresen a mezei munkákra sem kijárnia. Könnyű, ház körüli dologgal, játékkal, tánccal telt el napjainak legnagyobb része. Hozományának gondja is inkább az anyjára maradt. Csak a szegény vagy a sokgyermekes családból származó lányok mentek el nyáron napszámba vagy az Alföldre aratónak, hogy ezzel is segítsenek anyjuknak megvenni a vásárban vagy egy-egy öregedő menyecskétől a nagy selyem nyakbavaló kendőket, *keceléket*, szoknyákat, csizmát s az ezek

elhelyezésére szolgáló ládát. Más gondjuk nem is volt a lányoknak, s velük sem törődött sokat a család.

A menyecskesors sok szomorúságát látták ugyan a lányok, hiszen tapasztalhatták saját családjukban is, mégis fiatalságuk bizakodásával nem tudták azt a maga teljes valóságában felfogni. Ismerték ugyan a mondást, hogy „jobb egy lánynak, mint száz menyecskének”, mégis igyekeztek minél hamarabb férjhez menni. Házasságukkal aztán elszakadtak az apai családtól, s megindultak a menyecskék keserves, nehéz útján.

Az egészséges, munkabíró lányok szinte kivétel nélkül mind férjhez mentek, csak a sántákat, csipőficamosokat, *selypeket*, rosszul látókat vagy éppen vakokat hagyták otthon a legények. Akinek nem volt testi hibája, még ha akarta volna sem maradhatott volna otthon. Szinte törvény volt a közösség véleménye: aki ép, egészséges, az házasságban él, mert így tudja legjobban a köz és a család érdekeit szolgálni.

A lányok férjhezmenési vágyát fölöttébb sarkallta a pártában maradt vénlányok példája. „A lánynak mindenképpen férjhez kell menni, mert a vénlyányt nagyon megcsúfolják.” De ha még csak csúfolásról lett volna szó . . .

A nagycsaládban élő vénlány helyzeténél alig lehetett valami keservesebb. Lépten-nyomon éreztették vele, hogy teher, s csak azért nem tehetik ki a családi kötelékből, mert oda született. „De nagy bajban vagyunk ezzel a vénlyánnyal . . .” – hallhatta naponta a családtagok panaszát, és szó nélkül kellett túrnia a legbántóbb megjegyzéseket is.

„A vénlyánynál előbbvaló volt a menyecske, akinek ura van. A menyecske parancsolt neki, mindig az volt a bátrabb. A vénlánynak meg félre kellett ülni, hallgatni, mindig szélről volt szegény. Mindenkinek láb alatt volt.” Nem volt meghatározott munkaköre, a mezőre sem járt ki rendszeresen. A háztartás körüli kicsi, szétszórt, alkalmi munkákban és főleg a sok gyerekkel való bajlódásban telt el egész napja. Mindenkit ki-

szolgált, és szótlánul tűrte, hogy füle hallatára még a kenyeret is sajnálják tőle, s apjának, anyjának bánata, szégyene. A gyerekek, akiket fáradtságos munkával gondozott még néhány éve, elé álltak, s hangosan mondták a csúfolót a szemébe, melyre pajtásaik, még gyakrabban pedig a felnőttek tanították őket. „Szülém biztatott, hogy mondjam a nagyapám vénlány testvérének: a vénleány *csepüt* tépett, mindig fingott mikor lépett! Az meg szegény csak nevette: jaj-jaj, az a *szüléd*, az a *szüléd* . . .”

Félszeg és ferde próbálkozásait az emberibb világ felé mindenütt durván visszautasították. „Egy *selyp* vénlány elment a sikésári tóba, arra Áldozónak [a határrész neve]. Ott megfürdött a tóban. Egy ember arra ment, oszt akkor a lány a mellye alá tette a kezét, oszt akkor azt mondta: Kinek van ilyen szép csecsi még a faluban? De úgy mondta sesi, mert-hogy *selyp* volt. Az ember meg odahajított egy nagy fát, az kiütte a lány első két fogát. Hazament, oszt mondta a bátyjának: Csiriz Jani kiütte a fogamat. A bátyja meg csak azt mondta rá: nagyon jól van, legalább nem falsz meg annyi kenyeret! Elkezdték aztán a faluban énekelni: Sikésári halastó, beleesett Fejes Ilus fogastól, de a foga nem jött ki, Csiriz Jani ütötte ki. A neve is aztán Fogas Ilus lett.”

Az elérhetetlen menyasszonyi koszorú, az elérhetetlen álom csak a ravatalon került a vénlány fejére. Emlegetnek egy idősebb vak vénlányt, aki addig nem tudott meghalni, amíg a menyasszonyi koszorút s az új cipőt — amibe majd a ravatalon felöltöztetik — elé nem vitték. Amint rátette a kezét a menyasszonyi koszorúra, nagyot lélegzett és meghalt. A menyecskék szépen, gonddal öltöztették fel utolsó útjára, csak azon kuncogtak közben, hogy majdnem pálinka szagú lett a halott. A haldokló kihasználva „helyzeti előnyét”, életében először kért olyat, ami nem járt neki. De meginni már nem tudta.

A gyerekek

A kisebb-nagyobb gyerekeket nemcsak a szülők, hanem az egész család nevelte. Egymás gyermekét is fiamnak, lányomnak szólították. A nagyszülők, dédszülők is úgy hívogatták unokáikat, dédunokáikat, mint az édesszülők: Berám kisfiam vagy Piroskám édes kislyányom. A gyermekek viszont nagyapjukat *öregédesapám* mellett *másikapám*, *másikapó* megszólítással is megtisztelték. A dédapát *öregédesapám* mellett még gyakrabban *öregapámnak* és *másikapámnak* mondták. Nagyanyjukat *szülémnek*, *édesszülémnek*, dédanyjukat *öregszülémnek* nevezték. Az anyai nagyszülőket szintén így szólították, de megszólításnál és beszéd közben is gyakran hozzátették megkülönböztetésül azok ragadványnevét is: Gyurabá *apóm*, Bera *szülém*. Apjukat édesapámnak, apámnak, anyjukat édesanyámnak, anyámnak, illetve néha *szülémnek* is mondták. A család nőtagjainak neve mellé a néném, a férfiak neve mellé a bátyám megszólítás járt. Ha a gyermek testvére három-négy évvel idősebb volt nála, azt is bátyám, *neném* megszólítással tisztelte meg. A nálánál idősebbeket magázta, s ha közölni akart velük, vagy kérdezni akart tőlük valamit, rendszerint a „*kied e Berta bátyám, hallja-e*” vagy „*édes szülém kied*” formulával kezdte el a beszédet.

A gyermek az apja családjához tartozott. „Az apa rokonsága előbbre való, az apai nagyapa áll közelebb a gyerekhez. Ember [apai] nagyapával lakik, azzal van otthon, a gyerek odavaló. Átmegy a másik nagyapához is, de mégis odavaló. Ha a szülő meghal, az apai háznál marad. Nem engedik máshová. Azt mondják: ne húzd ki a fészki-bül.”

A fiúgyermekhez jobban ragaszkodott az apai család, mint a lányhoz. Ha az özvegyasszony hazaköltözött szüleihez, vagy újra férjhez ment, s gyermekeit is magával vitte, amint a fiú elérte a tizennégy-tizenöt éves kort, és már valami kis hasznát

láthatták, visszacsalogatták az apai házhoz. „Nagyapjára illik az” – mondták ilyenkor. „Az apai házhoz tartozik. Akit elvisz az anyja, olyan idegen az a többi közt, mint az árva madár.” Ha esetleg a nagyszülők nem hívták vissza a fiút, s talán nem is igen kívánták, hogy visszajöjjön, akkor is joga volt a fiúgyermeknek munkaképes korában visszamenni és dolgozni az apai vagyonban, „mert az neki jár”.

Ha meghalt az anyja, a fiúgyermeket az apai család jobban *elruházta*, de a lányt anyja családja, anyai nagyanyja volt köteles ellátni a halott anya megmaradt holmijából.

Születéskor is jobban örültek a fiúgyermeknek, mert az későbbben is a családban maradt, a család vagyonát gyarapította, a közösen dolgozott egész életén keresztül. A lányt azonban hamar elvitték, s attól kezdve „más cselédje lett”. Annak örültek, ha a gyermek külsőre is az apja rokonságához húzott, „aki nem hasonlított, olyan volt, mintha talán nem is az vóna az apja”.

Az első fiúgyermek a keresztségekben legtöbbször a nagyapja nevét kapta, a második pedig az apja nevét. Az első lány anyai nagyanyja nevét, a második pedig az anyját. Szívesen neveztek el az újszülötteket a nemrég elhalt családtagok nevei után, hogy a halott neve továbbra is fennmaradjon a családban. Egy hatgyermekes anya – akinek egyik gyermeke sem érte meg tizedik évét – így nevezte el gyermekeit:

első fiú	Palcsi	– a nagyapja után
második fiú	Palcsi	– a meghalt első fiú után
harmadik fiú	Mihály	– az apja után
első lány	Anna	– anyai nagyanyja után
második lány	Erzsébet	– az anyja után
negyedik fiú	Mihály	– a meghalt harmadik után.

Az újszülöttet elsősorban természetesen az anyai rokonok látogatták, hiszen apja rokonságával együtt lakott.

Az anya szülés után négy-öt hétre már dolgozott. Ment a mezőre, s a gyermek gondozása, felügyelete a gazdasszonyra, a nagy- vagy dédanyára maradt. Az egészen kicsinyeknél ez a felügyelet csak arra szorítkozott, hogy valami bajuk ne történjen, életben maradjanak. Megetették őket, s ha szoptatós asszony volt otthon, annak kötelessége volt végigszoptatni valamennyi csecsemőt, ameddig csak tartott a tejéből. De már a tisztábatevés, fürdetés, karravétel, játék, sok esetben a *pilinka*öblítés is a mezőről hazatérő anyára várt. Éjszakára a gyermek gondozása úgyszintén az anyát terhelte: csitította az aludni nem akaró, síró kisbabát, s a sírás által felzavart többi asszony, lány, gyermek neheztelő megjegyzése is neki szólt elsősorban. Ha a hosszú téli éjszakákon a kisgyermek nem tudott anyja nélkül nyugton maradni, leülve *gangájába* fektette a gyermeket, s köténye alsó szélét a korcába visszatűrve, ölében az alvó gyermekkel font.

Az ülő, tipegő gyermeket betették az *ülcsikbe*. A gyermeket úgy ültették bele, hogy háta nekitámaszkodott a láda megmaradt rövid véglapjának, a lába megelöl kinyúlt az *ülcsikből*. S nehogy magától ki tudjon mászni, vagy akár csak fel is állni, a két hosszanti deszkaoldal felső részének közepén, a gyermek előtt botocskát dugtak át. Ebben kuporgott a gyermek nap-hosszat. Ha már megunt, és nagyon sírt, kikapták az *ülcsikből* és bedugták a *lyukasszékbe*, melybe akkora kerek lyukat vág-tak, amekkorába a kicsi éppen belefért. Volt olyan *lyukasszék* is, amely alá szélesebb deszkát erősítettek, s ennek négy kis kereket csináltak. Az ilyen *lyukasszék*et az idősebb gyerekek tologatták, amíg el nem unták. A kisgyerek is belekapaszkodhatott és tologatta, amikor járni tanult. A *lyukasszékben* álló gyermek „megerősödött, ha megmaradt”.

A járni tanuló gyermeket segítette a *kerengő* is, és emellett megkönnyítette felügyeletét.

A nagyobb gyerekek gondozása nem terjedt túl általában a szemmel tartáson. Inkább csak a gyerekek vigyáztak egymásra. Nyáron a *játszóhelyen* játszottak, a nagyobbak az erdőben meg a határban csatangoltak, eprésztek, gombáztak, vadkörtét szedtek. Otthon a *töltés* volt kedvenc tartózkodási helyük, mert máshol mindenütt útban voltak, s rájuk kiabáltak. A lányok ott dajkálták kukoricacsutka babáikat, a kisebbek forgatták a kezükbe nyomott fakanalat, *dörgölőfát*, *sukot*. Az orsót sohasem kapták kézhez, mert azzal kiszúrták volna egymás szemét. A fiúk vagy az egymásra rakott tüzelőfából építettek játékházakat, kutakat, vagy a kecskelábra fektetett mosódeszkán hintáztak.

A nagyobbak ritkán voltak otthon. Ha nem legeltettek malacot, libát, mindig a *játszóhelyre* mentek ki. Itt *karikáztak*, *cigeréztek*, bújócskáztak vagy a fogó, a *kullancs* elől futottak. Számptalan játéku volt, amivel mulattatták magukat: mondókákat hajtogattak, énekeltek, egymás kezét fogva körbe forogtak, *cséklyéztek*, ha pedig leesett a hó, szánkáztak. A téli időszak java részében a házban szorongtak a földön ülve, csúszkálva vagy a kemence tetején játszadozva.

Szellemi, értelmi fejlődésüket, erkölcsi nevelésüket elsősorban a gazda irányította, de az egész családdal együtt.

A legnagyobb gondot anyjuknak okozták eltartásukkal. A többgyermekes asszony több sort kapált a mezőn, mint akinek egy vagy egy sem volt, mert gyermekei a közösből többet pusztítottak. Míg a gyermek komolyabb munkát nem tudott végezni, élelmén kívül semmit sem kapott a családtól. Az anya kenderrészből telt ki a gyermek ruházata, s ha az asszonynak sok volt a gyermeke, és az édesanyja sem segítette, az öt-, hatéves nagyobbacsok is egy ingben, mezítláb szaladgáltak még a hóban is. A kis, lábszárközépig érő vászoning volt a kisgyermek egyetlen ruházata. Néha ebből is csak kettőt kapott: egyet hétköznapra, egyet meg ünneplőre. Ha nem

jutott a gyerekek csizma – és többnyire nem jutott –, télen ki sem mozdulhatott a felnőttek engedélyével a házból. De ritka gyereket lehetett visszatartani még így is a szánkózás örömeitől. „Mezítláb szánkóztak, abban a kisingben. Mindnek kint volt a fara. Akkor még nagyon szenvedett a gyerek.” A tehetősebb anya három- vagy négyéves gyermekét kis *melleszoknyába*, az iskolást pedig már felnőtt módra öltöztette.

A beteg gyermek ápolása, gyógyítása az anyára maradt. A többi asszony csak jó tanáccsal meg gyógyító füvekkel látta el.

Az árva

Az édesanya nélkül maradt lánygyermek egész életén át érezte a gondoskodó, segítő kéz hiányát. A faluban is azt a halottat sajnálták a legjobban, akinek kisgyermekei, tehetetlen árvái maradtak.

Az anyátlan kisfiút az apai család vette pártfogásába. A gazdasszony gondoskodott arról, hogy legyen rajta valami, s amint dolgozni kezdett, a gazda éppen úgy ellátta ruhával, pénzzel, mint a családban bármelyik más férfit.

Ha az apa nem volt öreg, gyermekei pedig még kicsik voltak, ismét megházasodott. Volt úgy, hogy felesége halála után hat héttel már új asszonyt vitt a házhoz. „Meg kellett neki házasodni a gyerekek miatt.” Az özvegyember már nem válogathat a lányok között: többnyire öreg- vagy megesett lányt vett feleségül.

„Kinek anyja mostoha volt, jaj volt annak!” A mostohaanya ugyan ellátta a kis árvákat; dolgozott értük, mosott rájuk, lefektette, megfürdette a kicsiket, de a lányoknak már nem volt köteles hozományt adni. Nem font, nem szőtt rájuk, nem gyűjtötte a pehelyt, nem kuporgatta össze önfeláldozóan a selyemszalagok, kendők árát.

Az árva lány ruházásával anyai nagyanyja törődött, ha ugyan élt még. Ő kezelte elhalt lánya megmaradt holmiját, s amikor unokájának szüksége volt valamire, eladott belőle. De ha több lánya maradt árván az anyának, sokfelé oszlott meg a csekély örökség. Nem kaptak ilyenkor sok ruhát, sem *fejelt*, sem *dunyhát*, hiszen nem font, nem szőtt rájuk senki sem. „Kapott két *öltözöt*, aztán eredj, jól van!”

Ha az árva lány anyai nagyanyja sem élt már, sokszor „még az anyjáról maradt hagyományt sem kapta meg. Azé lett, aki magához *koszmorította*”. A sok asszony között hamar elvesztek az őrizetlenül maradt szép ünneplő ruhák, ágyi vászonneműk. Ha nem volt az árvának *gyámola*, nem szólt érte senki.

Az apa, hacsak gazda nem volt, a nagycsaládban elfoglalt helyzete miatt legfeljebb részvétellel nézte lánya szomorú sorsát. Sem pénze, sem pedig lehetősége nem futotta arra, hogy a hozományt maga előteremtse. Szülei nőtestvéreinek már nem volt kötelességük gondjaikba fogadni. Ezek is idegen családoknál bajlódtak saját gyermekeikkel. Ha néha anyja asszonytestvérei közül valamelyik gondolt is rá, és adott neki egy-egy *pendelt*, inget, *fejelhuzatot*, azt csak jó szíve indította erre.

Ha az árva lány eladósorba serdült, és élelmes, igyekvő volt, elment summásnak, aratni az Alföldre, vagy napszámba a faluban kapálni. Így próbálta megszerezni a hozományát. De a gyámoltalanokra igen szomorú sors várt. „Volt a faluban három árva lány. Nem élt egyik nagyanyjuk sem. Az első férjhez ment olyan *letett* legényhez. Egyenesen ment, de nem jól nézett. Olyan hibás legény volt. A második özvegyemberhez ment, két lányra. A legkisebbik lány megesett, aztán került neki egy szegény legény.”

A törvénytelen gyermek az anyja családjához tartozott. Ha a lány két-három gyermeket is szerzett, mind az anyja nevelte fel a kicsiket. Ha a legény a lányt nem vette el feleségül, a gyerekekkel sem törődött. „Nincs akkor semmi kötelesség.”

Ha a törvénytelen gyermek fiú volt, akkor sem tartozott apja családjába. „Nem szerették, ha odament, nem szóltak hozzá, nem adtak neki semmit, nehogy odaszokjon.”

Az öregek

Az elöregedett, elerőtlenedett embernek, asszonyoknak egyaránt keserves volt az élete, ha már nem tudott dolgozni.

Az öreg emberek a ház körül igyekeztek hasznosítani magukat. Állatokat etettek, sepregettek, apróbb javításokat végeztek. De ha már ez is nehezükre esett, télen a kemence tetején, nyáron meg a töltésen vagy a kapu előtti gerendán üldögélve csapták agyon az időt. Néha átsántikáltak a szomszédba egy másik, hasonló korú és tehetetlen öreghez beszélgetni. Ez volt az egyetlen örömük. A mindennapi eseményeken, természetkilátásokon, időjáráson túl felelevenítették a régi időket, a fiatalkori emlékeket, de többnyire csak ültek egymás mellett és hallgattak.

Az öreg asszonyok a gyermekeket dajkálták és fontak, ha tudták még mozgatni a sok hideg patakvíztől eltorzult ujjajukat.

A fiataloknak útjukban voltak. Azok ugyan kötelességből gondozták az öregeket, ápolták, még etették is, ha rászorultak, de ha egy kicsit több baj volt velük, hamar megunták, s mindjárt példálózgatni kezdtek. Szemükre vetették, hogy „dolgozni nem dolgozik, de enni meg eszik”. Az öregek hamar elsírták magukat: ők is belátták, hogy méltatlan dolog így élni. De mit csináljon az öreg, ha még él . . . ? Kívánták már a halált. „Dehogy is fél az öreg a haláltól! Inkább várja már. Csak jönne már az a halál! . . . Hogy a másvilág jobb lesz-e, ki tudja? De már rosszabb nem lehet!” „Anyósom akkor örült, ha azt mondták, hogy nem lesz jobban. Nagy munkája volt mindig. Tizennégy gyereke született, megelégette már

nagyon.” A „jószívűbb” asszony vigasztalta is az elkeseredett öreget: „Meghal már, Erzsu néni, könnyebb lesz már!” Mire a felelet: „Csak a telet ne érném meg, tudod-e, ne fázzak már . . .”

Amelyik családban nagyon szűkös volt az élelem, ott az öregasszony „külön kenyérre ment”. Ott élt továbbra is ugyan a családban, „löktek még neki valamit”, de időnként eltipegett koldulni a faluba. Ezt a nyolc-tíz öregasszonyt az egész falu segítette: cipót küldtek nekik, a halott ruhájából megajándékozták, temetések után megvendégelték őket.

A falu tartotta el a szelidebb meghibbant elméjűeket is. Ezek még a szomszédos községekbe is eljártak koldulni.

A falu

A népes nagycsalád egy házban, egy fedél alatt lakott. A férfiak, de főleg a fehércselédek, gyerekek életének nagyobb része itt, a közös portán folyt le.

Egy-egy gazdának három meg négy telke is volt bent a faluban. Így a házakat nagy, tágas udvarok vették körül. „Nem is volt a falu akkor ilyen szoros, mint most.” Az öregek úgy beszélnek, hogy az összetartozó *hadak*, nemzetségek a falu egy-egy részén csoportosultak, s *válakozás*, szétköltözés esetén is igyekeztek egymáshoz közel, lehetőleg ugyanabban a falurészben maradni. A Fejes *hadak* a templom körül, a Jakab *hadak* a Hóstyán, a Farkas *hadak* az Öszögben, a Béres *nemzetség* a Főszögben települt eredetileg. A Béres *hadak* a *szétválakozás* után is egy csoportban maradtak, aminek nyomát a ma is használatos Béres sor utcarész-elnevezés őrzi. „A Béres soron túl úgy hívták, hogy Új-város. Ott már olyan nagycsalád nem volt.” Később, az idők folyamán a családok szaporodásával nem maradtak meg ilyen tisztán a *nemzetségek*, *hadak* tele-

pülési csoportjai, s majd mindegyikből került család a falu minden részébe. Már az e könyvben kibontakozó időszakban is legfeljebb csak két-három azonos családnevű *had* lakott egymás szomszédságában.

Egy falurész fiatalsága erősen összetartott. A lányok egy fonóba jártak, a legények egy bandába tartoztak, s a másik két falurész fiatalságával örökös hadilábon állottak. A legkisebb vitás ügy is elég volt arra, hogy a legények összeverekedjenek, a lányok pedig egymás haját megtépkedjék. A házas férfiak és asszonyok mintha már elfelejtették volna ezeket a fiatalkori ellentéteket, barátságban beszélgettek, esetleg mulattak is egymással; ha úgy adódott, dolgoztak is együtt. De ha szóba kerültek az Őszögben a főszögiek, egyhamar kiderült, hogy „azok mindjárt verekszenek”, összeférhetetlenek, nagyszájúak. A Főszögben is hasonlókát tudtak az őszögiekről: büszkék, „mindjárt ütnek azok, nem mennék közibük [ti. férjhez] semmiért”. Kivált a gyerekek csúfolták egymást: „A Kis Hóstyá csupa ezüst, / Ne menj arra, befog a füst!”

A három falurész fiatalsága, elsősorban a legények, elzárták, védték magukat egymástól. Őszögi lánynak pl. nem udvarolhatott főszögi legény. Nemegyszer halálos verekedés lett a vége annak, ha valamelyik legény más szögbeli lányhoz járt. Akkor sem merte a lány bátorítani a legényt, ha tetszett neki, és szívesen is fogadta volna udvarlását. A legények egészen világosan tudtukra adták a lányoknak, hogy nem engedik hozzá más szögbelihez. „... a legények nem akartak engem az Őszögről kiadni, mert: szép lány voltam. A szomszéd legény meg is mondta nekem, hogy: úgy tudd meg, inkább megdöglesz de a templomon felül mégsem mehetsz férjhez. Az őszögi legények azt akarták, hogy övék legyek. Akármelyiké, csak őszögi menyecskének maradjak meg, ne legyek főszögi.” A szegény vagy kevésbé tetszetős, vagy éppen idősebb lányokat már nem őrizték ennyire.

Házassításnál a szülők ilyesmivel már nem sokat törődtek. Igaz, hogy szívesen adták lányukat ugyanabba a falurészbe férjhez, de ha egyéb szempontból a legény és családja megfelelt, az, hogy más falurészben lakott, nem volt egyetlen házasságnak sem akadálya. Az ilyen jegyespár lakodalmán aztán a külön bandákba tartozó legények összeverekedése szinte elkerülhetetlen volt. De ezzel az utolsó – ha nem is legbékésebb – eseménnyel lezárult mindkét szögbeliek részéről a fiatal pár körüli vita.

Az udvar

A tágas udvart, a portát az utca felől nemigen zárta el kerítés. Inkább csak két oldalon, a szomszédok felé volt kerítés, ún. *gát* vagy *karó*. A telek utca felőli részének egyik oldalán állt a lakóház, az utcára merőlegesen építve. Két kis ablaka is ide nézett, de bejárata már az udvar felé. A telek másik oldalán, a lakóházzal szemben állt az istálló, a juhodály és az ólak. A portát a keresztbe épített hatalmas *csűr* zárta le, előtte a *szérűvel*, ezen túl már a kert következett a szilva- és almafákkal. Virágos kiskert, veteményes kert nem volt a ház körül. Legfeljebb két-három háznál neveltek egy-egy tő rozmaringot; ha lakodalom vagy farsang idején szükség volt rá, Gyöngyösről hozott a lányos anya egy-egy tarisznyával belőle.

A ház belseje

A lakóház hatalmas fatalpazatra épült. Falát egymásba eresztett hosszú gerendákból, rovásokból ácsolták össze, majd kívülből sárral tapasztották. Tetejét zsúpszalmával, *zsúffal* fedték.

Belseje három helyiségre tagozódott. Az utca felől volt a szoba, az ún. *ház*, ez után következett a *pitvar*, végül pedig a

komra vagy *kamara*. Az épület egyetlen bejárata az udvarról a *pitvarba* nyílt. Innen két oldalra egy-egy ajtó vezetett a *házba* és a *komrába*. *Ámbitus*, tornác, nem volt az épület előtt, csak *töltés*, fal melletti földhányás vette körül.

A *ház* volt a család nappali tartózkodási helye. A sok férfi, asszony, gyerek nem fért el kis helyen, ezért ezt a helyiséget különösen nagyra hagyták. „Olyan hosszú *házak* voltak régen, hogy háromszor kellett köszönni, míg az asztalhoz értek.” De a *palló*, a mennyezet olyan alacsony volt, hogy a kisebb termetű ember is könnyen elérhette kézzel.

Kevés volt a bútor a házban. De el sem fért volna sokkal több. A helynek majd negyedrészt foglalta el a bejárat melletti nagy, szögletes kemence. A ház minden bútora a falak mellett körbefutó hosszú lócából, a lóca alá dugott sok, alacsony kisszékből s a nagy, ácsolt tölgyfa asztalból állott.

A kemence mindig az ajtó mellett sarokban terpeszkedett. Szája a két utcai ablak felé nézett. Teste szögletes, lapos volt, oldalát pedig lépcsőzetesre formálták, hogy fel lehessen mászni rajta a tetejére. Szája előtt, vele egy magasságban szögletes sárkocka állt, a *padka*, s hogy az itt meg a kemencében égő tűz füstje ne a lakásba terjengjen szét, a *padka* felett – a kemence szájára támaszkodva – testes, vesszőből font és sárral tapasztott kerek füstelvezető, a *kürtő* függött. Ez a füst felfogott részét a padlásra vezette fel. Az épületnek nem volt kéménye, így a padlásra szétgomolygó füst ott távozott, ahol éppen valami nyílást talált magának a tetőn.

A kemencében és a *padkán* főztek, sütöttek. Azokat az ételeket, amelyeknek egyenletes, lassú fővés kellett, még reggel betolták a kemencébe, s délben már megfőve szedhették ki a hatalmas cserépfazekakból. A gyorsabb fővést kívánó ételeket a kemence szája előtti *padkán* főzték: a *vasmacskára* támogatott fadarabok tüze mellé állították a cserépfazekakat.

A kemence legfontosabb feladata mégis a ház melegítése volt. Télen nemcsak éjszakára húzódtak meg a kemence tetején vagy lépcsőzetén az öreg emberek, hanem itt ültek napközben is, itt pipáztak a legszívesebben. A téli időben is mezítláb, egy ingben szaladgáló gyerekek mindig fáztak. Ezek is ellepték a kemencét, s ott kuporogtak, amikor az öregek engedték. Nappal csak a tetején lehetett melegedni, mert amíg a tűz égett, a füst miatt kiakasztották a madzaghúzos tölgyfaajtót. A négy *fiókos* szimpla ablakokat sohasem nyitották ki – de hiszen nem is voltak nyithatók. Télen, nagy hidegben inkább még berakták a háztetőről szedett mohával vagy négyszögletes formára összekötött *zsúffal*. Volt még egy kis tenyérnyi kerek ablak az ajtó melletti falon, de ez sem volt nyitható. Így aztán mindent belepett a házban a maró, csípős füst. Az asszonyok *ingvalla*, főkötője, az emberek *szüre* – mind megfeketedett.

Amikor a tüzelést befejezve a parazsat is letakarták hamuval, behúzták az ajtót, és a kemence *kürtőjébe* feldugták a *kürtődugót*, hogy lehetőleg bent maradjon az a kevés meleg, amit a kemence még adott. A fázósabbak közelebb húzódtak, némelyek még le is feküdtek a kemence lépcsős *pártázatára*, az alsó vagy felső *saphára*. Egyiküknek-másikuknak itt volt a rendes hálóhelye is. Ha idegen, koldus, vándor-kereskedő, drótos vagy gyolcsos tót kért éjjeli szállást, annak is a kemencén szorítottak helyet. A gyerekek még a *padkára*, a tűzszerszámok mellé is odafeküdtek, ha már nem jutott nekik a kemence tetején hely.

Az állandó használat, az erős igénybevétel könnyen megromgálta a kemencét. Ezért télen naponta mázolták, tapasztották a cigányoktól vett fehér anyaggal.

A kemence nemcsak melegített, de gyógyított is. Aki lábát, derekát fájlalta, az ízületei nehezen mozogtak, bemászott a kemencébe s ott maradt addig, amíg jól ki nem izzadta magát.

A falak mellett körbefutó lócák nagy sárlábon fekvő, hosszú, hasított tölgy- vagy bükkfadeszkák voltak. A kemence melletti falnál álló lócának *tüzlóca*, a vele szemköztinek *vízlóca*, a bejárattal szemben levőnek pedig *középső lóca* volt a neve. A *tüzlóca* kemence felőli végén állt néhány pár fazék, a lóca alatt meg a tüzelőfát tartották. Kora tavasszal, amikor még hideg idő járt, a *tüzlóca* alá ültették a kotlót is. A *vízlóca* ajtó felőli végén álltak télen a vizesedények, vedrek, rocskák, valamint a hatalmas, tölgyfából készült sütőteknő is. A teknő tisztaságára nem sokat adtak. Kenyérsütés után nem mosták ki, hanem ott lepte a füst, a por a lócán, gyakran még a csirke is beleült éjszakára. „A hízott lúd oda volt igazítva deszkával a *vízlóca* alá, hogy ne tudjon mozogni.” A *középső lócára* nem tettek semmit. Ez a vendég helye volt, s ha asztalhoz ültek a férfiak, ide ült le a gazda is. Télen a *lócaszögiben* tartották az asszonyok *guzsalyaikat*.

Minden menyecskének volt külön kisszéke. Ezeket is a lócák alatt tartották. A kisszékeken pihentették a lábukat, amikor a magas lócán ülve fontak vagy szoptattak. Nyáron kivitték az udvarra a ház elé, a *töltésre*, s ezen ülve varrtak vagy végezték egyéb házi munkájukat. A „láb alatt való kisszékeket” apósuk vagy férjük faragta, s megjelölte rovással is, hogy ne cserélődjön el a többi között. Mindenki csak a maga kisszékét használta. Legfeljebb a menyecske férje vette kölcsön egy kis időre, amíg dohányát rajta megvágta.

Ha kevés volt a hely a házban, a gyerekek éjjel a lócán is aludtak.

A *középső* és *vízlóca* szögében terpeszkedett a nagy, nehéz, kecskelábra állított tölgyfa asztal. Ezen elsősorban is ettek. A ma élő legöregebbek hallották még nagyapáiktól emlegetni, hogy nagyon régen nem tartottak asztalt a házban, hanem „egy nagy fatálat letettek középre, azt körülülték, s nagyfejű fakanalakkal ettek belőle”. A múlt század közepén már csak a

gyermekek kaptak enni a földön, de ezek sem mindenütt. Legtöbb helyen a nagy, közös fatálat feltették egy *lyukas-zékre*, s kisszékeken körülülve nem törhették el olyan hamar, mintha a földön lett volna. Nem is húzogathatták el olyan könnyen egymás elől.

A felnőttek az asztalról ették meg ebédjüket, vacsorájukat. Az asztal köré csak a férfiak ültek le. Kisebb családban elérték a lócán is – az asszonyok pedig velük szemben állva kanalaztak. De ahol sokan voltak, *hosszúséket* állítottak az asztal két szabad oldalára is, úgy ülték körül. Ilyenkor az asszonyok a férfiak háta mögé állva nyújtogatták kanalukat a középen párolgó közös tálba.

Az evést mindig imádsággal kezdték és végezték. Elsőnek a gazda mártotta kanalát az ételbe, utána pedig sorban mindenki, rangja szerint. „Ha valaki előbb vett, mint illett, apósom rászólt, hogy ne legyen tálba nyúló!” Csak az első vételnél tartották meg ezt a kötött sorrendet, a második kanáltól kezdve már mindenki szabadon szedhette az ételt.

A leveses ételeket nagy cseréptálban tálalták, a húst laposabb fa- vagy ugyancsak cseréptálban, illetve a tepsiben. A főtt krumplit csak kiborították az asztalra. Főtt tésztát – *csíkot*, *gancát* – abból a kis tölgyfa teknőből markolázták, amibe a gazdasszony kiszedte.

A leveses ételeket gömbölyű fejű fakanalakkal merték a közös tálból. Ilyen kanala mindenkinek volt. Még rovással is megjelölték, hogy össze ne cseréljék. A menyecske – ha csak tehette – az ura mögé állt. „Ott álltak a menyecskék hátul, mindegyik az ura megett. Oldalt fordultak, mert másképp nem fértek volna el.” Mikor a menyecske merített a tálból, tenyerét vagy darab kenyerét a kanala alá tartotta, hogy az asztalt meg az ülő férfiakat le ne csepegtesse. Az ételt a kanállal a szájához emelve kifelé fordult kissé, hogy akkor meg a mellette álló

másik menyecskére ne öntse a levest. Evés közben az asszonyok a szájuk elé tartották a kezüket.

A többi ételt, a húst, a kifőtt tésztát kézzel ették. „Ötágú villa volt akkor még – kézzel kapkodták a *csikot* a teknőből kifelé.”

Népes családokban a lányok, legények még tizenöt-tizenhat éves korukban is a gyerekekkel ettek. Az öreg asszonyok is külön ültek, és *lyukasszékre* tett tálból ettek.

Az asztal lapján nyújtották és vágták fel a *csikot*, ezen *dörgölték* a mosott vászonneműt. A *dörgölő suk* helye is az asztal lábán volt. A kora tavasszal kikelt, házba beszokott „csirke is az asztal lábán hált. Télen kis malacot, kis borjút is bekötöttek az asztal lábához, ha gyenge volt még.” Az asztal nagyméretű fiókjában, az aszfalfiában tartották a megkezdett kenyeret meg a kenyérvágó kést.

Az asztal lapját különös becsben tartották. „Nem volt szabad rátenni semmit. Olyan volt az, mint az oltár. *Anyám-asszony* lelökte volna, ha ráteszünk valamit.” „Az asztalra nem lehetett még a kalapot sem rátenni, mert akkor üszkös lett a búza.” „Jeles ünnepeken vagy ha halott volt a háznál, le is terítette a gazdasszony.”

Egyéb számottevő bútordarab nem is volt a házban. Kisebb tárgyak, mint az egy fából faragott sótartó vagy a kanáltartó, a kemence mellett a falra volt felakasztva. Tejes, vajjas, zsíros, tejfeles edényeket, kis fazekakat ugyanitt egy faajtós *vakablakban* zártak el. A kemence mellett a falon függött még az a néhány darab nagyméretű cseréptál is, amit szinte mindennap használtak.

A falat két-három kép díszítette, kivétel nélkül mind vallásos tárgyú, színes nyomatok vagy üvegre festett képek. Legjobban a Szűz Máriát, Szent Józsefet és a gyermek Jézust ábrázoló képeket kedvelték. Ezek az ablakok felett függtek, erősen előre döntve. Ugyanitt, az ablakok felett lógott a

tányértartó fogas is. Felső részére állították, alul kinyúló szegeire pedig akasztották a tányérsorokat. Ilyen díszes fogas már nem volt minden házban.

A falat nem meszelték. Évente egyszer-kétszer vízben feloldott fehér anyaggal, ún. *mázolóval* bekenték, hogy a füst és a használat piszkát elfedjék rajta. A *mázolóba csepüt* mártottak és azzal kenték a falra.

Önálló tükör igen kevés házban volt. Jobbára csak egy törött tükördarabkát tapasztottak be a ház falába *mázoláskor* – rendszerint a *vízlóca* fölé –, hogy borotválkozáskor a férfiaknak legyen miben nézniük magukat.

A többi apró használati tárgy, személyi holmi a *mestergerendán* meg a *boldoganyán* kapott helyet. Sok minden elfért a ház hosszában végighúzódó öreg *mestergerendán*. Itt tartották a *párost*: a kenyérsütéshez használt *pár* lapos, kerek kosarát. A különböző késeket pengéiknél fogva a *laposfa* alá dugták be. A férfiak ide tették kisebb faragószerszámaikat, pipájukat, beretvájukat, fésűjüket, az evés idejére még a kalapjukat is. A „régii füstös könyvek” ugyancsak ide szorultak.

Boldoganyának a kemence előtt álló, *mestergerendát* alátámasztó oszlopot nevezték. Erre akasztották az emberek a *csuhájukat*, *szűrüket*, tarisznyájukat, kalapjukat, ostorukat. Akinek nem fért ide a *szüre*, bundája, *csuhája*, az kiakasztotta az eresz alá a ház falába vert szegekre.

A kemence felett egy farúd függött, – estétől reggelig, ezen száradtak a gyorsan kimosott gyermekingek, apróbb ruhadarabok.

A ház földje egyenetlen, gödrös volt. Ezt nem *mázolták fel*, mégcsak nem is simították. „A gyerekek sűrűn odapiskáltak a földre” s a vizelet sarával összekenték egymást, meg lábbal elhordták. A helyén ott maradt a lyuk. Az emberek pipáztak, bagóztak s nagyokat köptek a földre, a gyerekek meg ját-

szottak, s elmázolták, elsimították. A kicsik még egyéb szükségüket is a házban végezték el, nem vitték ki őket az istállók közibe vagy a szalmakazal mögé. „Akkora lyukak, gödrök voltak, hogy majd orra estünk. Sose száradt meg a ház földje. Az a sok gyerek mindig fázott, oszt mindig piskált.” A föld aztán annyira megtelt egy idő múlva vizelettel, hogy fel kellett ásni, s újat hordani helyette. A kiásott földet átvette a *bóhafőző mester* és kifőzte belőle a salétromot.

A hosszú késő őszi és téli esteiken nyírfából hasított fáklya világított a házban, ha a kemence szája előtt már nem égett a tűz. A fáklyát külön e célra készített tartóba állították, vagy pedig a kemence oldalába fűrt lyukakba szúrták, hogy bevilágítsa a helyiséget. Evés közben a legfiatalabb menyecske tartotta az asztalnál. Míg jobb kezével kanalizott, a balban a fáklyát meg azt a kis fadarabkát tartotta, amivel az elégett részt a fáklya végéről leverte. Hajnali misére, esti fonókba is fáklyával mentek, hogy az utat világítsák. Gyertyát is készítettek juhaggyúból, de ezt csak ünnepélyesebb alkalmakkor gyújtották meg. Lakodalomban a *szószóló*, *vőfély* ujjá között három szál gyertyával táncoltatta a menyasszonyt a *menyasszonyfektetés* előtt. A *hérészesek* is kezükben égő gyertyával, dalolva mentek a lakodalmas házhoz.

Más eszközöket is használtak a ház világítására. Ezeket *póroló*, *pityó*, *putyika* néven emlegették. Az istállóban meg a kamrában az emberek, illetve az asszonyok hálóján ilyeneket égettek, mert kevésbé voltak tűzveszélyesek, mint a fáklya. A legrégebbi időkben emlegetik a *kandallót* is mint világító alkalmatosságot. Ez egy külön kis tűzhelyféle volt. A kemence körül egy *vakablakban* meggyújtottak néhány száraz ágacska, s ennek fénye világította be a házat.

A *pitvar* kicsi és sötét volt. „Ha az ajtó nem volt nyitva az udvar vagy a ház felé, egy lépésnyire se lehetett látni.” Itt tartották a háztartási eszközök egy részét: a *szénvonót*, amivel

a kemencéből a hamut, pernyét húzták ki, a *kenyérhányó lapátot*, a gyúróteknőt. A sarokban volt a moslékos dézsa helye is. Nyáron a pitvarban állt a *vízlóca* a vizesvedrekkal. A csikorgó téli hidegben itt beszélgetett a lány is a hozzá járó legénnyel.

„A *komrában* olyan szorosan voltunk, hogy éppen csak el tudtunk menni.” Nem csoda, hiszen itt aludt és itt tartotta minden személyi holmiját valamennyi asszony vagy nagylány. A kamra rendszerint kisebb volt a *háznál*, kemencéje egyáltalában nem, ablaka pedig csak ritkán volt. „... az ilyen *komrában* sose virradt meg. Egyszer a szomszéd háza leégett. Az asszonyok azt hitték, hogy csak a szél zúg. Mondták is: de nagy szél fúj odakint! Reggel látták aztán, hogy a szomszédban tűz volt.” Ha volt is a kamrának ablaka, sohasem üvegezték be. Fűzvezzőből font rácsot tettek az ablak elé, hogy a baromfiak ne tudjanak berepülni. Télen meg rongyokkal tömködték be a kis ablakot a hideg ellen.

A kamrát úgyszólván teljesen megtöltötte a sok fekvőhely, *szekrény*, láda. Az ágyak szép sorakoztak egymás után, a menyecskék rangja szerint. A főhely az ajtóval szemközti fal mellett az ablak felőli oldalon volt. Itt feküdt a gazdasszony. A rangban második hely ugyanennél a falnál, csak valamivel beljebb volt. Ezután az udvarral szemközti fal következett. Annak a menyecskének, aki legutoljára költözött a kamrába, ott állították fel az ágyát, ahol éppen még akadt hely. Tágasabb kamrákban az ágyak közé, az asszonyok fejéhez került a szekrény meg a láda. De ha így nem fértek el, a kamra közepére egycsomóba tolták ezeket össze. Ilyen esetekben is igyekeztek a ládákat úgy elhelyezni, hogy mindegyik a tulajdonosa ágyához essen közelebb.

A szokás úgy kívánta, hogy az ágyakat a vőlegény tákolja össze minden asszonynak néhány nappal a lakodalom előtt. Egyszerű alkotmányok voltak ezek nagyon. Két magas kecske-

lábra deszkát fektettek keresztbe, erre szalmát szórtak, s leterítették egy durva lepedővel, a *szalmatakaróval*. Két-három tollal töltött derékalj került rá, aztán a lepedő. Fejük alá négy-öt lapos *fejelt*, azaz egy-egy vászondarabba, a *fejeltakaróba* betekert párnákat tettek. A nagy dunyhát és a *fejeleket* *négynyüstösre* szötte lányának az anya. Ezek vásznát különböző szélességű piros pamutcsíkokkal, ún. *bukrokkal* díszítették.

Az ágyakat hétköznapi általában vetetlenül hagyták, de szombaton, vasárnap és ünnepen „magasra felvetették”. A derékaljakat letakarták a csipkés lepedővel, és erre úgy rakták rá a *fejeleket*, hogy két szélén és középen kettő-kettő (összesen hat) egymásra helyezve tartotta a hosszában kettéhajtott, tetőszerűen „talpon álló” dunyhát. Az *ágy* kifejezést tulajdonképpen csak az ágyneműre vonatkoztatták, magát a bútort *kecskelábnak* vagy *ágyszéklábnak* nevezték.

A hetvenes, nyolcvanas évekig minden asszony fekhelyét beborította a *szűnyogháló*, vagy gyakrabban használt nevén a *szégyentakaró*. Anyaga ritka szövésű kendervászon volt, amelyet baldahinszerűen függesztettek az ágy fölé. Így minden oldalról zárt lett a fekvőhely: a bentlevő ugyan kiláthatott a redőkbe szedett leplen át, de őt kívülről nem láthatta senki. „Nagyon jó volt nyárban, mert a moslékos dézsa bent állt a pitvarban, s a legyek onnan mind beszálltak a kamrába. A kisgyermek édesden aludt alatta, nem bántották a legyek. Télen melegített is. Ha meg az ember odajött gúnárkodni, nem látták meg alatta.”

A nyirkos, hideg ágyat télen kemencébe tett cserépdarabokkal, kövekkel melegítették fel lefekvés előtt. Éjjel azonban a sok test melegétől és a lehelettől úgy felmelegedett, jobban mondva beizzadt a kamra fala és mennyezete, hogy a *pallóról* csepegett a víz. Amikor a *szűnyoghálót* már nem használták az ágyak fölé, a lecseppenő izzadságcseppek az

asszonyok dunyhájára, ágyára, de még arcára is estek. „Éjszaka felkeltünk, hogy a *pallót* letörölgessük, mert úgy csepegett le az izzadság.” A lehullott víz pedig a téli hidegben ráfagyott a dunyhára, párnára . . .

A menyecske minden személyi holmiját itt, a kamrában tartotta. Az ágyba, a *fejelek* közé dugta fésűjét, olvasóját és ládája kulcsát. Minden egyebet, amit sajátjának mondhatott, az ágya közelében helyezett el. „Szekrényében”, ládájában őrizte a hozományként magával vitt ágyi és testi ruháit, a később maga szötte vászonból készített újabb ruhadarabokat, dugdosott pénzt, valamint férjének, gyermekeinek testi ruháit. Ágya felett vagy kicsit oldalt egy hosszú, mennyezetről lelógó rúdra dobta fel a szennyes ruhát, ide akasztotta a fonatlan kendert, a *felmotollált* fonalat, az orsókkal teli orsókosarat s a *turbikot*. Itt lógtak szűkebb családja ünneplő csizmái is. Ágya alatt egy kis kosárban tartotta azt a kevés tojást, élelmet, amit neki és gyermekeinek édesanyja juttatott titokban. Ágya előtt – hogy a magas fekvőhelyre könnyebben fel tudjon lépni – egy hosszú pad, a *ringő* állt. Erre tette este levetkőzés után ruháját, csizmáját, s ide rakta kis fateknőben fekvő csecsemőjét is, ha nem akarta maga mellé venni az ágyba.

A savanyított káposztával teletaposott káposztáshordó meg a nagy, egy fából kivájt, kiásott famozsár és itt fogta a helyet a kamrában. A megkezdetlen kenyereket tartó, széles létrához hasonló *kenyérrács* pedig a kamra közepén függött le a *pallóról*.

Itt születtek a gyerekek, itt szültek és itt haltak meg az asszonyok. Az egészen kicsi gyerekeket nem lehetett bevinni a házba, mert a férfiak nem túrték sírásukat. Télen is a jéghideg, fűtetlen kamrában feküdtek kis teknőikben a csecsemők, „ott dideregtek, kékre fagytak. Ha kidugta a gyerek a karját a dunyha alól, megpuffadt a hidegtől. Utána hajlítani sem tudta.” Amikor kibontották a pólyából, akkor sem vitték be a

melegebb *házba*. A fürdetés volt az egyetlen alkalom, amikor – ha rövid időre is – de melegen lehetett a csöppség. A nagyobb gyerekeknek külön fekvőhelyet állítottak fel a kamrában, ha volt elég hely hozzá. Ilyenkor aztán ketten, hárman is aludtak együtt. De ha a kamrában szűkiben voltak a helynek, a *házban*, a lócán, kemencén, fiúgyermek néha az apjával az istállóban hajtotta álomra a fejét. A nagylányoknak viszont mindig szorítottak külön fekhelyet a kamrában.

Ha a kamrában helyszűke miatt nem teheték az asszonyok az ágyak közé ládáikat, igyekeztek úgy feküdni, hogy egymásnak lábbal legyenek: „... ha bejött az ura a menyecskének, nem hallgathatta ki a másik, hogy mit beszélnek”.

„Hallottam – mondták az öregek –, hogy tán szalmán, a földön szültek ezelőtt az asszonyok. Ott feküdtek a szalmán három napig, aztán mehettek az ágyba.” Így emlékezik egy-két idősebb asszony, de nagyon sokan a legöregebbek közül sem hallottak erről.

Szüléskor az anya az *ágyszéklábon* pusztá szalmán feküdt. A századforduló táján már letakarták a szalmát egy durva vászonlepedővel. Ha a szülés nehéz volt, a gyerek „nem kérte az erőt” (azaz elmaradtak a tolófájások) vagy „még nem volt itt az ideje” (koraszülött volt), a *mesterasszony lyukasszékre*, esetleg két egymás mellé helyezett kisszékre ültette a szülő anyát. Alája kisteknőt tett, hogy ebbe fogja fel a megszülető gyermeket. Ha ez nem segített, forró vízzel telt fazekat tettek alája, párára ültették, vagy pedig férjét hívták be, hogy az asszony annak nyakába, karjába kapaszkodva erősítse a szülőfájásokat.

Szüléskor az asszonyt mindig a halál kerülgette. „Azelőtt sokan elpusztultak a szülésbe. *Mesterasszony* is hun volt elé, hun nem.” És ha a szülés sikerült is, utána még mindig ki volt téve az életveszélynek. A leghidegebb télben is a fűtetlen kamrában a szalmán feküdt három napig. „Sok anya megfázott

a szalmán és meghalt.” Még a szükségét is ott végezte el: a szalmán maga alá vizelt, széketének pedig gödröt ástak a kamra földjébe s a fölé gugyorodott. Később rossz fazekat, moslékos dézsát adta be neki.

Harmadnap aztán megfürdették az asszonyt, tiszta *ingvállat*, *pendelt* adtak rá, s befekhetett a *sátorlepedővel* körülvett *boldogasszonyágyába*.

Avatásig, vagyis szülés után negyven napig feküdt itt az anya, de ha a szükség úgy hozta, már a negyedik, ötödik napon felkelt mosni, varrni, kisebb házi munkát elvégezni. Csak imádkozni meg enni feküdt vissza felsátorozott ágyába. Míg nem esett át az *avatáson*, nem mehetett ki a házból, nem állhatott a szabad ég alá. Ha kiment a házból, nem léphetett túl az eresz vonalán. Ehhez is fejét úgy kellett fekete kendővel bekötnie, hogy az arcát is eltakarja, „alig láttunk ki a kendő alól”. Aki *avatás* előtt az ereszen kívülre ment, azt az emberek megverték, hogy „kiviszi az áldást a házból”.

Az asszonyokat haláluk után a kamrában mosdatták meg, itt öltöztették, de a ravatalukat már a *házban*, a *mesteregerenda* alatt, „kellü középen” állították fel, akárcsak az embereknek.

Evés és élelem

A „ki hogy dolgozik, úgy eszik” sokszor hangoztatott mondásuk elvként érvényesült a nagycsaládban. Már gyermekének kevéske enivalójáért is több sort kapált az anya, s némely családban a menyecskék reggel addig soha nem ehettek, „míg egy nagy tarisznyával füvet nem szedtünk”. Az öregnek is szemére vetették, hogy „dolgozni nem dolgozik, de enni meg eszik”.

Szalonnát csak a mezőn dolgozók meg az állatokat legeltetők kaptak, „a többi meg csak nézte”, kivéve a gazdát és a

gazdasszonyt. „Otthon való evésünkkel nem törődtek.” A gyermek sohasem evett volna szalonnát, hacsak valamelyik nagyanyja nem dugott volna neki vagy anyja nem osztotta volna meg vele néha saját szalonnarészét. Valóban, a menyecske nem sokkal többért dolgozott férje családjában, „mint azért a csepp ennivalóért”, amit naponta elfogyasztott. Mikor betegen feküdt, anyja nyíltan is hordott neki ételmet – tehetőségéhez képest. A gyermekágyas asszonynak vitt ebéd máig megmaradt szokása is talán ebből az alárendelt helyzetből fakadhatott. Az is előfordult, hogy a hosszabb időre megbetegedett asszonyt hazavitték az apja családjához, és csak gyógyultan, munkaképesen tért vissza.

A férfiak viszont „bátran ettek”. Tehették, hiszen nekik járt először az ételből. Amíg ők hozzá nem láttak, nem nyúlhatott az ételhez sem asszony, sem gyermek. Nekik járt a hús kövérje, a baromfi húsos része. Csak az maradt az asszonyoknak meg a gyerekeknek, amit meghagytak. Ha a kisgyerek kenyeret kért, s nem volt elég a háznál, könnyen elküldték: „menjetelek odébb, hogy a kutya egyen meg, az embereknek kell! Menjetelek játszani, majd elfelejtitek, hogy éhen vagytok.” Ha reggel éhesen ébredt a gyerek, hiába kért, nem kapott mindjárt enni. „Hallgass, nem kelt még fel a kenyér! Majd ha esznek az emberek, meg imádkoztok, akkor majd!” Hiába volt sok tehén, sok tej a háznál, azt sem kaphatott a gyerek kedvére. „... még a tejet is sajnálták a gyerekektől. Kiöntötték a tejet a disznónak, hogy az hízzon. Csak az *öblítést* adták a gyerekeknek. Mondtam anyósomnak: „Ha *anyám-asszonynak* adnám az *öblítést*, hogy esne az?”

De az egész család szűkösen élt. A jóllakásnak még az igénye is vétekfélének számított. A sovány, kezdetlegesen művelt föld legfeljebb annyit hozott, hogy valahogy beérhessék vele. Ha jól termő esztendőben többet is adott valamivel, s a család Alföldre küldött aratójának része még növelte

is a behordott gabona mennyiségét, a gazda akkor sem engedte meg a gyeplőt. Gyűjtött földre, nagycsaládú fiainak házra, s még ezen túl is valami előre nem látott szerencsétlenségre, aszályra vagy talán háborúra. Szinte indokolatlan, majdnem hogy ésszerűtlen fősvényességgel ült a család vagyonán, a terményen, a szalonnán. Egy évben háromszor is öltek disznót, de „amit megöltek az idén, abból nem ettek. Mindig csak a tavalyit ették. Sajnálták a családnak” . . . Az egyik nagycsalád gazdája, aki majd minden harmadik napon *fehérlét* etetett ebédre háza népével még aratáskor is — „de még jó lett volna, ha ebből is lett volna elég!” —, az 1905. évi nagy tűzvész után, amikor a falu legnagyobb része leégett, egyszerre ötven mázsa megtakarított gabonát adott el, hogy házát újra felépíthesse.

A disznó szalonnáját majd mindent meghagyták az állatokat legeltető embereknek, meg a mezőn dolgozóknak. De a megmaradt kis zsiradékkal sem nagyon főztek: hajukra használták, a férfiak bőrnadrágjukat, bekecsüket, kalapjukat kenték be vele, hogy vízhatlanná tegyék. Amikor megszomjaztak, a forrásból, kútból kalapjukkal merítettek. A bélzsírt csizmájukra, a szerszámokra, a fatengelyes kocsikerékre használták el. Főzésnél inkább vajat használtak, bőven adta a tejet a sok tehén. A vajat kisütötték, s úgy tették el fa- vagy cserépedényben, az *író* pedig kenyérrel a család ebédje vagy vacsorája volt. Zsírral, vajjal nagyon szűkön bántak; az ételeknek „éppen csak megmutatták a zsíros, vajas kanalat”. A különböző növények (krumpli, hüvelyesek, aszalt gyümölcs) főzeléknek való elkészítését nem ismerték — minden lé volt, savanyú tejjel vagy *csóréval* habarva. Kedvelték a *posajtott* leveket, így a *kiszit*, savanyú korpalevet, a *zsufát* és a káposztalevet. Éppen azért, mivel igen gyakran ették, fentmaradt a mondás: „káposztalé — ne hozd elé!”

Húsok közül a birkát fogyasztották leginkább. A baromfit meg a tojást — ha csak lehetett — eladta a gazdasszony. Pedig

„régén a tojás volt a legnagyobb sütemény. Azt mondták a régi asszonyok: minden nap világra hoznék egy gyereket egy tál rántottáért!”

Gyakori étel volt a sült vagy főtt krumpli is. A gyúrt tésztát, a *csikot*, a *gancát* stb. vagy a maga levében (amiben kifőzték), vagy pedig leszűrve mákkal, túróval, káposztával, esetleg sós tejből, lisztből és tojásból főzött mártással, ún. *öntözővel* ették. Igen kedvelték a gabona- vagy kukoricalisztből készített különböző lepényeket is. Csemegének számított, és csak ünnepi alkalmakra készítették a kalácstésztából sütött és sütés után leforrázott, megöntözött tésztaféléket.

A legrégebbi időkből az öregek zabkenyeret is emlegetnek. De a *gabona-* és búzakenyér mellett az utóbbi időben is fogyasztották még a lapos, kelesztetlen *bodagot*. Ez mindössze liszt, víz és só keveréke, amit kerek lepénnyé gyúrva kemencében sütöttek ki. A léfélék nagy keletjét egyrészt az adottságokkal magyarázhatjuk meg (kemencében főztek), másrészt a kezdetleges ismeretekkel (habarásosan, zsírtalanul főztek), illetve azzal, hogy a felhasználható nyersanyag általában kevés volt a sok éhes szájnak, s a majd mindig egyedül szakácskodó gazdasszony sem bírta volna a munkáját, ha nem „ereszti lére”, ha nem szaporítja vízzel az ételt.

Az aszályos vagy elemi csapásokkal sújtott esztendőkből a rossz termés miatt még szűkösebben volt élelem. Ha a gazdák ilyenkor elő is vettek valamit a tartalékból, sokkal kevesebb jutott a családnak, mint máskor. „Sokan voltunk, nem volt elég az étel mindenkinek. Még kenyeret sem tudtunk eleget enni. Még abból sem laktunk jól. A gyerek meg mindig kérte. Az öreg meg haragudott, hogy sok kenyér fogy.” Ilyenkor vízzel „szaporították” a zsírt, egymás elől kapdosták az ételt, a gyerekek meg: „csak lestük, hogy hány szilva érik már, csak a falnak támaszkodtunk, hogy el ne essünk . . .” De a férfiak ilyenkor is megkövetelték az ételből a nagyobb részt. Azt a

keveset is, ami az asszonyoknak jutott volna, igyekeztek megkaparintani maguknak. „Az emberek úgy sajnálták tőlünk az ételt, hogy ráhugyoztak a főtt krumplira, hogy mi ne együk meg.” (Ez az eset az egyik falu leggazdagabb családjánál, a bírónál történt meg.) Egy másik emlékezés szerint: „este, mikor főztük a krumplit, az emberek belevizeltek, hogy az asszony meg ne egye . . . még azt is sajnálták. Mikor éjfélkor lefeküdtünk, már majd éhen haltunk. Örültünk, hogy lefekhetünk . . .”

De az illem, a szokás sem engedte meg, hogy a nő kimutassa éhségét. Az idegen családba került menyecske az első napokban nem is mert enni. Az új menyecske félnksége aztán szokássá vált, s aki másképpen viselkedett, azt megszólták. „Én a meleg *csíkot* igen szerettem. *Anyámasszony* főzte, én meg hordtam a meleg *csíkot*. *Anyámasszony* mondta: na, egyél *csíkot*! Én meg nagyon szerettem, oszt ettem. Jött a lánya a komrából: Új menyecske a teknő felé mer állni! Megszégyelltem magam, még délben sem ettem!”

Akinek jó anyósa volt, a fiatal, gyámoltalan menyecskének adott külön is enni, amikor a többi nem látta meg. De „egyik menyecske a másiktól sem mert enni. Csak rámondták egymásra: többet megeszel, mint én! Most is ettél, ne beszélj!” Akihez nem volt kedves a gazdasszony, az csak a közös tálból evett. „Egy tálból ettek mindnyájan. A menyecskék csak odaálltak, kanállal szedegettek. Alig mertek enni. Félték, hogy lecsepeg. Mire haladtak? Semmire.” Ezért a fiatal menyecske — ha csak tehette — hazaszaladt, s otthon az anyjától kapott titokban valamit. Kalácsból, tésztából, főtt krumpliból félretett egy keveset a maga részéből a jó anya, s azt adta oda lányának. A fiatalabb asszonyok annyira félnékek voltak, hogy ha jutott volna is elég a közös tálból, akkor sem mertek sokat enni. „Az asztalnál nem nagyon mertünk enni. Volt úgy is, hogy maradt a tálban, de mi éhen maradtunk.”

Érthető volt a fiatal menyecskék féltékenysége. A legények az ablakon át már lánykorában lesték, hogy milyen is az étvágya. „A legények mentek lesni a lányokat, hogy mennyit esznek. Ha sokat evett, csúfolták, hogy megevett hetven *gancát* szaggatva, hetvenet meg szaggatatlan. Akiről tudták, hogy lánykorában bátran evett, még menyecskekorában is mentek hozzá lesni a legények.” Gondoljuk el, milyen érzéssel állhatott fiatal férje mögött a közös asztalnál új családja bíráló pillantásai közben a tizennégy-tizenöt éves, lesütött szemű menyecske. Talán még az is az eszében járt, hogy az ablak mögül legények lesik minden kanálmerítését. Remegő kézzel emelgette szájához a kanalat, de szakíthatta is félbe az evést, hogy a bal kezében tartott fáklya üszkös végét leverje.

AMÍG A LÁNYBÓL ASSZONY LETT

Leányélet

A családi körben szinte észrevétlenül nőtt bele a gyermeklány a szabad és független játszogató korból az eladósorba. Gyermekkori függetlensége, felelőtlensége csak kismértékben csökkent, kötelesség, folyamatos, megszabott munka ezután sem igen terhelte. „Elszállni akaró madár a lány, nincs sok keresni-
valója a régi fészekben.”

Ahol nagy volt a család, került elég menyecske és idős asszony, más dolga sem akadt a lánynak, mint kora reggel ivóvízért menni a kútra, s télen a *fonóházban* vidám beszélgetés, dalolás, játék közben fonogatni.

Régen már tizenhárom-tizennégy éves fejjel is férjhez mentek a lányok, a tizenhét éves már nagyon igyekezett, mert a tizennyolc esztendőre rásütötték, hogy idős. A legtöbb lányra tizenöt-tizenhat éves korában tették fel a főkötőt.

A fiatal, gyermekszámba menő lányokat nem fogták még nehezebb fizikai munkára. „A lány csak font. Csak az dolgozott, aki bírta. Kímélte magát.” Nem is számították bele a család munkaerejébe. Még csak az apróbb gyerekekkel sem törődött, legfeljebb a kendermunkánál segített. Ha neki is kezdett a munkának, „nem néztek a körmére”. Nem rótták meg, ha lassan vagy akár csak pontatlanul is végezte. „Volt béresünk, és igen jól font, meg sokat is. Az én *guzsalyom* meg ott állt, rajta a *szösz*. Elvette. Jött a szomszédasszony, látja, hogy tele van az orsóm. Boris néni, ki fonta? Ládd-e, hogy Pannika mennyit font! Pedig nem én fontam, hanem Fazekas

Geczi. Nagyon rendetlen voltam. A játékon járt mindig az eszem. Mikor *motolláltam*, a motollát egy darabig üresen forgattam, hogy mikor megkoccan, azt higgye az anyám: száz szál volt már. Anyám meg elhitte: Arany, ládd-e, ládd-e, kivan a száz szál!”

Kijárt a lány kapáláskor is a mezőre, de nem rendszeresen. Napszámiban, summásságon keresett pénzét kelengyéjére költötte. Ebben is független volt. „Ne törődj semmivel, csak jókor reggel hozzál vizet, meg legyen szép piros szoknyád, oszt akkor elvesznek – mondta nagyapám.” Ennél jobban talán össze sem lehetne foglalni a nagylánnyal szemben támasztott igényeket.

De a falunak annál inkább tudtára adta a család, hogy lányuk immár eladósorba serdült. Tizenhárom-tizennégy éves korában „felöltöztették” a lányt, ami annyit jelentett, hogy ettől kezdve már nagylánynak számít. Valamelyik nagy ünnepre, leggyakrabban húsvétra, pünkösdre vagy a Szent Mihály napján tartandó búcsúra olyan ünneplő ruhát adtak a kislányra, amelyet az eladósorban levők viseltek. Ezt a ruhát már magával vitte ládájában is, amikor férjhez ment. A nagylánynak nyilvánítás, vagyis a felöltöztetés független volt a nemi érettségtől. Amikor a lány tizenharmadik életévét betöltötte, a felöltöztetés révén a falu szemében már nagylánynak számított.

Az eladósor másik külső jele a lány szorosabb, intenzívebb társadalmi élete volt. Beállt a *bandába*, a vele egykorú és ugyanabban a falurészben lakó lányok közösségébe. Ez a baráti csoport tulajdonképpen a volt iskolatársakból, játszópajtásokból toborzódott, akik már a gyermekkorban is együtt tartottak. A tíz-tizenkét éves lányoknak is volt egy „iskoláskori fonójuk”, ami ugyancsak a későbbi *banda* körét fogta össze.

A három falurész lány*bandája* mindig szemben állt egymással. Irigykedtek, s ha csak tehették, ártottak is egymásnak. „A felvégi lyánok haragudtak ránk, mert ha felmentünk a

Felvégre (Főszögre), a legények minket táncoltattak.” „Nekünk lyányoknak a hajunk az évben volt először fejtetőre felszúrva. Az volt a divat. Azelőtt a lányok lenyújtva viselték a hajukat, becsavargatták pántlikába. Ahogy felmentünk, volt olyan lány, aki lerángatta a hajunkat. Nekem is lerángatták. Mi meg lagziban kisbicskával kihalasogattuk a szoknyáját annak a lánynak, aki az én hajamat lerángatta. (Nem is én, hanem a *mátkám*.) Én odébb álltam és néztem. Mikor kész volt [a *mátkám*], csak azt mondta: Na, Gyurabá, mehetünk. Mert mikor bántottak bennünket, akkor azt mondta Gyurka Mari, a *mátkám*: az *íz egye meg*, majd megadom nekik!”

A *bandán* belül is szövődtek szorosabb barátságok a lányok között. A lányok barátkozásába az anyák is beleszóltak, tanácsot adtak, mert ezek a szövetségek egész életen keresztül megmaradtak, ha gyakran csak formailag is. A legközelebb álló barát a *mátka* volt. „*Mátka* mindig volt, még az öregszülem öreganyjának is volt *mátkája*.” A kislányok már egészen kicsi korukban keresték, hogy ki legyen majd annak idején a *mátkájuk*. Akit kiszemeltek maguknak, arról anyjuknak is szóltak. Az anya lehetőleg valamelyik hozzá közelebb álló lány*cimborájának* gyermekét vagy az egyik közeli szomszéd egyidős lányát ajánlotta, de ha a gyerekeknek nem volt egymáshoz kedvük, nem erőltették őket. *Különös* jó barátok, egymást gyermekkoruk óta kedvelő kislányok választását anyjuk inkább csak jóváhagyta, a legritkább esetben ellenezte. „Nagyon utánam volt *mátka*, hát hozzá lettem. Pedig alsó meg felső szomszédunkban is volt lány. Hóstyán laktak, de *elvála-koztak*, jöttek az Őszögbe lakni. Egyből énhozzám lett *mátka*.”

Ha a gyerekek megegyeztek abban, hogy *mátkák* lesznek, elvitték egymásnak a *mátkakalácsot*. Amelyik kislány inkább kívánta a barátságot, az vitte el elsőnek. Ünnepnapot választottak ki a lányok életében jelentős eseménynek számító aktus napjául: virágvasárnapján vagy *vízbehányó hétfőn* vitte el a

lány díszes cseréptányéron, kendővel letakarva a hatalmas fonott *mátkakalácsot* a *mátkául* választott másik lányhoz. Mikor *cimborája* ajtaján belépett, *gyiákosan*, paposan elnyújtva köszönt: „Dicsértessék a Jézus Krisztus. Elhoztam a *mátkakalácsot*.” A belépőt szívesen fogadták, s mindjárt meg is sütötték neki a *mátkakalácsért* járó rántottát. Az illetudó kislányok csak belekóstoltak: azt ne higgyék, hogy éhesek. „Magsütötte hát édesanyám neki a rántottát. Mikor meg én vittem, az édesapja sütte meg, mert enyim *mátkám* árva volt. Én meg csak megkóstoltam, mert jól tartottak engem, nem voltam éhes.”

Ettől kezdve aztán a lányok *mátkának* szólították egymást. A legrégebb időkben még a keresztnévet is hozzátették: Lulis *mátkám*, Katyi *mátkám*. Ezt a megszólítást nemcsak ők használták egymásra, hanem édesanyjuk, férjük, gyermekeik, esetleg unokáik is *mátkának* szólították őket. Néhányan még ma is így szólítják az öregeket. „Tegnap is, mikor arra felmentem, a *mátkám* unokája csak odaszólt nekem: Hő-hő, öreg *mátka*, fel tud-e menni?”

A lányok, akik *mátkává* fogadták egymást, ha csak lehetett, egymás mellé álltak a játékban, a táncban. „Inkább a többinek vétett, mint a *mátkának*. Együtt mentek szilvát lopni is a kertbe. Amikor valamelyik otthonról aszalt almát lopott, a *mátkával* megosztotta. A *mátka* *különösebb* volt, mint a többi.”

Lakodalmán a menyasszony a legnagyobb rozsmaringot *mátkájának* adta, ha az még lány volt akkor.

A hetvenes évektől kezdve választottak még a lányok maguknak a *mátka* mellé más pajtásokat is. Ezeket szintén nem keresztnévükön szólították, hanem *páromnak*, testvéremnek. A századfordulóra pedig még jobban felszaporodott a különösen kiemelt lánypajtások száma, úgyhogy egy falurész *lánycimboráinak* legalább a fele nem keresztnéven szólította

egymást. „Legelső *cimbora* a lányoknál a *mátka*. Az nekem Gyurka Mari volt. A *párom* a szomszédban lakott, Ferenc Julis. A testvérem Kovács Katyi volt, a komám Marci Piros, a társam Verángyu Julis, a szépöcsém Jakab Erzsú, a rokonom Bálint Katyi, a szeretőm Fodor Margit, a kisangyalom Szögedi Boris, a rózsabimbóm Nagyjancsi Marcell, a birikém meg Virág Marcell.” Ezekkel a választott lánypajtásokkal – csakúgy, mint a *mátkával* – nem keresztnéven, hanem a barátsági kapcsolatukat feltüntető néven szólították egymást halálukig. De így szólították őket *cimboráik* anyja, férje, gyermekeik is. A gyermek pl. anyja *párját párom ángyomnak* mondta. Lányokká serdülésük első évében kiosztották még egymás közt ezeket a megszólításokat, „vagy én választottam, vagy engem választottak”.

A megszólításból is következő kiemelésen túl a lánynak csak *párjával* volt közelebbi kapcsolata. *Páromnak* közelben lakó lányt választottak. Vigyáztak arra is, hogy lehetőleg egyforma magasak, hasonló természetűek legyenek, mert az anyák összebeszéltek, és igyekeztek egyformán öltöztetni a két lányt. „A *párommal* egyforma voltam. Anyámék is *cimborák* voltak, összebeszéltek. Azzal voltunk egy *párba* öltöztetve, egyforma ruhánk volt, szoknyánk, egyforma vékonyak voltunk. Minden egyforma volt. A pántlika a derekunkon, két karunkon, a *kaláris* madzagjához kötött kétrőfös, hosszú *bukor*, szoknyánk is a pántlika egyforma volt. A kendőnk is ugyanaz volt. Csak egy *öltözővel* volt nekem több. Egyszerre jártunk. Mikor körmenetben *Mária lovai* voltunk, a koszorúnk is egyforma volt: hét bársonybimbóval gyöngyvirág, zöld levéllel. Este mindig megbeszéltük, másnap hogy legyen. Mindig egymás mellé álltunk, ha csak lehetett. Ha *karélyba álltunk*, ha táncoltunk. Másik oldalamon állt a *mátkám*. *Párommal* együtt indultunk haza a piacról, ha még nem is jött a többi. *Kiserdültünk* a többi közül egyszeribe, amikor estére harangoztak.”

A lányok *cimboráikkal* együtt éltek vidám lányságukat. Együtt jártak télen a fonóba, együtt sétáltak, játszottak a *játszóhelyeken*, együtt táncoltak a piacon, bálban. Halálukig visszaemlékeznek az asszonyok a férjhezmenéssel megszakadt pajtási kapcsolatokra. „Lánykori *cimboráinkkal* mindig barátoktunk, még a mai napig is. Ha látjuk egymást, akkor oda-intünk egymásnak, ha meg közel vagyunk, akkor beszélgetünk.”

Ez a rövid korszak általában igen vidám és boldog volt a lányok életében, ha csak valami rendkívüli dolog meg nem zavarta. Nyáron „lányok, legények este az utcán daloltunk, vasárnap meg a Kopasztetőn. Mi alvégiek mindig ott hemperegtünk a Kopasztetőn. Sétáltunk, daloltunk végig a Nagykopaszon.” Ezenkívül még „hétköznap is elmentünk játszani a Kopaszra. Daloltunk, ugráltunk, *karba álltunk*, táncoltunk.” Az ősögiek még Bereghegyibe a Szajrétre, a főszögiek az Áldozó felé eső Bartarétjire és Dobógyinba, a hóstyaiak meg a hóstyai kereszthez jártak ki. Szent Jánosnap éjjelén itt ugrálták át a zsúpszalmából rakott tüzet. Amikor nem mentek ki a *játszó-* vagy sétáló *helyekre*, akkor a *falu piacán* álltak körbe, s ott daloltak, ott táncoltak. A legények meg a szemközti kocsmá ablakából lesték a lányokat. Gyakran – mikor kedvük kerekedett – előbújtak ők is, együtt mulattak kint a lányokkal. „Legények, lányok, majdhogy mindennap nem táncoltunk. Volt itt *fűzfacsárda*...! A cigánynak vagy dudásnak a legények fizettek.”

A fiatalságnak ezt a vidám, gondtalan életét nemcsak megengedte, de egyenesen helyeselte a falu közvéleménye. A hagyományos szigorú törvények a fiatalokat még felmentették a munka és a kötelesség mindenkire érvényes parancsa alól, mindaddig, amíg a lányok az asszonyi konttyal és *féketövel* együtt felvették magukra a családi élettel járó nehéz gondokat

is. „Csak lánykodjál kislyányom” – bízatta gyermekét az anya, mert „most van ennek az ideje!” Még ha közeli hozzátartozója halt is meg a lánynak, akkor sem kívánták tőle, hogy gyászt öltön magára, hogy szomorkodjon és visszavonuljon. „Lány nem nagyon gyászolt. Két hét múlva is táncolt már.” Mert a szomorú lányt nem kedvelték a legények, de még a falubeliek sem. „A lánynak illett vidámnak lenni.”

Vidámak is voltak. Fiatalon, gondtalanságukban nem látták előre eljövendő életüket. „Vidám voltam, illet az nekem. Daloltam, tudtam magam kellelni. Meg táncoltam. Jártam, mint az *íz anyja*” – dicsekedett az egyik öregasszony, aki sok kis testvére közül a szűkös kenyér elől sietett már tizenöt éves korában férjhez. „Mikor lány voltam, nagyon szerettem táncolni. Mint a *pokolvar*, olyan voltam én. Mintha a levegőben jártam volna. Mindig csak daloltam volna.”

Télen a fonóban is többet játszottak, szórakoztak, mint dolgoztak. Az a tény, hogy a lány a *fonóházba* járhatott télen, ugyancsak a nagylányság elismerésének számított. A kisebb lányok már tizenegy-tizenkét éves korukban fehér *gangát* kötöttek maguk elé, fehér *ingvállat* vettek fel, s indultak a fonóba, ahol hasonló korú kislányok verődtek össze.

Tizenhárom, tizennégy éves kortól a már eladónak számító nagylányok külön házban béreltek maguknak fonót. E célra olyan házat választottak ki, ahol kevesen laktak – legfeljebb néhány idősebb ember –, s így jutott hely bőven az összesereglenőknek. A helyiség használatáért fizettek. „Vittünk fél véka árpát, nyolc pár kukoricát [kukoricacsövet], egy *messző* mákot, egy *messző* babot. Ez volt a *fonóházi* fizetés.” Ezért egész télen – novembertől februárig – naponta reggel tíz órától éjfélig ott tanyázhattak a lányok a házban. Nappal csak az olyanok tudtak elmenni, akiknek nem volt ott-hon semmi dolguk. Ezek már reggel tízre megjelentek a *fonóházban*, s csak délután négykor néztek haza valamit enni, de

este hat-hét órára ismét visszatértek, s maradtak éjfélig. „Bizony, nem sokat aludtunk, mi lányok.” Akiknek kisebb volt a családjuk – s így nemigen került otthon olyan valaki, aki a gyerekekre vigyázzon vagy a házi munkákban segítsen –, csak este juthattak a fonóba. A legények is ilyenkor kerekedtek föl. „Nappal csak akkor jött át a legény, ha szomszéd volt.”

A fonó igen jelentős társadalmi szerepet játszott. Mondhatnánk azt, hogy a *fonóházban* végzett munka, a fonás csak másodlagos célja volt az együttlétnek. A lányok nem is igen törekedtek arra, hogy minél több fonal legyen orsójukon – idejük nagy részét játékkal, tánccal, dalolással verték el. Pedig „vagy a fonás ment jól, vagy az ének”. De anyjuk is elnézte, ha estére nem telt meg az orsó. Napközben még csak ment valahogy a fonás. De ilyenkor sem mindig. Enyhe, napsütéses téli napokon is kiszöktek a lányok a *fonóházból* a *játszóhelyre*. Este pedig, amikor együtt voltak valamennyien, tizennyolcan, húszan, még inkább a vígságon járt az eszük. „Sokat játszottunk, hogy az álom ne jöjjön a szemünkre” – mondták, és a játékba úgy belemelegedtek, hogy még a kétszáz szál, ez az aránylag kis fonalcsomó sem volt ki egy hét alatt. Néha a nagy játékban még azt a fonalat is összegubancolták, amit már nagy nehezen megsodortak.

Volt olyan játékuk, ami a munkát siettette, a fonást szaporította. Csináltak a szoba közepére egy kis tüzet, aztán minden lány annyi szálát nyújtott (olyan hosszúságot font), amennyit társai mondtak neki. Akinek a fonása közben a tűz kialudt, az „benne maradt”, s azt kinevették.

De a többi *fonóházi* játék csak a szórakozást szolgálta, a lányok és legények közti kapcsolatokat kívánta erősíteni. A lányok körben leültek a földre, s egymásnak dobálták egérfomára összecsomózott zsebkendőjüket. Középen állt egy lány, az pedig arra törekedett, hogy az „egeret” elkapja. A

körben ülő lányok karban kiabálták: „Itt a cica, jár a maca!” Amikor ezt a játékot megúnták, bakot ugrottak. Aztán valamelyik elkezdte mondani: „Jön a kosár, megy a kosár . . .” Egy másik megkérdezte: „Ki van benne?” Az előző lány válaszolt: „Melléd adom Béres Antalt.” Ha már volt a lánynak szeretője, annak a nevét mondták legszívesebben, de ha még nem volt, akkor valami hibás legényt vagy öreg özvegyembert adtak mellé. Ilyen tréfákon aztán nagyokat nevettek.

Gyakran nótával is kiénekeltek egymást:

Fonjunk, fonjunk, fondogáljunk,
Majd el, majd el, majd el haza, hazamenjünk.
Lám a szegény Fodor Margit,
Nem mer, nem mer, nem mer haza, hazamenni.
Küldjük érte Fejes Marcit,
Majd el, majd el, majd el haza, hazahajtja.

Se szeri, se száma nem volt a sok játéknak, nevetésnek. Játszottak lakodalmast is, de különösen kedvelték a halott-siratást. Ez a tréfa a halott „elsiratása, pappal való be-szentelése” után annak földre ejtésével végződött. Néha felöltöztek szép menyecskének, *vastag asszonynak*, halálnak, s elmentek a többi fonóba bolondozni, ijesztgetni.

Egyes játékokat a legényekkel együtt játszottak. De ilyenekre aránylag ritkán került sor. Közös leány-legény játék volt a „fordulj bóha”, ahol is a középben guggoló csak akkor fordulhatott meg, amikor az általa említett legény, illetve lány megcsókolta. Ha a „bóha” legény volt, természetesen lányt kért, ha pedig lány volt, legényt hívott.

A fiatalabb lányok fonójába a kisebb, a tizenöt-tizenhat éves legények látogattak be alkalmanként. Ha haza is kísérték a lányokat, hamar, már a kapuban elbúcsúztak tőlük.

Szeretõtartás

Az eladó lányokhoz járó legények már rendszeresen felkeresték a *fonóházat*, és úgy néztek szét a lányok között, hogy melyiket is kísérik haza, melyiket is válasszák *szeretõjüknek*. A fiatalság összeismerkedése, barátkozása a *fonóházi* találkozásokon indult el a maga útján.

A fiatal legényeknek is éppen olyan szabad, gondtalan volt az életük, mint a lányoknak. A tavasztól őszi tartó legeltetés után a téli hónapokban már nem sok dolguk akadt otthon. Az állatok körüli munkát elvégezték, és attól kezdve már „övék volt a világ”. Estefelé a kocsmában vagy az istállóban gyűltek össze, ott beszélgettek, tréfálkoztak, énekeltek. Ezen kívül egy héten háromszor-négyszer is elmentek a *fonóházba*. A lányok valahonnan mindig megtudták, hogy mikor jönnek a legények, s ilyenkor hangos énekszóval várták őket. Így illett ez. „Talán nótaszó nélkül a legények be sem jöttek volna.” Bent a ház közepén aztán egy csoportban megálltak, kicsit tréfálkoztak, vagy mindjárt játékba, táncba is kezdtek. A bátrabbak leültek egy-egy lány mögé, s próbáltak beszélgetni velük. „Fonóban csak akkor lehetett a legénnyel beszélgetni, ha leült a hátunkhoz (bal oldalunkra). Aki nem volt bátor, az nem mert a lány mellé ülni.”

Volt olyan legény, amelyik már az iskolában *szeretõt* választott magának. Az ilyen párok általában felserdült korukra sem hagyták el egymást. A *szeretõ* fogalma a nagylánnyá vagy legénnyé serdülés koráig csak annyit jelentett, hogy szívesen voltak együtt, játéknál egymást választották párnak, s az otthonról hozott, esetleg más módon szerzett ennivalót megosztották egymás között. Ha a felnõttek nem is mindig, de a gyerekek jól tudtak ezekrõl a kapcsolatokról, nyilvántartották õket, s az elsõ kínáló alkalommal közölték az illetékesek szüleivel. „A fiam ... még gyermekkorában

választott egyet. Eljött a lány a szomszédunkba, én is ott voltam. A többi *cimborája* meg bemutatta: No, Katyi *neném*, itt van a *menyi!* De én a lánynak nem szoltam a szemibe semmit a világon.” Ezek a korán szövődött kapcsolatok voltak a legtartósabbak, s még az idősebbek is szeretettel, nemegyszer bánatos sóhajtással emlékeznek rájuk vissza halálukig. Rendszerint eladó korban is töretlenül folytatódtak ezek a gyermekkori kapcsolatok, de mit sem akadályozta ez a többi legényt abban, hogy ők is udvaroljanak az ilyen lánynak.

A legények nagy többsége azonban a fonók meg a lakodalmak félhomályában választotta ki azt a lányt, akit fiatalsága társának, *szeretőjének* akart. Természetesen a külsőleg is látható szépség, a „piros kerek arc, a vékony derék, a szép lábaszár” volt elsősorban az irányadó az ilyen választásoknál. „Egyenesen menjen, kicsit rázza a farát, az a szép lány. Akinek nagy melle volt, az nem tetszett, az olyat kinevették. Meg tudjon dalolni, táncolni.” Egy legénynek sem jutott eszébe, hogy a lány szorgalmára, jó munkabírására gondoljon. A vígan nevető, beszédes, szép lányok után négy-öt legény is járt, de a „szótlan lány csak olyan legényt kapott, mint ő maga. Nem híres legényt, aki kedves, jól mulat, tudja magát kellelni.”

Ha a legény már választott és bátor is volt, leült a fonóban a lány mellé. „Mikor tizenhárom éves voltam, azon a télen jártam először *fonóházba*. Farsang három napja körül egyszer csak odaült mellém egy tizenöt éves legény. Csak annyit kérdezett, hogy van neked rozmaringod? Én meg azt feleltem, hogy van. Megkérdezte, hogy ideadod-e nekem? – Oda én, ha eljön érte! Akkor még nem jártak hozzám.”

A gyáva, félnék legény nem ült le a lány mellé. Inkább kívárta azt, hogy a többi legény ne legyen ott, s akkor kihívatta választottját egy másik lánnyal. Megleste, hogy mikor kukkant ki valamelyik lány a fonóból, s azzal beüzent érte. Ha

a lánynak tetszett a legény, kiszökött hozzá, s beszélgettek a ház előtt néhány percet. Közben a legény megmondta, hogy mikor megy el este hozzájuk.

A fonóból általában éjfélkor indultak haza. Akinek volt *szeretője*, az hazakísérte a lányt, „hogy a kutya meg ne harapja az úton”. A többiek meg remegve igyekeztek az úton hazafelé, mert a legények – ha csak tehették – „megtréfálták” a lányokat. Megdobálták hóval, vagy az úton keresztül húzott madzagon átbuktatták őket. Sok lány esett bele így „tréfából” a jeges sárba.

Egy-egy lakodalomban is találkozhattak egymással a fiatalok. Sok barátság született, illetve mélyült el egy-egy ilyen mulatozás alkalmával. „Engemet lagziban elvitt táncolni a Miska testvére. Táncoltunk rendesen. Egyszer csak nem szólt semmit, csak kivitt a *töltésre*. Ott állt a legény kint. A testvére meg csak *odaserdített* elé: itt van, e! Akkor aztán ott megmondta Miska, hogy hallod-e te, hozzád járok!”

A találkozás és beszélgetés a *fonóházban* meg a lakodalomban csak bevezetője volt az udvarlásnak. „Mikor a *fonóházból* hazament a lány, még le sem vetkezhetett, a legények már ott leselkedtek a ház körül. A kutya észrevette, majd megette őket. Csak megkopogtatták az ajtót. Kiment az *öregszüle*: Na, fiaim, melyiket küldjem ki? – A kisebbet!”

A tizenkét-tizenhárom éves lányhoz a legények még nem igen jártak. Csak a lagziban meg a *fonóházban* beszélgettek. Később, két-három év múlva már „otthon, *kível* a konyha ajtóban, a *töltésen*, az udvaron” is.

A lány csak akkor ment ki a legényhez, amikor már férjhezvaló volt. Kedden, csütörtökön és vasárnap este jártak a legények. A hét többi napja tilalmas volt. Hármás-négyes csoportokban látogatták végig a falurész eladó lányait. Egy éjszaka négy-öt lányt is felébresztettek. Kopogással jelezték, hogy ott vannak. Az anya vagy valamelyik öregasszony – aki éppen

felébredt a kopogásukra — szólt a kihívott lánynak. „*Kivel* álltak a legények a *töltésen*, meg a *pitvar* ajtajánál állottak. Pedig tél volt, hideg volt, majdhogy megfagytak. De nem mehettek be, ahol olyan sokan, húszan-huszonöten voltak egy házban. Kikergették volna őket.”

Kint aztán arról beszélgettek, hogy „hol voltak máma, mit csináltak, lesz-e mulatság, mikor lesz lagzi; megkérdezték, hogy jut-e eszibe, amikor együtt játszottak. Ilyeneket kérdeztek.” A lány inkább csak hallgatott, legfeljebb pár szóval röviden felegetett.

Az a legény is, aki a lányt *szeretőjének* választotta, első időben *cimboráival* együtt járt hozzá. Mikor aztán a többiek elmentek, ő még ottmaradt, hogy egyedül is szólhasson a lányhoz. Később már magában is ellátogatott hozzá. De ilyenkor már nemcsak a kijelölt napokon kopogtathatott be a *pitvar* ajtaján, hanem bármikor máskor, váratlanul, késő éjjel is.

Az, hogy a legény még ott maradt a *bandában* távozó többi után, vagy magában is felkereste a lányt, még nem járt semmiféle elkötelezettséggel. „Hol az egyik legény ment a lányhoz, hol a másik, amelyik akart.” A lány döntötte el azt, hogy végül is melyik legyen a *szeretője*. „Akkor még választottunk a legényben. Nem úgy volt, mint most, hogy csak kalapja legyen. Én csak ahhoz a legényhez keltem fel, amelyikhez kedvem volt. Volt egy kicsi legény, de nekem nem kellett. Minek a kincs, ha legény nincs — nem igaz? Édesanyám majd agyonvert, de nem keltem fel.”

A lány *szeretője* az lett, aki rendszeresen ellátogatott hozzá, és ott szíves fogadtatásra is talált. Ha egy lánynak *különös szeretője* volt, attól még „a többi legény is elmehetett hozzá”, mert „a lány sosem biztos, nem adhatja ki a többi legény útját. Egy legényért nem lehet elütni a többit is.”

A *különös szerető* rendszeresen hazakísérte a lányt a fonóból, s a *pitvarajtóban* vagy a *töltésen* ülve beszélgettek még egy

kicsit búcsúzkodásig. Nemcsak a házba, de a kamrába sem mehetett be a legény, mert ott az asszonyok leütötték volna a bokáját. Ha nem találkozhattak a fonóban, este otthon a lány még egy darabig nem feküdt le, várt. Még a *pitvarba* is kiállt, ha nagyon szerette a legényt, s így nem kellett a szülének kihívnia.

Amikor a többi legény már beletörődött a lány választásába, *szeretője* nyugodtan járhatott hozzá. Ettől kezdve már nem állták az útját. A többiek is eljárhattak még a lányhoz csoportosan vagy kettesével, esetleg egyedül is, de mindig elismerték a *szerető* elsőbbségét. Ez kitűnt abból is, hogy ritkábban jártak oda, mint azelőtt.

A *fonóházban* a lányt és *szeretőjét* gyakran összeénekeltek. Ilyen összeéneklő nóta volt ez is:

Béres Katyi az ágyát magasra vetette,
Jakab Gábor kalapját rajta felejtette.

„Három lánypajtásnak volt három *szeretője*. Csak ezeket szerették, másra rá sem néztek.” Kiénekeltek őket:

Letya Katyi, Csedá Mari, Bene Borcsa,
Haja suttyom-suttyom, járom,
Bene Borcsát körüljárom,
Eszemadta.

Ha más legény is szemet vetett a lányra, megindult a harc a két legény és azok *cimborái* között. „Ha olyan leányhoz járt a legény, akihez másik legénynek is *kedvi* volt, azt kiverték még a házból is.” A másik falurészben lakó *szerető* pedig egyenesen az életével játszott, amikor felkereste a lányt. Ritkán is akadt ilyen legény. Nem jöhetett egyenesen, csak lopva, óvatosan a kertek alatt. Nagy kerülőt tett inkább a határban, csakhogy rajta ne kapják az odaváló legények. „Mert ha észrevették,

rámmentek, s örülhetett, ha élve megszabadult.” „Egyszer egy őszi legény volt nálam. Ki akarták verni a fősziögiek. Bejött az egész banda a *pitvarba*. Még idejében kijött öregapám, és kiharancsolta őket: Pusztuljatok fiaim, enyim házáznál nem ölitek egymást! Menjetek a falu piacára! Nem akarta, hogy nálunk essen baja a legénynek. A többiek aztán elmentek. Mikor már nem volt ott senki, kikísértem a legényt. Csak annyit mondtam neki a *töltésen*, hogy: nincs itt már senki. Ő meg csak azt felelte: hadd legyen akárki! – aztán elment.”

Ha a lány szerette a másik szögbeli legényt, az első alkalommal egy lagziban vagy a fonóban, vagy akár csak az utcán is összetalálkozott vele, tudtára adta neki, hogy „akkor jöjjön *kied*, amikor nem várják”. Ilyen hívás után aztán tilalmas napokon óvatosan, lopózva jött a legény, és nem is álltak ki a *pitvar* ajtajába, hanem valamelyik fészter árnyékában húzódtak meg inkább.

Mit mondhatott egymásnak a tizenhat éves legény meg a tizennégy éves lány, amikor a hideg éjszakában egymás mellett dideregtek a *töltésen*? „A lány meg a legény nem nagyon beszélgettek. Csak álltak egymás mellett. Ha nem is szól a legény, nem lehetett otthagyni, nem volt bennünk bátorság. Meg kellett várni, amíg maga indult haza.” Ha pedig a legény bátor, kedves volt, és szóval tartotta a lányt, akkor meg a lány volt hallgatag általában. „A lányok azok félénkek. Én sem nagyon beszélgettem a legénnyel. Nem tudtam én azokhoz mégcsak szólni sem. Anyám csak leste, figyelte, hogy hallgatók. Azt mondta, hogy agyonüt, ha nem beszélek. Ott vagy éjfélig, oszt egy szót sem szólsz. Anyám félt, hogy elmaradnak a legények, híre megy, hogy nem szólok. Mert úgy volt az, hogy ha valahová egy legény ment, akkor mind oda akart tódulni, de ha egy is elmaradt, nem ment oda a többi sem.”

Ha beszéltek is olykor a legények, olyanokat mondtak, hogy „szépen süt a holdvilág”, vagy megkérdezték: „fázol-e”.

Szó került néha „lagziról, mulatságról. Hogy volt, mint volt. Meg a verekedésekről beszéltek. De a lányok inkább hallgattak. Még a legvidámabb sem szólt sokat.”

Ha megértették egymást, a legény *csuhájába* vagy *szűrébe* takarta a lányt. Ilyen helyzetben „került legény, aki megcsókolta a lányt, de olyan is került, aki nem csókolta meg”. A két tapasztalatlan kamasz állt egymás mellett, és félt egyik a másiktól, de talán saját magától is. „Én nem csókoltam meg, mert én jobban félttem a lánytól, mint ő tőlem. Mert rákiabáltak az utcán, ha nem vette el, és úgy járt tőle.”

Érthető volt a fiatal legények tartózkodása, különösen ha arra gondolunk, hogy a lánytól éppen úgy megkivánták az érintetlenséget a házasságig, mint a lánytól. „Akkor még a legények tisztességesek voltak. Csak abban voltunk, hogy olyan legyen a legény is, mint a lány. Ha megtudtuk, hogy valami rosszhoz jár, akkor mehetsz, eredj a menyecskédhez! Az ilyen legény nem kellett a lányoknak. Inkább csak az emberek jártak az olyanhoz, ha került éppen a faluban.” Ha pedig megcsókolta a legény a lányt, éppen tapasztalatlanságuk miatt nehezen tudtak határt szabni cselekedeteiknek. „Abban az időben hamar úgy jártak a lányok. Csak ránézett a legény, oszt megvolt a kicsi.” Az ilyen lányt hamar elvette a legény, még a gyermek megszületése előtt. A két családnak sem volt mit tenni, beleegyeztek a házasságba, ha néha kelleetlenül is. Amelyik legény továbbállt, s nem vette el a teherbe ejtett lányt, arra úton-útfélen rákiabáltak tettét.

Az ilyen esetet igyekeztek minél jobban titkolni, mert ha kipattant, a lányok nem álltak többet szóba a megtévedttel. „Az olyannal, aki megesett, nem nagyon beszélgettünk.” Megbélyegzősképpen koszorút sem tehetett a fejére esküvőjén, s szélteben-hosszában beszéltek róla az egész faluban. „Ha valami lánnyal megesett, kidalolták, akármilyen gazda lánya volt is. A gazda haragudott, de mit tegyen?” A családhoz álla-

potosan került menyecskével a többi asszony is éreztette eleinte megvetését, de egy-két év múlva már elfelejtették, és nem is emlegették fel többet neki.

Az anyák – már amennyire tudtak – nagyon vigyáztak lányaikra. „Jó anya addig nem aludt, míg a lánya kint beszélgetett.” Ha a *pitvarban* vagy *pitvarajtóban* volt a legénnyel, órákig is elállt az anya mezítláb a kamraajtónál, hogy a 'beszédjüket kihallgassa. Még a *pitvarba* is kilopakodott, ha a fiatalok az udvaron, a *töltésen* álltak. „Mikor jöttek este a legények, a *pitvarajtóban* beszélgettünk. Hallottam én, hogy édesanyám rálépett a *ringőre*...” Ha óvatos volt és figyelt az anya, nem történt annyi baj. Amikor hallotta, hogy „*csikog* a lány” és gondolta, hogy a beszélgetésen túl „valami más is akar itt lenni”, akkor sem szólt még nyíltan közbe, csak ajtónyitással, dobantással, lócarecsegtetéssel tudtukra adta a fiataloknak, hogy nincsenek egyedül. Egész határozottan csak akkor lépett közbe, „csak akkor adott jelt, ha komoly dolog volt. Ha a legény nagyon nyúlkált, vagy a lány nem bánta, akármit csinál vele a legény.”

A fiatal gyermeklányoknak nem volt sok érzékük a szerelemhez. Ha engedtek is a legénynek, ez inkább zavarukkal, tapasztalatlanságukkal, féltékenységükkel volt magyarázható. Még csak ellenkezni se nagyon mertek. „Nem szerettem, ha jöttek a legények. Jobban örültem, amikor nem jöttek. Egyszer már csak *szülémmel* voltunk ébren, fontunk, még kötény sem volt előttem, mikor kihívott egy főszögi legény a *pitvarba*. Hajnalig maradt ott. Csak hallgatott, én meg fáztam egy ingben, mezítláb. De még akkor sem mertem mondani, hogy menjen el.”

Bármennyire hihetetlenül hangzik is, a szexuális élet és az a körüli fogalmak a legnagyobb homályban maradtak előttük. Az állatok szemük előtti párzása, a kamra titok nélküli világa sem volt elegendő ahhoz, hogy e tapasztalataikat saját magukra is tudják vonatkoztatni. Pedig éjszaka nemegyszer megfordult

a lány ágyában, s áttette párnáját a másik oldalra, hogy jobban kihallgathassa, amit a fiatal menyecskék a hozzájuk bejött férjükkel „beszélnek”. Amikor egyik „pajtásunk férjhez ment, mi kikérdeztük, hogy milyen is az az ember, hogy van az, mint van az”, mégis bizonytalan, valószerűtlen képük volt a férfiak és nők testi kapcsolatairól. „Mikor lány voltam, nem tudtam pontosan. Egyszer valahogy majd megengedtem. Nem is gondoltam rá, azt hittem, hogy majd lefekszünk csak egymás mellé.” „Gondoltam, majd férjhez megyek, de én az emberrel nem hálok. Azt se tudtam, mint is lesz az.”

A legények sem törekedtek arra, hogy a lányok érzelmét gyengédséggel, kedveskedéssel felébresszék. Finomabb érzéseket nem tudtak kifejezni: faragatlanok, néha még durvák is voltak. Kamaszos tréfáikkal, nyersességükkel inkább megriasztották a lányokat. „Mikor jöttünk haza a *fonóházból*, a legények mindig megdobáltak bennünket hóval, meg beledobtak a hóba. Egyszer a *szerezőm* is rám dobott egy nagy *csóvikát*, hogy elszedültem. Majd agyonhajigáltak bennünket. Fonalat húztak keresztül az úton, két legény tartotta a két végét. Egyszer egy ilyen madzagon egy lány úgy elesett, hogy beszakadt a feje. A legények olyat is megtettek, hogy megfogták a lányt, megrázták, meg a szoknyája alá nyúláltak. Nagyon féltünk a legényektől. Az öregebb legények [a tizenhét-tizennyolc évesek] még rosszabbak voltak . . .”

Kamaszos tréfáikon a legények nagyokat nevettek. A lányok félték tőlük, s igyekeztek elkerülni a legények csoportjait, mert csak a legritkább esetben menekülhettek meg előlük valami kamaszos durvaság elszenvedése nélkül. „Mikor mentünk a fonóba, egy lányt az udvaron megfogtak. Lefogták. Mi beszaladtunk. Nem tudom, mit csináltak vele, de az sírt, amikor bejött. Biztosan a szoknyája alá nyúláltak. Más nem történhetett. Ha többen voltak a legények, bátorodtak. De mást nem csináltak.”

Ha egy legény bosszúálló természetű volt, a legkisebb sértést is visszafizette. „Nem jött a lány, amikor a legény hívta, a másikkal meg kijött. Volt a lagzi, *késérőt* húzott neki a legény. Megfogta a lányt, kikísérte, kivezette. A lány akkor aztán mehetett haza. Hiába *ritt*, mert az ilyenhez nem szóltak egy darabig a legények. A *késérő* olyan nóta volt, hogy arra menni kellett.”

Nemcsak a sértést, de az enyhébb mellőzést is megbosszulták. „Egyszer egy nagy legény engem úgy *megvágott!* . . . Álltak a fehérnépek a lakodalomban. Én hátul álltam a sarokban, mert engem onnan is elvittek [ti. táncolni]. Ő meg csak egyenesen odaütt, egy vesszővel jól végigvágott az arcomon. Sírva mentem haza. Anyám se szólhatott semmit. Csak azért ütött meg, mert azt hitte, hogy nekem nem kell. Azelőtt egyszer volt nálam a *szertőmmel* együtt. Nem nagyon beszélt, de mikor elment, a pántlikámat elvitte a kendőmről.”

Húsvétkor vederszámra locsolták a lányokra a jéghideg patak- vagy kútvizet. „*Vizbehányó hétfőn* már hajnalban elbújtunk. Féltünk a legényektől. Elbújtunk lányok öten a padlásra. Hallottuk, hogy itt jönnek a legények, itt dalolnak, beköszönnek. Adjon isten, *nene!* – *Hogy akarjátok fiaim?* – Lányokat keresünk! – Elmentek, lelkem, Patyosnyi [Patyosékhoz] a szélre. A legények elmentek, de aztán megint visszajöttek. – *Nene* hazudott, nincsenek ott a lányok, *nene!* A *konyhapityergőben* volt a padfeljáró. Észrevették a legények, hogy nincs ott a létra. – *Katy* *nene*, hát nincs itt a létra, biztosan felhúzták a lányok maguk után. Elmentek a szomszédba létraért. Le is húztak bennünket. Két karunkat megfogták, a nagy veder vizet meg szembe öntöttek. Édesanyám aztán elkergette a legényeket. – Jól van már halljátok-e, elég! Majd adok én nektek! . . . Akkor aztán a rossz ruhánkat levettük, oszt mentünk a templomba.”

A tánc sem volt mindig élvezet. Télen szűk, levegőtlen, befüstölt helyiségben táncoltak, ahol a párok minden lépésnél összeütköztek egymással. „A legények úgy táncoltak, hogy némelyik lányból majd kiverték a lelket is. Úgy *sederítettek*, a lábunkat majd szétlépték, a hátunk majd belyukadt. De megszenvedtünk azzal a tánccal is!” Természetesen nem volt mindig kényelmetlen, nem volt az esetek legnagyobb részében „szenvadás” a tánc, hiszen szerettek táncolni, élvezték a mozgást, a ritmust, amikor „úgy táncoltam, mint az *iz anyja*”.

Már itt a lányságban is láthatóvá váltak az asszonyi kiszolgáltatottság első jelei. A lányok féltek megbántani a legényeket; még a legnagyobb sértést, az ütést is eltűrték, mert attól tartottak, hogy elmaradnak mellőlük a legények. A lány alantasabb helyzetét példázza maga a megszólítás is. Ő magázta a legényt s a keresztnéve mellé mindig hozzátette a *kied* megtisztelő szócskát. A legény viszont tegezte a lányt.

Amikor ritkán a legény kedveskedni akart, akkor is esetenül adta át ajándékát. Szokás volt, hogy farsang utolsó három napján, az ún. *háromnapkor* a legények megajándékozzák *szeretőjüket* és azokat a lányokat, akikhez gyakrabban jártak. A *háromnap* volt az évben a mulatás, vigasság legfőbb ideje. A legények két legénybíróvá választottak maguk közül, hogy a mulatság ügyeit azok intézzék. Kibéreltek egy nagy házat a *háromnapi* vigasság számára, s ez lett az *ivóház*. Ide a lányok mind hivatalosak voltak, ingyen mehettek el, de a fiatal házasok csak kívülről leshették a mulatozást, ha nem fizették meg a belépés díját. A két legénybíró fogadta meg a muzsikust is. Vasárnap délután négykor kezdték a táncot, és kedden tizenegy óráig mulattak. Ekkor – mintegy a farsang végét is jelezve – a legénybíró elvette a muzsikustól a vonóját, s ezzel véget ért a háromnapos mulatság is.

Első nap „a lányok éjfélkor hazamentek, de másnap délelőtt tíz-tizenegy órára már megint ott voltak”. A legények

is hazamentek aludni, meg időnként „elmentek kicsit *innya*. Onnan a kocsmából hordták a lányoknak a narancsot.” A kocsmáros külön ez alkalomra hozatta ezt a déligyümölcsöt, ami még a legöregebbek emlékezte szerint is szokásos volt a *háromnapi* ajándékozásnál. „A legény csak intett: Gyere ki!” Kimentek a *töltésre*, s ott odaadta a lánynak a narancsot, „nesze, edd meg”. Többet nem szólt róla a legény, a lány meg eltette, s hazavitte magával.

Nemcsak narancsot, de pénzt, cukrot is adtak ilyenkor a lányoknak. „Táncoltam a *szeretőmmel*. A végén a kezembe nyomott valamit. Ne csak, *görbe krajcár*, vegyél rajta cukrot magadnak!” Vagy egy másik esete az ajándék átadásának: „este meg, mikor hazakísért, az ajtóban ideadta a fehér pasztillacukrot: Ne, itt van e! – Mi lehet e? Meghalok-e tőle? – Meg, ha megeszed!”

Ha a legény nagyobb ajándékot hozott, nem adta át személyesen, hanem lerakta valahol a ház körül, és célzó szavakkal vezette rá a lányt, hogy hol *kereskedjen*, mert „majd találsz valamit”. „Elhozta a süvegcsukor alját az egyik legény, a másik meg a tetejét. Egyik az ablakba tette, a másik meg a *pitvarba*. Még reggel sem vettem el a cukrot. *Öregapám* meg összeszedte, elővette a nagybaltát és feldarabolta. – Na, kislyányom, most már ehetünk cukrot. Nagyanyámnak meg azt mondta, hogy hozd a lisztet, hallod-e, együk a mákos *csíkot!* *Böjtfogadó szerdán* mákos *csíkot* ettek, ahol a lány cukrot kapott a legénytől.”

A *háromnapon* kívül is adtak a legények kisebb ajándékot a lányoknak. Búcsúkor gyűrűt, bicskát, mézeskalács szívet vettek, s ezeket a lányok kendőkkel viszonozták. A *háromnapi* kedveskedésért rozmaringot adtak cserébe, amit a legény a kalapja mellé tűzött. Akinek biztos volt a *szeretője*, az nagyobb szálát adott, s jól meg is aranyozta. „Eljött a farsang három napja. Azt mondta a legény nekem: eredj haza roz-

maringért. Én meg azt feleltem: menjen haza *kied* érte, otthon van édesanyám, az majd odaadja. De azt akarta, hogy én menjek haza. Édesanyám már elkészítette a rozsmaringot, de jó aranyporosan. A legénynek nem tetszett, de nekem sem. Nem akarta megvilágosítani a szándékát. Elmentünk az ablakhoz, s együtt leráztuk az aranyport. Mikor feltűzte, csak annyit kérdeztem: adjak-e *gömböstüt*? — Van enyimmél [ti. kalapjánál]. Aztán eljött a *cimboráival*, mert járt hozzám más is.”

A lánykodás ideje -- annak minden riadalmával és félelmével együtt -- a nők életének legszebb korszaka volt. A sok vidámság, játék, nevetés közben ekkor ismerték meg igazán a barátság, és ekkor kezdték megízlelni a szerelem érzéseit. De alighogy megismerték, már el is veszítették, az asszonykorban mindennek a sok szépnek, kedvesnek csak csillagó emléke maradt meg számukra. A lánykorban születtek azok a sírig nyomot hagyó kapcsolatok és élmények, amelyeket az öreg-asszonyok őszinte szomorúsággal, de ugyanakkor élénk emlékezettel mondanak el még ma is. „Nem nevetség az nekem, a régi *szeretőről* beszélni. Szomorú az mindig. Csak *rinék*, ha rá gondolok.” Az éjszakákon át csendben eltöltött órák hangulata még most is visszatér az asszonyok emlékezetébe. „Csak álltunk a *töltésen*. Nem szóltunk, csak néztem a csillagokat. Csend volt, a kutya sem ugatott. Oszt azt mondta a legény: Fázol-e, Erzsú? Fázol-e rózsám? Én meg csak intettem, hogy nem, oszt nem szóltam . . .”

„A legény meg a lány nappal rá sem vetette a szemét egymásra. Nem mert a lány a legénnyel találkozni, más utcán ment inkább, hogy ne találkozzanak.” A legények ugyan lesték a lányokat, de csak messziről. Nézegették a világoson, hogy szép-e, hogy milyen a járása. Templomban, templom előtt is figyelték, hogy melyik milyen. De a lánynak illem szerint le kellett sütnie a szemét, amikor találkoztak. Így aztán az is

megegett, hogy a lány világosan nem ismerte meg *szeretőjét*. „A *szeretőméknél* [annak családjában] négy legény is volt. Sötétben járt, tudtam, hogy Gábor. De két hasonló volt. Oszt nem tudtam, melyik a Gábor, melyik az András. A szomszédjukban lakott egy pajtásom, azt kértem meg, hogy mutassa meg, melyik a *szeretőm* a Gábor.”

A szülők előtt igyekeztek titkolni az éjszakai udvarlásokat. A legények nem mondták meg otthon, hogy kihez és hová járnak, „mehettek ahová akartak, csak meg ne tudják a szülei, mert hátha nem tetszik és *megpiszkolják érte*”.

A lányos anya tudta, hogy kik járnak a házhoz. De nem szólhatott a legények ellen akkor sem, ha azok nem tetszettek neki. Legfeljebb nem ment ki az ajtóba megkérdezni, hogy melyik lányt akarják, de ez az ellenállása is kétes kimenetelű volt. Ilyenkor a legények általában a lányon bosszulták meg magukat. Ezért inkább kiengedte az anya a lányát szó nélkül. „*Kivel a töltésen összeültünk a szeretőmmel*, de a *pitvarba* nem jött be, mert nem tetszett az édesanyámnak.”

Az apa igen keveset törődött a lányával. A legritkábban nézett utána, hogy ki jár hozzá. „Nem tudta az apám, kivel beszélgetek én, nem kérdezte. Anyám tudta, de az nem szólt.”

A lány s a *szeretője* nappal még egy pillantással sem árulták el, hogy valami közük van egymáshoz, a falu előtt nem vállalták egymást. A lány nem gyászolta *szeretőjét*, ha az meghalt, nem síratta fennszóval. „Verekedésnél a lány csak a közeli rokonát védi. Leginkább legénytestvéreit. Azoknak eléáll, átöleli. De már a *szeretőjét* nem védi. Ha nincs ott rokona, elszalad.”

Még a nyilvánosan elismert jegyesek sem mertek szüleik előtt találkozni, különösen nem merték pedig egymás iránt érzett rokonszenvüknek külső jelét adni. „Mikor a *szeretőm* elment katonának, csak azt mondta: Ne törődj te azzal, ne *riji!* Jobb lesz neked az apád házánál [ti. addig], nem viszlek

haza . . . Csak nagy titokban *rittam*, hogy anyám ne tudja meg. Mielőtt elment, bejött a házba. Apám meg adott neki hatvan krajcárt az útra. Énnekem volt egy kendőm nála. — Hallod-e, ezt meg nem adom vissza. Ez mindig a zubbonyomban lesz, ez lesz a *jegykendő*. Meg is mondta, hogy haza sem jön a katonaságból, ha nem várom meg. Vittem is neki aranyos rozsmaringot *háromnapkor*. Apám sem bánta, ha hozzámegyek. Egyszer íratott levelet. Azt írta, hogy menjek be Egerbe vásárra, meg írjak választ. De én nem mertem neki róla választ küldeni. Nem mertem én az apám előtt választ írni a legénynek. Még Egerbe sem mentem be vásárra, amíg ő katona volt. Hátha odajön a legény énhozzám a vásáron az apám előtt . . . ? Inkább nem mentem.”

A szülők tetszésére vagy nem tetszésére nemigen adtak. Az volt a rend, hogy a fiatalok, a házasodás előtt állók, mennél többet ismerkedjenek egymással, s ennek a szülők vagy nagyszülők sem állhatták az útját. „Akármelyik legény bemehetett a *pítvarba*, bekopogtathatott, mert nyitva volt az ajtó. — Édesapám egyszer bezárta az ajtót, nem akarta azt a legényt. De az fogta a szekercét és kifeszítette. Járt aztán tovább, de apám nem szólt érte.” Nem lehetett senkit sem kizárni az udvarolni akarók közül. A szokás azt kívánta, hogy a lehetőségek szerint minden legény forduljon meg egyszer-kétszer minden eladó lány házánál. „Egyik *banda* egyik este jött, másik *banda* másik este.” A *cimborák*, öten-hatan beszélgettek a *pítvarban* a lánnyal, jártak házról házra, s keresték, válogatták az ízlésüknek leginkább megfelelő lányt, hogy az a szeretőjük legyen. De ha egy lánynak volt is már *szeretője*, a többi legény azért még járt hozzá. „Nem úgy volt akkor, mint ma, hogy egyet szeretek, hogy csak azzal táncolok.”

Házasítás

Az eljegyzéssel, a *kendőlakással* dőlt el véglegesen a lány sorsa. Bár néha megtörtént, hogy ezután is kiszökött éjszaka titokban, s találkozott még volt *szeretőjével*. „A főszögi legények még *kendőlakás* után is elállták az útját az őszögi vőlegénynek. Még akkor is csak a kertek alatt jöhetett.” De ezek nem voltak egyebek, mint csak utolsó gáncsoskodó próbálkozások a már megmásíthatatlan döntéssel szemben.

Szeretőt a lány meg a legény maga választott magának. Évekig elmulathattak egymással, de a házasságot már a szülők intézték, s ebbe igen kevés belszólásuk volt a fiataloknak. „Nem ahhoz adták ám a lányt, akit szeretett, hanem akit az apja-anyja akart. Nem a *szeretőjéhez* ment férjhez. A legény is csak azt vette el, akit az anyja akart. Azt nem vehette el, akit ő akart.” Az nem kötelezett semmire, hogy valaki évekig kitartott a *szeretője* mellett. „Azt a lányt nem kellett elvenni, akihez jártunk. Még ha három évig járt hozzá a legény magában, akkor sem.” Az egyik nyolcvannyolc éves öregember így beszélt az anyai akarat érvényesüléséről: „Az én időmben sok lánynak udvaroltunk. Mikor megházasodtunk, mind seggbe rúgtuk. Azt vettük el, akit az anyánk akart.”

Szinte anekdotaszerűen maradt fenn az öregek emlékezetében a legrégebb idők házassági módja. Elmondják, hogy amíg a legény hónapokon át legeltetett, anyja kinézte számára a feleségnek való lányt. „Azelőtt nem udvaroltak, hanem házassítottak. Kint volt a legény az ökrökkel a Mátrában vagy a Kétvárköziben. Mikor hazajött, akkor mondta az anyja: Megházasodtál, fiam! — Kit vettem el, édesanyám? Akkor megmondta a lánynak a nevet. Jól van, elvette azt.”

Egy másik történet már határozott személyről szól. „Apósom meg a juhokat őrizte, juhász volt. Mikor hazajött, csak kérdezte. *Szülém*, mihez sütnék-főznek? — Fiam, kihá-

zasítottunk! Nem is ismerte azt a lányt, a templom alatt lakott.”

Ilyen esetekben természetesen a lány sem ismerte vőlegényét a lagzi előtt. Ha fel is ment a vőlegény még az esküvő előtt egyszer-kétszer a lányhoz – jobbára csak kíváncsiságtól hajtva, hogy lássa: ugyan ki is lesz a felesége – sötétben, félhomályban találkoztak, s nem sokat láttak egymásból. A szemérmes, félénk lány amúgy is mindig lesütötte a szemét. A hagyományos lakodalmi szertartások alatt pedig, ahol a vőlegény és a menyasszony igen keveset volt együtt, „a lány fel sem merte vetni a szemét. Csak onnan tudta meg, hogy melyik az ura, hogy a *komrába* elhívta. Nagyanyám mesélte, hogy akkor tudta meg, melyik az ura.”

A jövőző élettársat elsősorban az anya választotta gyermekének. „*Szülémnek* jutott eszébe, hogy az uramhoz férjhez menjek. Jó kis legényke, el kén hozzá menni.” A házasítás elsősorban asszonyi feladat volt. „Az asszonyok jobban széjjelnéztek, mint a férfiak.” Ha elérkezett az ideje, megkezdődött a kölcsönös puhatolózások, üzengetések, rábeszélések hosszú sorozata.

Amikor a legény belejutott a házasodó korba, tizenhat-tizenhét éves lett, megemlítette anyjának, melyik lányt szeretné felségül venni. A gyávább még ilyenkor sem szólt egy szót sem, csak várta türelmesen a sorsát. De a legtöbb anya, mielőtt hozzálátott volna menyé kiválasztásához, maga tudakolózott fiától, hogy kit is szeretne. Szóba hozta aztán a családban is, hogy immár nőíteni kéne a legényt. „Anyósával, de még jobban az édesanyjával beszélte meg, hogy kit vegyen el a fia. A férfiak legtöbbje nem szólt bele: én nem házasítok, sem férjhez nem adok!”

A lányos anyák szívesebben adták lányukat ugyanabba a falurészbe, ahol ők is laktak. A legények anyjának ellenben mindegy volt, hogy honnan veszik a menyecskét. A lányok

általában féltek más falurészbe menni. „Féltem volna, hogy majd *lemarnak*. Mint lánykoromban, úgy cselekszenek velem.”

Szomszéd községekből inkább csak szegény, árva legény vagy özvegyember nősült. „A fiatal, szép lányok nem jöttek ki a falujukból.”

A legény anyjának az „öregék” javalltak valamit, de emellett még maga is számba vette az eladó lányokat, s mérlegelte a lányos anyák nyílt vagy burkolt ajánlatait.

A legényeket még a katonaság előtt igyekeztek megházasítani. „Aki már a katonaságból hazajött, nehezen kapott lányt. A fiatal lányok nem akartak hozzá menni, mert már öreg volt. Szegény volt, aki öreghez adta a lányát.”

Jövendő menyével szemben az anya első követelménye a munkabírás, a jó testi erő, az egészség volt. A kicsi, vézna lányokat nem vették szívesen. Családjának rangja, szorgalma, erkölcsössége is előnyére szolgált a lánynak leendő anyósa szemében, de ugyanígy ezek hiánya akadály is lehetett a házasságnak. A szépség — ha megvolt — jó volt, de el is maradhatott. Sokkal fontosabb volt ennél az egészség. „Nem akarták, hogy az uram elvegyen, hogy sánta az apám. Hogy nem egészséges a család.” A családi körülményeken és a testi adottságokon túl a lelki, szellemi tulajdonságok közül csak a szelídség és a szerénység volt döntő tényező a választásban. „Nagyszájú lányt otthagytak. Az nem kellett. Nem volt kapós.” Közeli rokon, unokatestvér sem jöhetett számításba, mert „testvér gyereket nem jó elvenni”.

A legritkább esetben nyerte meg az anya tetszését fia *szere-tője*. Mindig akadt rajta valami kifogás. De ha nagy ritkán az anya is jónak látta, „szó által tudakolta, hogy adják-e a lányt”.

Az anya általában maga választott az eladó lányok közül. Ha jó érzésű volt, megmondta előre legényfiának, hogy kik azok a lányok, akikhez járhat, s azok közül már azt választhatta, amelyiket akarta.

Megtörtént az is, hogy a legény visszautasította anyja választását. A lágyabb szívű asszony ilyenkor másik lányt ajánlott, de ha kardos teremtés volt az anya, nem sokat kérdezősködött, hanem csak parancsolt. „Ha a legénynek nem kellett a lány, akkor sem hagyhatta ott. Rábeszélte az anyja a legényt.” A legtöbbben megnyugodtak anyjuk akaratában. „A lány mind egyforma” – mondták magukat nyugtatva. Magában az a tény, hogy végre „ember lesz”, megvigasztalta a legtöbb legényt. A lány személyét háttérbe szorította a házasság ténye.

A jövődő menyecske jobb vagy rosszabb sorsa s ezzel együtt a fiatal férj nyugalma is az anya, a jövődő anyós kezében volt. A menyecskével lényegében anyósa élt együtt, azzal dolgozott, azzal aludt egy kamrában. Ha anyósa nem kedvelte, pokol lett az élete. A fiatal, szinte gyermekemberek, anyjuk kezében biztosnak érezték jövődő élettársuk kiválasztását. Magukra hagyva tanácstalanok voltak. „Egy fiatal legény nagyon elsíratta az édesanyját mindszentek estéjén kint a temetőben. Kis korában halt meg az édesanyja. Házassodni akart volna, s a házasságában ráillett volna, hogy az anyja segített volna. Mikor ott volt az édesanyja sírjánál, egyszer csak kitört. Testvérei is ott voltak feleségestől, urastól. Már a bátyjának is, aki legény volt, biztos volt egy lány. Szegény csak fennszóval kitört, hogy kelj fel édesanyám, nagy szükség volna rád . . . Kelj fel édesanyám, vigasztald meg fiadat . . . Kelj fel édesanyám, gyere segíts rajtam . . .” Mindenki megértette, hogy miért hívta az édesanyját: nem volt senki, aki a házassodásnál, azaz a kiválasztásnál segített volna.

Akadtt olyan legény is – igaz, hogy nagyon ritkán –, aki nem akart sehogy sem elszakadni a *szeretőjétől*. Ilyenkor a legtöbb anya megkeményedett: „ha azt a lányt el akarod venni, akkor férjhez adlak, fiam!” (Azaz elmehet a háztól, mint a férjhez adott lány.) Az egész család, rokonság azon volt, hogy ne járjon többé a *szeretőjéhez*. „Ha már megmondták

neki, hogy kit vegyen el, és még mindig a régi *szeretőjéhez* járt, . . . volt úgy, hogy az apja elverte az istállóban az ostorral.” A *szeretője* mellett kitartó legényt még *öregszüleje* is fenyegette. „Megmondta a legénynek az *öregszüleje*, hogy úgy eredj oda, hogy egy rossz fazekat utánad vágok. A régiak is úgy csinálták.” Így még laziban sem merté megtáncoltatni régi *szeretőjét* a rokonok szeme láttára, pedig ott minden legény majd minden lánnyal táncolt.

Még egy módon lehetett segíteni azon, hogy az egymást szerető fiatalokat ne válasszák el egymástól a szülők. „Ha megesett a lány, akkor a jó szülők nem nézték, hogy milyen. Sok legény már csak azért is megcsinálta, mert nagyon szerette a lányt, hogy el ne szakadjon tőle.” Mindössze egy olyan párról mesélnek, akik szüleik akarata ellenére összeházasodtak, s kénytelenek voltak elhagyni a falut: lementek az Alföldre cselédnek.

A legény anyja a kiszemelt lány szüleinél (jobban mondva anyjánál) egy öregasszonnyal tudakoltatta meg, hogy mi a szándékuk. A habozó vagy éppen ellenkező anyát az öregasszony — tisztéhez híven — igyekezett rábeszélni. „Elcsalt engem ide a Főszögre egy vénasszony. Addig rimázkodott, amíg édesanyám odaadott.” Olyan esetben, amikor a lány családja közömbösnek látszott, „még gondolkodott a dolgon”, a legény anyja pedig fiával együtt nagyon szerette volna megvenni a menyasszonynak valót, közvetlenül is beszéltek a lánnyal. „Beszéltem én a legénnyel, de csak mint szomszédal. Átjött az anyja *háromnapkor*, megfogott a *pitvarajtóban*, elkezdett rázni: Leszel-e menyem . . . ? Leszel-e menyem . . . ? Nem tudtam elszabadulni a kezéből.”

A házasodást megelőző puhatolózásokban a lányos anyáké volt a jelentősebb szerep. Amikor a lány tizennégy-tizenöt éves lett, anyja üzent a kiszemelt legény anyjának, hogy szívesen hozzáadná lányát a fiához. Az eladó lány felkínálása nem volt

szégyen, ezt egészen természetesnek vették. A lányos házhoz járó vagy a rokonok által ajánlott legények közül az anya kiválasztotta a szerinte legmegfelelőbbet, s egy közeli rokon asszonyt elküldött az üzenettel. A visszautasítás nem vont haragot maga után. A lány anyja azt nézte, hogy „hol lesz jobb helye, hol vannak kevesebben. Tán itt jobb lesz, itt kevesebben vannak, meg gazdagabbak is.” De a túlságosan kis létszámú család sem volt megfelelő, mert ott a lány agyondolgozhatta magát. Veszekedős, részeges, dologtalan családba se engedte egy lelkiismeretes anya a lányát. Azt is megnézte, hogy hányadik fiúhoz adja feleségül, mert az első meg a második menyecskének még csak tűrhető volt a dolga, de az ötödik, hatodik már csak hallgathatott. Örömmel vették, ha már volt közeli rokon menyecske a legény családjában. „Ott, ahol én menyecske voltam, az édesanyám testvérje is ott volt menyecske. Azért is szívesen adtak oda. Meg magam is szívesen mentem.”

A legény anyja a lány természetét nézte, a lányé a legény családját, s abban a leendő menyecske helyzetét mérlegelte. Híres, nagy verekedő vagy megrögzött részeges rossz legénynek kellett lennie annak, akihez személyi okból vonakodtak hozzáadni a lányt.

Jövendő élettársa megválasztásában a lány még annyira sem szólhatott bele, mint a legény. Ahhoz ment, akihez az anyja adta. „Lett volna, akihez szívesebben mentem volna, de ha nem adtak . . .” Pedig a lány még jobban ragaszkodott a *szeretőjéhez*, mint a legény. Sokkal inkább átérezte a párválasztás személyi jelentőségét. Érzelmi élete gazdagabb volt, s egy rossz, erőltetett házasság egész további életét tönkretelhette. A lánynak nem volt mindegy, hogy ki lesz az ura, ki lesz gyermekei apja. Még a *szeretőjéhez* legelkeseredettebben ragaszkodó legény is belenyugodott házassága után a megváltoztathatatlanba, megtartotta továbbra is lelki egyensúlyát, addig

sok lánynak haláláig tartó nyugtalanság, boldogtalanság forrása lett a ráerőszakolt házasság.

A lány meg a legény *szeretőjéhez* való ragaszkodását híven mutatja a következő történet, amit maga a megsértett legény mesélt el. „Elém állt a lány apjának a *menyi*. Neki mondta a lány, hogy mit mondjon. Még a lány nagyapját is elküldték az apám házához, hogy hogy számít Gábor [ti. a legény]? Ha kedvem van, mehetek, mert a lányt adják. De én nem mentem, pedig *szeretöm* volt három évig. Voltam ott, kérettem, akkor azt mondták: várjak egy hétig. Én meg nem vártam egy percig sem. A lány meg *ritt*. Lejött volna hozzánk, várt volna éjfélig az istállóban, ezt üzenté. Ez volt a *szeretöm* három évig. Nem mentem!”

Az anyjukat szerető fiatal lányok könnyebben ráálltak a házasságra. Nem akartak anyjukkal ellenkezni. „Én nem szerettem a férjemet. Édesanyámnak volt *kedvi* hozzá. Akkor már beteg volt édesanyám. Azt gondoltam, ha én most gáncsot állok, bánattal megy a sírjába. Édesanyám nagyon akarta: legjobb lesz egy ilyen helyes legény. De nekem más kellett volna. De hát mégis hozzámentem, hogy édesanyámnak *kedvit* ne szegjem.”

„Mást szerettem én. Mikor anyám ahhoz nem adott, kicsit *kompolkodtam*. De hát mit csináljak, úgy volt jó.” „Míg lyány voltam, el akartam válni (a kiszemelt vőlegényemtől). Szerettem volna még lyány lenni, mert mást szerettem. De már a *kendőváltás* megvolt. Ki is hirdettek. Hazamentem: nem akarok hozzá menni! Jaj, istenem, agyon akartak verni. Egy rokonunk feljött, az is ütni akart.” Az érzelmeket semmibe se vették, de az ügyes, életrevaló lány ésszerű érvekkel nemegyszer meg tudta fordítani szülője elhatározását. „Az uram engem megkéretett. Mi igen szegények voltunk, annak meg volt lova. Lement hozzájuk édesapám, hogy nem adjuk a lányt: gyenge még. Én meg gondoltam, hogy nem viszem én hátamon

a gabonát, meg hátamon a fát, hozzámegeyek. Leszaladtam hozzájuk, hogy én bizony elmegyek. Az édesapám nem szólt semmit, csak azt mondta: na eredj akkor, ha így könnyebb lesz a sorod.”

A lány anyja többször is üzent a legény családjának, ha azok vonakodtak vagy haboztak választ adni. „Már a lakodalma is ki volt tűzve a lánynak, a lány anyja még mindig üzent nekem, hogy hozzá adná a fiamhoz a lányát. De nekem nem kellett, a fiamnak sem kellett, én meg visszaüzentem, hogy nem én házasodom.”

A lány rokonsága, de különösen az asszony nép, igyekeztek a legény szándékát megváltoztatni, amikor azt gondolták, hogy ezzel az anyát is megnyerik. „Az én *szeretöm*, mikor tőlem hazafelé ment, nem rendes úton ment, mert eléálltak a másik lánynak a rokonai.” „A lány rokonai útját állták a legénynek, hogy ne járjon ehhez vagy ahhoz a másik lányhoz.”

A szülők és a rokonság fáradozása végül is összeboronálta a két fiatal. Munkájuk eredményét a házasság mutatta meg.

„Mikor az iskolából kikerültünk, én már *különös* voltam annak a fiúnak, meg az is nekem. Aztán, mikor már nagyobbak voltunk, járt hozzánk rendesen. Eljött az idő, hogy nősüljön, én meg férjhez menjek. Hát aztán az édesapám, meg a *szeretöm* apja egyforma idős emberek voltak. Olyan előljárók voltak mind a ketten a községnél. Egy kicsit úgy vitáztak egymással, szóval mind a kettő úgy tartotta magát. A *szeretöm* apja nem hagyott a fiának engem elvenni. Nekem meg az rettenetesen rossz volt. Máshoz nem húzott a kedvem. Az a lány, akit a *szeretöm* elvett, az volt nekem a legjobb pajtásom, a *mátkám*. A *szeretöm*nek meg a legjobb barátja volt az uram, Marci, akinek meg a *mátkám* volt a *szeretője*. Azokat se engedték egymáshoz. Mink úgy cserébe voltunk valahogy.

Loptak a legények mézet. Egy menyecske meg, akinek az ura Bécsben volt katona, az egyik legénytől . . . megesett. Az

meg kikiabálta, hogy ki lopta el a mézet köpüstől. Így aztán törvénybe került az uram, meg két másik legény. Három heti *temlece*t kaptak Pétervásáron. Míg a legény odavolt (az uram, Marci), addig a *mátkámat*, az ő *szeretőjét* odaadták az én *szeretőmnek*. Mire az uram hazajött a *temlecből*, már jegyben jártak. Az én *szeretőm* olyan gyenge, hajlandó volt. Tizenkilenc éves volt, apja, anyja keményen fogta, hát *beléállapodott*. A lány nem akarta sehogysem, az csak az én uramat akarta. Ütötték-verték, apja, testvérei össze-összeverték, mégsem akart. De aztán mégis elment. A fiatalasszony sohasem volt megnyugodva az urába, sose tudta igazán szeretni, nem volt *beléállapodva*. Olyan szomorú volt szegény. Én is sajnáltam a *szeretőmet*, az uram is sajnálta. Szomorúak voltunk mind. Így aztán engem választott az uram, az anyja is hagyta. De mink megvoltunk együtt. Mikor hozzámentem, rossz volt, mert amaz volt eszembe. *Összetörődtünk*, nem volt köztünk semmi baj. Édesanyám igen akarta az uramat, mert jó legény volt. A volt *szeretőm*, ha eljött, még aztán is emlegette, hogy ő volt a bűnös, miért nem állt a sarkára. Egyszer lagziban elvitt táncolni. Akkor is haragudtak érte a rokonjai. Mondta, hogy ha meghalna az én uram meg az ő feleségi, akkor még összekerülhetnénk. De én nem szóltam. Már hiába, minden késő . . .”

Egy másik öregasszony is megemlékezett a szülők akarata szerinti házasságba való beletörődésről. „Engem igen ösztönöztek a szüleim. Én fiatal voltam, nyolc évvel volt öregebb az uram. Mindig *rittam*, pedig de szép legény volt, gazdák is voltak. Katonaság után nősült, huszonkét éves volt már. Szeretett, elvitt sokat táncolni, szem előtt tartott. Előbb jött egy asszony, az uram testvéri. Kezdte mondani, hogy mijük van, meg a legény is szép. Édesanyámmal beszélt. Felgyűjjék-e este a legény? A család meg azt mondta, gyűjjék fel este a legény. Engem is kérdezett édesanyám, én csak azt feleltem:

mit bánom én! A szeretőmet szerettem, *kivel a töltésen* összeültünk. Édesanyámnak nem tetszett. Este feljött az uram. Mikor kikísértem, megkérdezte, hogy elmegyek-e hozzá? – Majd meggondolom még. A legény háromszor is feljött egy héten. Behívták, az apámmal beszélt, velem nem sokat. Az anyja meg egyszer elhozott egy szép kasmírkendő. Még *kendőlakás* után is el akartam válni, kihirdetés után is. Agyon akartak verni. Öreg, beteg gazdasszony volt, ahová kerültem. Nekem kellett sokat dolgoznom. Aztán jött még három menyecske. Tizenegy gyerekem volt, öt fiú és hat lány. Mind kiszoptattam tisztességgel. Buták voltak még azelőtt, sok gyerek volt. Megvoltunk az urammal. Nem volt rossz ember, kedvembe is járt. Fialok voltunk, nem volt semmi bajunk. A gyerekeket szerettem. No, örültem. Mindig volt kenyér elég a háznál . . .”

Amikor a közvetítők révén a két család megegyezett abban, hogy a fiatalokból egy pár lesz, a vőlegény anyja személyesen is elment a lányos házhoz, hogy most már „nyíltan megtudakolja” a házasságot. „Engem a nagyapám nem akart férjhez adni. A *szeretőmhöz* nem adtak, de az uramhoz sem akartak. Anyám akart, üzent is az uram anyjának, de a nagyapám nem akart. Mikor az uram anyja feljött hozzánk, beszélgettek, aztán azt mondta: Kérdezzék, miért jöttem? Vagy tudják már? Nagyapám meg azt felelte: – Tudjuk, Boris. Nem bánjuk, ha úgy visszamégy, ahogy idejöttél! Anyósom meg sírva fakadt: – Enyim fiam azt mondta, hogy ha ezt a lányt meg nem kapja, nem megy végig a bodonyi utcán. Akkor anyámasszony hozzám fordult: – Te eljössz, lányom? – Én elmegyek, ha odaadnak! Akkor az *öregapó* felállott, egy liter pálinkát a kezibe fogott, telitöltötte a féldecist: – Mostmár igyál, Boris, ha így van!”

A *kendőlakás* vagy *kendőváltás* pecsételte meg a szülők és – elvéve – a fiatalok egyezségét. A vőlegény anyja elhozott egy szép kasmír- vagy selyemkendőt, a sarkába három, négy vagy

öt forintot kötve. Ez az összeg azt jelképezte, hogy a menyasszony ne a maga költségére készítse el a *jegyruhát*. A menyasszony leendő apósának, anyósának, jövőbeli menyecske-társainak is fehér vászonkendőt ajándékozott, s abba almát és diót kötött. Vőlegényének pedig szép, piros kendővel kedveskedett, aki aztán ünnepi alkalmakkor kabátja zsebébe tűzve viselte azt.

A *kendőváltást* követő három hét a templomi kihirdetés ideje volt. Ez idő alatt már csak a vőlegény járt a kijelölt napokon a lányhoz. Ha csak ilyenkor kezdett megismerkedni a lánnyal, előzőleg nem járt hozzá, ez a három hét édeskevés volt az összemelegedésre, mivel a vőlegényt már be-behívták a házba is, ott pedig inkább a családdal beszélgetett, mint a lánnyal. De ahhoz elegendő volt ez a pár hét is, hogy némelyek megpróbálják „szétbeszélni” a fiatalokat. Előfordult – igaz, ritkán –, hogy a *kendőváltás* után is üzengettek még a vőlegényt vagy a menyasszonyt a maguk gyermekének megszerezni akaró szülők, vagy pedig valamelyik anyja meggondolta a dolgot, s visszaküldte a *jegykendőt*. Megpróbálták sokan a lányt is, a legényt is lebeszélni, s nem átalottak valótlan-ságokat sem kitalálni, csak hogy szétválasszák az *elkendőzötteket*. Ezek a kísérletek azonban a legritkábban jártak sikerrel. „Még a legények olyat is mondtak nekem, hogy én váljak el a vőlegényemtől, mert az el akar válni. Ez nem volt igaz, csak a legények mondták, hogy ne menjek hozzá. De én csak azt mondtam, hogy ahová anyám adott, oda megyek. Pedig a *szeretőmhöz* nagyobb kedvem volt.”

Ha a *kendőváltás* után a leány hagyta ott a legényt, „akkor a legény felhasogatta a lány kendőjét olyanokra, mint a *sifni*. Az egész falunak jutott belőle.”

Árvalány, vénlány nem válogatott a legényekben. Nem mérlegelt egyéni vagy családi körülményeket, minden más megfontoláson fölülkerekedett az a törekvés, hogy minél ha-

marabb férjes asszony legyen. *Letett* legényhez, nyomorékhoz, öreghez, gyenge elméjűhöz is hozzámentek az ilyenek, csak hogy szabaduljanak lányságuktól. Családjuk is hozzá tuszkolta őket az első kérőhöz. „Nekem is megígérte anyám, hogy ha tizennyolc éves koromig nem megyek férjhez, akkor annak ad, aki éppen jön. – Hátha valami cigánylegény lesz? – Akkor is! – A lánynak férjhez kell menni, a vénlány csak szomorúság.”

„Tizennyolc éves voltam, árva bodonyi lány. Dereckéről eljött az uram. Ignác Katyi *igazitotta* nálunk. Október első vasárnapján jött Jankó, de akkor Parádon voltam. Kedden beszéltem vele először, csütörtökön már mentünk iratkozni. Egy nénje már előbb volt nálunk.”

A szegények, az egy-két holdon gazdálkodó családok gyermekei már inkább tudtak szívük szerint élettársat választani. A szülők nem szóltak annyira bele a házasságba, mint gazdahelyen. Az Alföldre aratni meg summásnak lejáró szegény legények és lányok a közös munka alatt megtalálták *szeretőjüket*, s ahhoz rendszerint hozzá is mentek. „Summásságon *szeretőt* választottak, s mikor hazajöttek, a legény elvette a *szeretőjét*. Még nóta is kerekedett belőle:

Pipipi,
Ugyan ki találta ki.
Pintér Pista pipi-szoknyát vett,
Gyenes Panninak kedveskedett.
Eladott egy kiló szalonnát,
Azon vette a pipi-szoknyát.”

Abban az időben ugyanis a summások kenyéren és szalonnán kívül más ennivalót nem kaptak. Ha több pénzhez akartak jutni, eladtak a szalonnarészükből.

A summás férfi a feleségére bízta a pénzt, nem úgy mint a nagycsaládbéli.

Az uradalmakban dolgozva nem egy lány a szegény cselédlegénnyel összeemelegedett, s a fiatalok között szövődő nyári szerelem az alföldi legényt elcsalta a Mátra mögötti kis falvakba. Hozta magával minden vagyonát, a betyárbútort: katonaládájában az ünneplő ruháját. „Rókaborzról hozták Kozma Mihályt, Víg Sándort Dévaványáról, Barta Lacit Sárosdról. Mind reformátusok voltak, de már itt esküdtek ebben a templomban.” A summások a párválasztásnál nem a családot, nem a rangot nézték, hanem az egyént; személy szerint azt, akihez hozzá akartak menni, illetve akit el akartak venni. Mert „szegény ember abból él, amit a két kezével keres . . .”

A helybeliek érdeklődve figyelték a „messze földről” jött legényeket. A beköltözöttek igyekeztek alkalmazkodni az új környezethez, hogy meg ne szólják őket, s rövid idő alatt átvették a falu szokásait. Csak akkor mutatkozott meg néha még a különbség, amikor mulatás közben megfeledkeztek valamelyest magukról. „Az alföldi emberek nagyon kiabálnak a lagziban: hujujujujujuju . . . Meg verset is mondanak: Karikába legények, majd magam is segíték . . . ! Karéba táncolnak, csapkodnak.”

A jegyesség ideje alatt nagy ritkán lépték túl azokat az erkölcsi törvényeket, amelyeket a falu a jegyben állóktól megkívánt. Az esetek nagy részében a fiatalokat nem fűzte szerelem egymáshoz, aránylag gyakori együttlétük is inkább csak ismerkedéssel telt. Ha mégis ez idő alatt testileg is közelebb kerültek egymáshoz, azt sem a családjuk, sem a falu közvéleménye nem ítélte el súlyosan.

A lányok a házasságot általában úgy tekintették, mint életük természetes továbbfolytatását. Legfeljebb akkor méltatlankodtak a sors ellen, ha *szeretőjüket* nagyon szerették, s nem hozzá mentek férjhez. Az asszonyélet számtalan terhével nemigen számoltak előre. „Láttam, hogy szabadabb a lány, hát azért nem voltam olyan szomorú. Úgy kell lenni, férjhez kell

menni.” Csak a díszes főkötő meg az asszonyi „rang” lebegett a szemük előtt, amellyel egyszersmind meg is váltották a vénlánysággal járó legkeservesebb sorsot. Gyermekekkel, anyóssal vagy akár jövődő férjükkel ha gondoltak is, abban bíztak, majdcsak meglesznek velük. „Tudtuk jól, hogy szomorú az asszony sorsa, de nem gondoltunk vele. Kérdeztük azt a pajtást, aki először ment férjhez, hogy van az, mint van az, milyen is az az ember? Azért mentünk férjhez, hogy a szép *csipkét* feltegyük, szép menyecskék legyünk. De mink az emberrel nem hálunk . . . Ha az anyós rossz asszony, majd leszek én jó. Nem leszek én rossz. De aztán hiába voltam én jó, csak rossz volt az.”

Csak néha szorult el a jegyben álló lányok szíve, rosszat sejtve. „Azon az őszön volt új nóta, mikor én jegyben jártam:

Szárnya, szárnya, szárnya a fecskének,
Jobb egy lánynak, mint száz menyecskének.
Mert a lánynak befonják a haját,
Fújja a szél piros pántlikáját.
Menyecskének bekötik a fejét,
Búval tölti az egész életét . . .

Az úton mentem a templom mellett, énekelte valaki. Csak könny jött a szemembe; de nem fújja már enyim piros pántlikámat többet a szél! . . .”

Lakodalom

A legtöbb lakodalmat *kisfarsangkor* tartották. Ebben az időben hétfői napokon néha hét-nyolc pár is esküdött egyszerre. De az esküvő előtt már vasárnap délután elkezdődött a szertartás. Ekkor vitték át a menyasszony *ágyát* (vagyis ágynemű-

jét) a vőlegény házához. Kocsival mentek érte, a *vőfély*, a *szószóló* vezetésével. A *szószóló* általában a vőlegénnyel keresztgyerek szokott lenni. A *vőfély* egy nyoszolyóasszony meg egy nyoszolyólány kíséretében zörgetett be a menyasszony házába. Itt már várta őket a *lánykiadó*. Ezek hosszú órákon át kérdezték a *szószólót*, míg végre kiadták az *ágyat*. Különböző tréfás találós kérdéseket adtak fel, s ha a vőlegény követe, a *vőfély* nem volt elég gyors észjárású, nem tudott a kérdésekre találóan megfelelni, bizony sokáig elhúzódott az alkú. Végül is „követeltek az *ágyért* pénzt. Olyan tréfadolog ez. A *lánykiadó*, a menyasszony keresztapja követelte. Fizetnek is érte régi pénzeket, amilyenek nincsenek folyamatban. Mikor aztán mindenben egyetértettek, felrakták a menyasszony ágyneműjét meg ládáját,” s „elindult a szekér, de nem egyenesen haza, hanem körbenyargalt a faluban, hogy megmutassák mindenkinek, hogy mit kapott a menyasszony”. A vőlegény családja is csak hosszas kérdezősködés után engedi be a házba az „idegen” holmit.

Ugyanaznap, vagyis vasárnap este elvitték még a *jegyínget* meg *jegygyát* is a vőlegénynek. Másnap ebben esküdött a vőlegény. Ezekkel együtt kapott „a kalapja mellé rozsmaringbokrétát meg egy *damaszakendőt* is”, amit felszúrt az oldalára, míg a lakodalom tartott.

Vasárnap délelőtt volt az egyházi esküvő. Délután aztán érkezett a nagy pillanat, a menyasszony elválása a szülői háztól. Szalagokkal és csengőkkel feldíszített szekéren hajtott hozzájuk a vőlegény s a *szószóló*, hogy kikérje szüleitől a fiatal menyecskét. Szekerét lovas legények csoportja kísérte. A vőlegény nem lépett volna a házba, „ha olyan hideg volt is, hogy pattogott a fa, akkor sem ment be. Megállt a *töltésen*, gatyában ott állt.” A menyasszony-követelőknek előbb öreg, sánta, rongyos, *ihesztőnek* öltözött vénasszonyt mutattak, majd a tiltakozások után harmadszorra már kivezették az igazi

menyasszonyt. A búcsúztatott akkor letérdelt apja, anyja elé, s azok fejére tették kezüket, megáldották.

Az anya fennhangon siratta lányát. Siratójában elsorolta, hogy mennyire szerette, hogy nevelte, s most el kell bocsátania. Az anyával együtt sírtak a közeli nőrokonok is. A siratás szavaiba beleszótték jótanácsaikat is. Visszatérő refrénjük az volt: a menyecske engedelmeskedjék jövődő apósának, anyósának és férjeurának . . .

Aranyos szép lányom, de hamar el kell tőled válni . . .

De ha elmegy is a házamtól, csak nagyon gondold meg, hogy jól viselkedjél, az uradnak engedelmeskedjél, seperd ki a házat, vedd fel az ágyat . . .

Mindenkivel szemben nagyon kedves legyél édes lányom, kedves lányom, aranyos szép lányom . . .

Csak nagyon jól viselkedjél, becsüld meg magadat, mert akkor az urad megver, ha nem jól viselkedel. Az anyósodnak szót fogadjál, mert akkor nem szeret. Az apósodnak is engedelmeskedjél, amiben csak lehet . . .

Mindenkivel szemben nagyon kedves legyél, édes lányom, kedves lányom, aranyos virágom . . .

De nagyon fáj érted a szívem, hogy mármost el kell tőled válnom . . .

Isten áldjon meg, szép kedves violám, aranyos csillagom, drága szép madaram

Az isten áldása legyék rajtad . . .

Egy másik siratóból:

. . . Jaj, ugyan minő helyed lesz, kedves lányom, ugyan minő házcsalád közé visznek . . . Jaj, mert nem tudhatom előre, hogy minő család közé jutol, nekem aranyos szép lányom, gyönyörű virágom . . .

Akit én még a szélnek sem hagytam volna megfűjni, ha a szél elejbe állhattam volna, kedves, édes lányom . . .

Most a más kezére adlak, más viseli gondod, de ugyan hogy bánnak veled, nekem engedelmes, kedves, édes lányom . . .

Aki nekem mégcsak vissza se felelt, aranyos, szép lányom . . .

A zokogó menyasszony helyett a *vőfély* mondta el versben hálával telt búcsúját – a siratás előtt – a szülői ház minden egyes tagjához intézve.

A búcsúzkodás után kivezette a *vőfély* a menyasszonyt az udvarra. A vőlegény már várt rá. Háromszor körüljárta a menyasszonyt, s minden kör után rátette kalapját annak fejére, jelezve, hogy a menyasszony ettől a pillanattól fogva az ő tulajdona, őhöz tartozik.

A vőlegény családjánál az összegyűlt rokonság már várta, hogy megérkezzék az új asszony. Elsőnek a ház ajtajában a gazda fogadta, s röviden köszöntötte: „Isten hozott, lányom!” Utána, mindjárt leültették a gazdasszony mellé, „hogy ahhoz szokjék legelőbb”. Mindnyájan köréje sereglettek. Lekezelt a férfiakkal, az asszonyokat megcsókolta. Az ifjú párt aztán mézes kenyérrel kínálták meg, hogy „olyan édes legyen a szerelmük” is. A vőlegény megette, de a menyasszony rendszerint nem merte.

A csókkal, a kézfogással befogadták az új asszonyt a rokonságba, a leültetéssel pedig elismerték helyét a házban. Ettől a pillanattól kezdve már férje családjához tartozott.

A lakodalom utáni reggel a menyecske első dolga az új családban az volt, hogy díszesen felöltözve széthordta az ajándékokat, a megmaradt lepényt, *ferentőt* a vőlegény rokonaihoz. Azok viszonzásul pénzt adtak neki, ki mennyit tudott. Aztán már segített a lakodalomra kölcsönként edények moso-

gatásánál, súrolásánál is. Harmadnapon pedig *guzsalyt* adtak a kezébe és font.

A gazdasszony többnyire példálózgatva próbálta rávezetni kötelességére. „Csak úgy mondta: ki kéne már a libát hajtani, fát is kéne hozni, vizet is kéne hozni . . .” De volt olyan gazdasszony is, aki rögtön parancsolt. „Nekem is rossz volt, mikor példálózgattak. Csak szégyelltük magunkat, nem tudtuk mit csináljunk. A magunk dolgához sem mertünk fogni. Én gondoltam, inkább parancsolok; a menyecske első nap úgyis csak bágyadt, csak ténfereg, nem tudja mihez kezdjen.”

A gazdasszony feladata volt beleszoktatni az új menyecskét a családi rendbe. A tájékozatlan fiatalasszony még a család tagjait sem ismerte jól, nem tudta biztosan, ki tartozik a családba, ki nem, hiszen a lakodalom zűrzavarában nagyon sokan megfordultak a háznál. „Még lagzi után sem tudtam, melyik ember *apámuram*. Két ember volt a házban egyforma, olyan nagyobbak. Nem láttam, hogy melyik fogadott a lagziban az ajtóban, mert lesütöttem a szemem. A lagziban meg ott volt mind a kettő. Ez is, az is, csak úgy járkált. Egyiknek kellett volna mondani, hogy *apámuram*, a másiknak meg *nagyuram*. A vőlegény kint táncolt, nem volt kit megkérdezni.”

A családtagok megszólítása eleinte nehezebbre esett a bátor-talan menyecskének. Egyik- másik jószívű anyós egész kis színjátékot rendezett azért, hogy fiatal menyé kimondja végre az illő megszólítást. „Nem mert névről szólni. Akkor a *kötőmbe* szőlőt tettem, szőlőt hoztam a padlásról. Akik ott voltak a rokonságból, körbe kérdezgettem őket: hogy hívsz te engem? Egyik mondta, hogy Katyi *neném*, másik mondta, Katyi *ágyom*, a harmadik, hogy *ágyomasszony*. Aki megmondta, mindegyik kapott egy fürt szőlőt. Mikor a menyecskéhez értem, azt is megkérdeztem: Piroskám, szép lányom, hogy hívsz te engem? Nem szólt semmit, inkább nem kellett neki a szőlő.”

A gazdasszony megmondta, megmutatta a menyecskének a munkáját, elsorolta neki, hogy mit kíván. A lakodalom után így fordult hozzá: „No, most már megértük szép lyányom, hogy csak a magunk családjával vagyunk. Majd parancsolok én neked, azt csináld, amit én mondok.” Olyan munkákhoz, amilyeneket az otthon még nemigen végzett, egy idősebb, gyakorlott fiatalasszony mellé állította tanulni. „A fiatal menyecske öregebb menyecskével dolgozott, attól tanulta, hogy mit kell csinálni. Ott, ahol én menyecske voltam, az édesanyám testvére is ott volt menyecske. Mindig azzal dolgoztam együtt.”

A fiatal, szinte még gyerekzsámba menő menyecskék rászorultak a kíméletre. A legtöbb még asszonykorában is nőtt néhány centimétert. Ha jó asszony volt az anyósa, kímélte a nehezebb munkáktól egy darabig. „Az volt a szokás, ha új menyecske volt a háznál, a jó anyós egy pár hétig ad külön is enni. Lopva félre hívja. Legalább addig, míg haza nem mehet. De nekem nem adott az anyósom. De én adtam a menyemnek.” – „Én nagyon fiatal, gyámoltalan voltam. Legöregebb *ánygom* volt a gazdasszony, adott nekem külön is. Nem bánták a többiek, mert látták, hogy milyen gyenge vagyok, hogy alig eszem.”

Amikor a fiatal menyecske reggel elaludt, szépen költögettek: „kelj fel arany, már reggel van”.

A gazdasszony igyekezetét, hogy a fiatal menyecske megszokják, jól érezze magát új családjában, nemcsak jó érzése hozta magával, de az általános szokás, a figyelő társadalom is megkívánta. Ha az anyós és a fiatal meny között ellentét támadt, az emberek legtöbbször a gyenge, fiatal menyecskét vették pártfogásukba. „Este mondtam az uramnak: Hallja kend, nem vált be a menyecske. Összettem a kezemet: Szűzanyám, Mária, csak egy esztendő vigyél felettem, ne tudják meg, hogy minő. Mert ilyenkor az elején az anyóst okolják.

Hogy az anyós a rossz. Azt mondják, annak lehetne több esze, mint a fiatal gyermeknek. Mi rosszaság lehet abban a fiatalban? Mégcsak nem is panaszkodhat rá, mert megszólják: kiült már a *menyivel* a piacra . . . !”

Csakhogy nem gondolt minden gazdasszony meg anyós a falu nyelvével. Egyik-másik már az első héten úgy dolgoztatta a menyecskét, úgy parancsolgatott neki, mintha jóval idősebb és erősebb lenne. „Harmadnap már olyan dézsa vizeket tettem fel a kemencéhez, hogy csakúgy nyúlt az oldalam. Ketten rúdon hoztuk a dézsát. Kicsi voltam, nagyon fiatal.”

A beilleszkedés az új családba, az alkalmazkodás az új élethez nem ment mindig zökkenő nélkül. A legtöbb ijedt, félénk kis menyecske szótlanul végezte dolgát, igyekezett kiszolgálni a házbelieket. „Meg se mert mukkanni. Ha tüzet raktak volna a hátára, akkor sem. Nyakaszakadtából mondta: *anyámasszony, apámuram* . . .” De voltak az új menyecskék között bátrabbak, „lázadók”, akik megpróbáltak ellentmondani vagy változtatni sorsukon, amikor az nem úgy alakult, mint előre gondolták. Természetesen — sikertelenül. „Nem akart felkelni a menyecske. Hiába *piszkoltam*, még a hidegvizes kezemmel is *végigcirkáltam* a nyakát, az arcát. Még a szemét sem akarta kinyitni.” Az ilyet aztán az egész család keményen fogta. Még az ura is ellene volt. „Ha édesapámnak, édesanyámnak nem fogad szót, a *hummiját* szórják ki az utcára, oszt mehet, ahová akar.” Nem volt hát más választása a menyecskének, mint a megalkuvás. Most már nem volt számára máshol hely, otthon sem fogadták vissza. „A menyecske ott akarta az urát hagyni, mert lánykorában mást szeretett. De az apja ehhez mondta, hogy menjen. Hazament két-három nap múlva, de az apja nem engedte be: Eredj vissza, ahová mentél, majd *összetörödtök*. Visszament az urához. Sok gyereke lett, kilenc-e vagy tíz? Nem lett semmi bajuk.”

Menyecskeéletük elején talán férjükkel való viszonyuk volt a legriasztóbb, már csak a szerelem hiánya miatt is. A szokatlan és mindenképpen váratlan testi élmények következtében „sok lány elhalt”, amikor az ura közeledett hozzá. Ez a viselkedés a férfit csak felbőszítette, s viszonyuk feszültté vált, amíg meg nem szokták egymást. Volt rá eset, hogy „az ura a menyecskének az ágyát meggyújtotta, hadd égjen. Mert a menyecske nem szerette. Még a haja tövi is elégett. De aztán csak összementek.”

S ha az új menyecske meg is találta helyét férje családjában, ugyan melyik ne gondolt volna szomorúan az elmúlt vidám és szabad életre, melyik ne sajnálta volna a táncot, a játékot, a lánypajtásokat? Vigyáztak arra, hogy szép menyecskék legyenek, büszkén, egyenesen jártak, gonddal öltöztek és vásárnaponta örültek a szép, csipkés asszonyfőkötőnek... de mindez nem pótolta a lányéletet. „Ha arra gondoltam, hogy milyen volt egy vasárnap lánykoromban, és milyen, mikor már menyecske voltam, igen fáj a szívem.”

„A lány, amikor reggel felkelt, elment ivóvízért a kútra. Csakúgy *viselő ruhában*, csak a fehér *gangát* kötötte fel. Mikor hazaért, evett, de a haja akkorára már szépen be volt fonva. Mikor felkelt, az volt az első. Az édesanyja szépen bekente [zsírral]. Misére az anyja öltöztette. Nézte a haját, meg hogy a szoknya ki ne csüngjék. Meg hogy az *ingvállnak* a *táslija* jól felálljon, szép ráncokban legyen, szép szorosán legyen átkötve a karján, két *bukorra* kötve a *karkötő*. Nagykendő a vállán ne csússzék le, jól megszúrta *gömböstüvel*. Mikor kész lett, beszólt a *cimborájának*, s mentek a templomba. Beállt a helyire. Ahol a szék megszűnt, ott állottak a lányok. Elöl a nagyobbak, hátul a kisebbek. Amelyik legényesebb volt [ti. több *szeretője* volt], előre tolakodott, mert szemben éppen a legények állottak. Az oltár előtt álltak a legények: egyik oldalon az alvégiek, másikon a felvégiek. De az alvégi és felvégi lányok

nem állottak külön. A fiatalabb menyecskek a székek között állottak. Az öregemberek jobb oldalon ültek együtt, az *eleji* elől. A fiatal alvégi emberek a kóruson, a felvégiek a kiskarban. Az idősebb asszonyok a bal oldalon ültek a székekben. Az iskolás lányok – az oltár mellett volt egy kis *szurdékforma*, oda álltak. A *gyiákok* a legények elé. A menyecske az édesanya halála után került be a székbe, annak a helyire. Így az emberek is. Mise után szép sorba kimentek a templomból, először a legények, legutoljára a lányok. Mindjárt szaladtak haza a *cimborájukkal*. Egy percig sem álltak meg, csak mentek hazafelé. Otthon letette a szép *kecelét*, *gangát* kötött, s megint elment vízért. Mikor hazaért, *pendelig* levetkezett, s *viselő ruhában* ebédelt. Ebéd után megint felöltöztette az édesanyja. A párjával nyáron elmentek a határba sétálni, télen a *fonóházba* játszani. Mikor két harangszót elkezdtek, mentek megint a templomba. *Létánia* után hazamentek. Másképpen öltöztek. Felvették a *létánia utáni ruhát*. A *viselőtől* szebb volt, ünneplőtől olcsóbb. Aztán nyáron kimentek a piacra, s *karéba állva* elénekeltek minden nótát, ami csak volt a világon. Közben a legények a kocsmában voltak, ittak. A kocsmá a piacon volt. Úgy látták a lányokat, ahogy akarták. Télen bejöttek a *fonóházból*, akinek volt legénye, várta, akinek nem, az lefeküdt.”

Hogyan telt el a menyecske vasárnapja? „Reggel, mise előtt az volt a dolgom, hogy a libát megetessem meg sepregessek. Aztán már öltöztem vagy a gyereket öltöztethettem. Anyósom nem öltöztetett, de a *karkötőt* vagy a *kendőt* hátul megkötötte. Elmentünk a templomba, a gyerekeket egy menyecske mindig ellátta otthon. Odaálltam a mellé, akivel egy házból való voltam. Mikor hazaértünk, a szép kerek *féketőt* levettük, mert a gyerek belekapaszkodott a pántlikába. Ha a gyerek szopott, az volt az első. Azt kellett megszoptatni. Ebéd után *mosakodtunk*. Néha elmentem a kútra is ivóvízért, még ünneplőben,

ebéd előtt. *Létániára* csakúgy, mint misére, együtt mentünk a többi menyecskével meg anyámasszonnyal. Csak akkor, ha volt, aki vállalta a kisbabát. Vagy a nagyobb gyerekre hagytuk a kisebbet. *Létániáról* hazajöttünk, megetettük a libát, aztán felvettük a *létánia* utáni ruhánkat, a *létánia* utáni csipkét felköttük a fejünkre, s elmentünk édesanyámékhoz. Ha olyan volt az ember, együtt mentünk. Dehogyan mentünk sétálni! De ha kocsmás volt, mentünk a gyerekekkel. Amikor nem mentünk haza, kiültünk a ház elé. Estéli harangszókor hazamentünk. Még ettünk otthon, mert mikor az emberek vacsoráztak, nem nagyon mertünk eszegetni. Azt mondták: jóllakhattál volna anyádnál . . .”

Az új menyecske már első gyermeke születése előtt sem volt olyan szabad, mint lánykorában, nem mulathatott olyan önfeledten, mint lánytársai. Aki ebbe nem akart beletörődni, keserű leckét kapott. „*Háromnapkor*, ha az új menyecske ura befizetett az *ivóházba*, táncolhattak úgy, mint a lányok meg a legények. A menyecske is táncolhatott azzal, aki elvitte táncolni. De ha nem fizettek be, elkergették őket. Ha egy legény mégis elhívta, azt fél liter pálinkára büntették a többiek. Mikor új menyecske voltam, az uram nem fizetett be. Házass emberektől kevesebbet szoktak kérni, de valahogy akkor többet kértek, mint az emberek számítottak. Azért nem fizettek be. Ott lesekedtünk hárman, új menyecskék. A szívünk majd megszakadt, hogy nem lehetünk ott a többivel. Nem ehhez voltunk szokva. Ki-kikergették a legények, amiért nem fizettek be miránk az emberek. Engem azért elvitt egy legény táncolni. Azelőtt is el szokott hordozni táncolni. Akkor is elvitt. Egy *cimborája* megszólította: Gyurka Ignác – félliter! Csak azt felelte: Nem baj, megéri! Akkor elvették a darutollas kalapját, mikor aztán nem muzsikáltak, befizette a pálinka árát és visszakarta a kalapját.

Még este is elmentünk hárman. A másik két asszony *el volt nehezedve*, már áprilisban megvolt nekik a baba. Mégis eljöttek. Egy legény aztán összefogott mind a hármunkat, oszt tolt kifelé a házból. Az uram is *kível* leste, hogy mi van odabent. A *cimborái* ott mulattak, még legények voltak. Mikor kitolt a legény, a bal kezével átfogott, a másik kezibe meg ott volt a bicskája: ha szólt volna a legény, *odaütte* volna az álla alá. Nagyon fájt ez nekünk, csak rásikítottunk [a legényre]. Az volt a gúny vissza érte, akkor látják, hogy ki csinálta. Többet *háromnapkor* már nem mentünk el. Eszembe sem volt már akkor a többihez menni mulatni. A fiam is megvolt.”

Így zárult be lassan a boldog korszak kapuja, és mögötte csak a gond és a halálig tartó nehéz munka maradt.

A MENYECSKE FÉRJE CSALÁDJÁBAN

A nagycsaládban nem esett sok veszekedés, hangos szó. Ha támadt is alkalmanként nézeteltérés, vita, hamar elcsitult a gazda szavára vagy a gazdasszony közbelépésére. Maguk a családtagok is jól tudták, hogy a népes közösség zavartalan együttélése csak úgy lehetséges, ha mindenki pontosan ismeri az őt megillető helyet, elvégzi kötelességeit, alkalmazkodik a többiekhez, s mellőzve a kisebb sérelmeket, igyekszik békeségben megférni egyik a másikkal. „Sokat elnéztünk, mikor együtt voltunk, mert ha el nem nézzük egymásnak a bajokat, akkor mindig veszekedhettünk volna.” „Nem szítottak azok, hanem együtt voltak.”

A családtagok egymáshoz való viszonya szabta meg kinek-kinek a helyét a családon belül. Hogyan is festett ez a viszony az asszony és a család többi tagjai között? Hogyan élt az asszony a falu társadalmában?

A menyecske és a gazda

A legtöbb családban a gazda vagy a menyecske apósa volt, vagy urának nagyapja. Így aztán *apámuramnak* vagy *öregapámnak* szólította. Ha férjének bátyja vagy nagybátyja volt a család feje, akkor *nagyuram* megszólítás járt a gazdának.

Minthogy a gazda nem járt ki rendszeresen a határba, sem az állatokkal a legelőre, ideje nagy részét otthon töltötte. Így

többet forgott az asszonyok közt is, mint a többi férfi. Tekintélye, komolysága, hatalma meggátolt mégis minden felmelegedést. „A gazdától félt a menyecske. Lesütöttük a szemünket, rá sem mertünk nézni.” Megszólítani vagy éppen beszélgetést kezdeni vele, különösebb ok nélkül egyik sem mert. „Ha ott volt *apámuram*, hallgattunk. Nagyon féltünk tőle, még nevetni sem mertünk, ha jólesett volna. Olyan volt akkor a szokás: apóssal komolynak kellett lenni.” Kéréseiket is csak a gazdasszony közvetítésével hozták tudomására. Amikor a férfiak csoportosan álltak, köztük a gazda is, „úgy hozta magával a rend, hogy a legidősebbet szólítsuk meg”. Csak ilyenkor szólította meg apósát a menyecske: „*Apámuram*, jöjjenek enni!”

Kisebb dolgokban közvetlenül szólt a gazda a menyecskének: „Lyányom te” vagy „Lulis te, menj el főéért!” Az asszonyok napi munkáját már a gazdasszonynak adta ki. A megdicsérés nem volt szokása; legfeljebb lagziban vagy a kocsmában dicsekedett. „Hej, jó menyecske az mind, de Gyurka Marinak nincsen párja!” Ha oka volt rá, nyíltan, szemükben összeszidta az asszonyokat. Egy-egy rövid szavával úgy meg tudott valakit szégyeníteni, hogy az menten sírva fakadt. Ha a munkában egyik-másik elmaradt, annyit szólt csak a gazdasszony: „megmondom ám *apátoknak* – s máris úgy járt a kezünk, mint a motolla”.

A gazdasszony árulkodására nem róttá meg mindig a menyecskéket. „Ha sokat *zörgő*, veszekedő asszony volt a gazdasszony, nem adott a szavára a gazda. Nem szólt semmit se a menyecskének, csak elengedte a füle mellett.”

Kerülközött azonban zsarnok, hirtelen haragú gazda is, aki szorosra fogta a gyeplőt, s ilyenkor az asszonyoknak minden percükkel el kellett számolniuk. Az ilyen gazda mellett rendszerint türelmes, megértő élettárs állt, aki elsősorban a maga bőréen tapasztalta ura rossz természetét. Ilyen helyen aztán a

menyecskék a gazdasszonnyal összefogva igyekeztek kijátszani a család fejét. „Jött egy fényképész a faluba. Tojásért fényképezett, meg ki mit adott neki. Édesanyám adott tojást. Pirosnak, a másik menyecskének meg volt szalonnája. Nagyon fájt a szívünk. Mentünk volna fényképezkedni, fiatalok voltunk. *Anyámasszony* elengedett, de az öregtől már nem mertünk elmenni. Elkergetett volna, ha megtudja, hogy mit akarunk. Nem engedett volna selyemkendőben, csipkében hétköznapi végigmenni az utcán. *Anyámasszony* szépen felöltöztetett, elcsalta az öreget a kertbe, mi meg fejünkre borítottuk a szoknyánkat, kezünkbe a csipkénket, úgy szaladtunk. Azért borítottuk magunkra a szoknyát, hogy ne lássa senki, hogy ünneplőbe vagyunk. A csipkét meg ott tettük fel.”

Ha szigorú, kemény ember volt is a gazda, a menyecskék jobban eltűrték „természetét”, mint a gazdasszonynak. A félelem és a tisztelet érzése nem zárta ki azt a szinte alig érzékelhető vonzalmat, amivel az asszonyok apósukat körülvették. Rossz anyós akadt bőven, de igazán rossz apósról nem tud senki. Pedig több alkalma lett volna – márcsak hatalmánál fogva is – a menyecskének ártani, sőt meg is büntetni őket, mint feleségének, a gazdasszonynak. Bíraskodását, megszidását a legtöbb esetben igazságosnak tartották; magasan felettük állt, s nem azzal a mértékkel mérték, mint anyósukat, s nem úgy bírálták, mint egymást.

Megesett, hogy a fiatal, szép menyecske iránt a gazda néha még szeretetet vagy valami gyöngédségfélét is érzett. „Nagyon szeretett az apósom. Láta, hogy alig eszem. Mikor mások nem vették észre, hol egy kis hájat, hol egy kis szalonnát lökögetett nekem. Jó ember volt. Még *anyámasszony* sem tudta meg.”

Ez a gondoskodó szeretet aztán nem egy esetben túllépett az apai gyöngédség határain, pedig a menyecskék viselkedése apósukkal szemben minden mozzanatában tartózkodó volt. Meg-megtörtént, hogy az após „elszerette a menyecskét”. Leg-

inkább természetesen olyankor, amikor a férj hosszabb időre elszakadt a háztól: katona volt, vagy betegeskedett. „Hogy az após ránézett a menyecskékre, abban bizony sok igazság volt. Volt olyan elég, került az mindig. Sok menyecske ágya előtt megállt az após.” Amelyik menyecske aztán bátrabb volt, az nem engedett. „Egy asszonyhoz is odament az *apója*, de az elküldte: – Menjen *apámuram*, mert ha enyim uram megtudja, nem megy jóra. El is ment.” De nem mindegyik menyecske viselkedett ilyen határozottan.

Akármit látott vagy hallott is a többi asszony, nem mert egy szót sem szólani róla. Még a gazdasszony sem merte felelősségre vonni az urát, inkább hallgatott, túrt. Legfeljebb példalóztatott: „mert ugye a fiatal a kedves . . .” De nyíltan nem merte megróni. A fiatal férjek sem tanúsítottak valami nagy bátorságot apjukkal szemben. Ha megtudták, akkor is inkább csak hallgattak elkeseredve, de nem mertek eléje állni apjuknak. A többi menyecske sem érezte nyíltan megvetését a kiválasztott fiatalasszonnyal szemben, viselkedésük, beszédük nem változott meg. De egymás között, annak háta mögött annál többet beszéltek a gazda meg a menyecske közti „jó viszonyról”.

Az ilyen fiatalasszonyok persze különbözőképpen viselkedtek a családban. A legtöbb szégyellte a dolgot, majd elsüllyedt, de „aki amúgy is nagyravágyó volt, a végén még az anyósának is az parancsolt”. Az ilyen pütkösdi királyságnak azonban hamar vége szakadt, s egy életen át tartó szótlan harag járt a nyomában.

A menyecske és a gazdasszony

A gazda hatalma ugyan jóval felülmúlta a családban a gazdasszonyét, mégis a gazdasszonnyal dolgoztak, vele voltak többet a menyecskék, s így szerepe erősen megnövekedett a

gyakorlatban. A nagyobb jelentőségű, lényeges kérdésekben a gazda döntött, de az élet apróbb ügyei, melyek kitöltik a mindennapokat, már a gazdasszony hatáskörébe tartoztak. Mikor lakodalmán a menyecske anyósa mellé ült az új házban, még nem tudta, hogy kit kapott benne: jószívű társat, kicsinyes zsarnokot vagy közönyös idegent. Nem tudott semmit róla, de sorsán már amúgy sem változtathatott. Anyósa volt az, aki hétköznapijaiban és élete minden eseményénél egyaránt ott volt mellette. Éppen mert együtt élt vele örökösen, tekintélye is alább szállott, nem vetekedhetett a gazdáéval. Noha ez nem látszott meg a menyecskék viselkedésén, mégis a köztük levő viszony nem maradt meg a közömbös tisztelet szintjén: vagy jó, vagy rossz anyós lett. „De több volt a panasz, mint a dicséret.”

A gazdasszony hatalmi és vagyoni helyzete már magában véve irigységre adott okot. A legtöbb menyecske mégsem vállalta volna el ezért a rangért azt a sok munkát, fáradságot, ami a gazdasszonyra hárult. Szerepe hálátlan volt, mert már közömbösségét is véteknek rótták fel. „Nem törődött velünk, nem segített rajtunk semmivel. Akár itt szakadtunk meg előtte, akkor sem.” „Anyósom nem ismerte el, akárhogy dolgoztam. Még csak azt sem mondta: — Na, jól van! Csak magával törődött, meg a lányával. A lánya az mindent vitt. *Ángyommal* igen nehezteltünk. Beszéltük is a mezőn, hogy a lány mindent visz, csak a kútból, amit kihúztunk, a tiszta vizet nem.” „A gazdasszonytól akár ott ülhetett egész nap a gyerek. A Szűzanya vigyázott arra, nem a gazdasszony. Nem adott volna még egy csepp tejet sem neki.”

Az anyai gondoskodás után a magára hagyatottság, a közöny megkeserítette a menyecske szívét. Hát még ha rosszindulatú, féltékeny asszonnyal kellett az életét leélnie. Akkor aztán pokollá vált a sorsa. „Nagyon rossz asszony volt az anyósom. Az urát féltette tőlünk csak. Azt leste, hogy mikor

szól hozzánk. Minden rosszat elmondott rólunk a gazdának.” „Rossz gazdasszonyom volt. Akármennyit dolgoztam, bevádolt: — A menyecske nem csinált semmit! Enni is alig adott.” ilyen anyós mellett minden baj volt. „Azzal is piszkált az anyós, ha szépen bekötöttem a fejem.” Nem győzte a vádakát felsorolni: „vastagon fonó, nem szép a varrása, a fonal ritka, keveset kapál, ilyen, olyan . . .” Ha árulkodásának nem volt foganatja a gazdánál, a menyecske férjét próbálta meggyőzni. „Az uram megvert, mert *anyámasszony* megmondta neki, hogy kevés füvet hozok. *Apámuram* nem szólt érte. Nem is úgy volt az.” De nem sikerült mindig a gazdasszony bajkeverése. „*Apámuram* meg az urunk előtt is mindig *piszkolt*, de bennünket nem szólított meg egyik sem.”

Hirtelen haragú vagy egyenesen hisztériás gazdasszony mellett a menyecskék testi épsége sem volt biztonságban. „Ha valamit nem értettem, már verte a fejem a nyújtófával. Én meg azt sem tudtam, hová kapjam: Hogy? . . . hogy? . . . *anyámasszony!* . . .”

Mégis tűrtek, szenvedtek a rossz gazdasszony mellett is a menyecskék. Egyetlen esetről tudunk, hogy a fiatalasszony kést fogott anyósára. Mint minden ritkább eseményről, erről is nóta maradt fenn:

Antalnyi, Antalnyi
Nincs már macska,
Mert Suma Katyi
Agyontapodta.

Agyontapodta
A macskát,
Agyonszúrta
Az anyósát.

Hanem a jónak számító gazdasszony sem kényeztette el a menyecskéket. Kedvesebben szolt ugyan hozzájuk, igazságosabban bírálta el munkájukat, tárgyilagos volt a veszekedésnél, kedvezni azonban nem kedvezett nekik. „Fájt nagyon a lábam, csak bicegtem. Anyósom kérte: – Mi fáj, szép lányom? Főzzél *farkasalmát*, abba fürdesd . . . Jó asszony volt.” „A legfiatalabb asszony hordta a vizet, amikor a határba mentünk. Láttuk, hogy csorog a víz, mikor vitte a korsót a kútról. A fiatal menyecske hazajött, azt mondja nekem: – El van a korsó törve, *ágyom*, azt pedig maga törte el. – Én bizony nem törtem, Piros! Mikor ment megint a kútra, mindenkinek mondta: Kicsi a korsóm, mert a nagyobbbat el-törte az *ágyom!* Anyósomnak is bemondta. De anyósom azt mondta: Az töri el, aki hordozza! . . . Nagyon jó asszony volt, mindig igazságos volt.”

A jó anyós – kétszer-háromszor életében – meg is dicsérte a menyecskét. A szembe való dicséret a legnagyobb elismerésnek számított. Háta mögött többször is dicsérte a jól dolgozó fiatalasszonyt. Mondta a rokonoknak, szomszédoknak: „Bevált ám a menyecske!” Vagy „ha kapál a határban, nincsen annak párja”. Amelyik gazdasszony adott a falu véleményére, még azt a menyét is megdicsérte néha, amelyikkel nem volt megelégedve, csak hogy rá ne mondhasák: „Kiült már a *menyivel* a *piacra!*” A falubeliek azonban a legtöbb esetben nagyon is jól ismerték a valóságos helyzetet.

Ha egyik-másik menyecskét különösen megkedvelte vagy valamiért megsajnálta a gazdasszony, akkor sem tehetett vele kivételt, akkor sem segíthetett neki, mert a többiek felrótták volna. Még csak kedvesebben sem szólhatott az egyikhez, mint a másikhöz. „Mikor férjhez mentem, tizenöt éves voltam. Nem tudtam még kenyeret dagasztani, csak kínlódtam vele. Anyósom sajnált; mondta, hogy dagasztana helyettem, de megharagudna érte a többi.” „Engem szeretett *anyámasszony*. A

többiek meg is mondták neki, hogy én kellek neki csak. Haragudtak.” Mindezek ellenére mégis kialakult néha egy-egy menyecske meg az anyósa között valami szorosabb, jó viszony, de barátságféle még ilyenkor sem. Első menyével szoktatta össze leginkább a gazdasszonyt a közös munka, vele volt közlékenyebb, neki beszélt lánykoráról, fiatalasszony-koráról, néha még gondjait, bánatát is megosztotta vele, s apróbb dolgokban helyettesévé tette meg.

Az anyós bizalma nem változtatta meg lényegesen a menyecskék viselkedését vele szemben. Közönyüket, ellenszenvüket vagy vonzalmukat nem mutatták ki sem szóban, sem tettükben. Ha csak lehetett, mindenben engedelmeskedtek neki és beszélni is csak a szorosan vett munkáról beszéltek vele. Belső életükről, bánataikról és kevés örömukről nem szóltak neki, még ha kedvelték is. „Nem mondtunk mi neki semmit: se rosszat, se jót. Nemigen beszéltünk mi vele. De nem is kérdeztünk. Nem beszéltünk még édesanyánknak sem, hát még *anyámasszony*nak.”

Az asszony és a férje

Mikor a lakodalmas rokonok a kamrában ülő menyasszonyt sorra látogatták, mindenki mondott neki a vidám csipkelődésen túl valami jó tanácsot is jövődő házasesetére. „Engedelmes légy!” „Tiszteld meg, becsüld meg az uradat!” Az engedelmeség és tisztelet – ezek nélkül az új menyecske nem tudott volna a családi életbe, asszonyi sorsába beleilleszkedni vagy beenyugodni. A férfi és a nő közötti szoros érzelmi kapcsolat, mely a házasságnak alapja lehetett volna, a legtöbb esetben hiányzott. Csak a megszokás és a beletörődés pótolta – úgy, ahogy – ennek hiányát az idő múltával.

A család belső rendje, az egész életforma, az asszonyok helyzetéről vallott általános felfogás lehetetlenné tette, hogy a

két összekerült ember között szorosabbá, meghittebbé fűződjön a kapcsolat. A férfiak az asszonyt tulajdonféljüknek tekintették, akinek kötelessége rájuk dolgozni, mindent kedvükre tenni, őket kiszolgálni. Eszükbe nem jutott volna, hogy kedveskedésre, szeretetre, védelemre is szüksége lehet annak a másiknak. „Az uram nekem soha nem mondta, hogy szép vagyok. Nem is tudta volna kimondani. Azt sem mondta volna, hogy szeret. Nem mondták azt az asszonyoknak.” Ha szerette is az asszonyt, nem mutatta. „Nem tudom, hogy szeretett-e az uram. *Szivi* szándékát nem tudtam. Csak másoknak mondta, hogy soha nem tudja megszolgálni az anyámnak, hogy neki adott.”

Csak a halál oldotta meg ezt a merevséget. „András bátyám nem engedte eltemetni a feleségét. Már szaga volt, akkor sem akarta. Várta, hogy hátha nem halt meg igazán.” „Nem szólt az ember a felesége halála után egy hétig. Már azt hitték, hogy megzavarodott. Pedig de sokat elverte . . .”

A két házastárs között legfeljebb csak a munkáról meg a gyerekekről esett szó. „A dologról meg a gyerekekről beszélgettünk, de nem sokat beszéltem én vele.”

Az asszonyok sem éreztek különösebb vonzalmat férjük iránt. Kevés dolog tudja úgy megdöbbeníteni az idősebb asszonyokat, mint amikor megkérdi tőlük valaki, hogy szerették-e a férjüket. Az egyik öregasszony hosszas gondolkodás után így válaszolt: „Megersattam illő módon.” De értelmében hasonló a többi felelet is. „Nem bántam volna, ha nem is szeretett volna, mindegy volt az . . .” Amikor halottaikról beszélnek az öreg özvegyasszonyok, csak szüleik, testvéreik és gyermekeik után említik meg férjüket. „Az uram is eszembe jut néha . . .” Ha meg is nyilatkozik valami vonzalom, inkább csak a bele nyugvást tükrözi, nem az érzelem felébredését. „Aztán megszerettem [ti. az uramat], mert fiatalok voltunk. Aztán megjöttek a gyerekek.”

Bensőséges ember vonzalom, egymáshoz ragaszkodó mély emberi érzés jobbra csak azok között támadt, akik mint gyermekkori *szeretők* kerültek össze. Ez sem hasonlít ugyan a regényekbeli szerelemre, inkább nevezhetjük az élet nyomorúsága ellen összekovácsolódott tudatos szövetségnek. A fiatalkori vonzalom, amelyet már a házasság kezdetén elborított a sok munka, kötelesség, gond, átváltozott lehiggadt szeretetre, élettársi megbecsülésre. Megnyilvánult ez a szótlánul végzett közös munkákban, a tőrésben, az emberi bánásmódban. „Én nem bántam meg, hogy férjhez mentem. A *szeretõmhöz* mentem. Vártam rá, míg Egerben volt [ti. katona], három évet. Nem untuk mi meg egymást; nem volt jó módom, de egymásban volt az örömünk. Ha éhezünk, ha szomjaztunk, megtiszteltük egymást. Ha bántottak, úgy is jó volt, akkor is megértettük egymást. Mindent *elszíveltünk* együtt. Nem ivott, nem káromkodott, az soha rám nem ütött.” De az ilyen házasság ritka, mint a fehér holló.

A testi kapcsolatban sem telt az asszonynak sok öröme. A házaseletnek ezt az oldalát szégyennek tekintették, s mind a férfit, mind az asszonyt gúnyolták érte. Ha nagy ritkán beszökött a fiatalasszonyhoz az ura a kamrába, az idősebb menyecskék lesték, figyelték, hogy mit csinálnak. „Meg se mozdultunk, úgy feküdtünk, mert az öregebb menyecskék elkezdték, hogy: csörög a dunna . . .” Így aztán vagy kivárták a fiatalok, míg a fülelő többi asszony elalszik, vagy pedig felkelt a férfi, s magára hagyta feleségét.

Ezek a zavaró körülmények még félénkebbé, gyámoltalanabbá tették az amúgy is gyakorlatlan, éretlen fiatalokat. A lányok alig jutottak a nemi érettségig, amikor házasságra léptek. „Lánykoromban egyszer volt meg a bajom, aztán férjhez adtak.” Nemigen világosította föl őket senki ilyenféle dolgokban. „Misén voltam. A *cimborám* szólt, hogy véres a föld. Nem tudtam, mi az, nagyon megijedtem. Gyorsan virágot szórtam

rá... Anyámat nem mertem megkérdezni. A *cimborámtól* tudtam meg aztán, hogy mi az.” A lány*cimborák* bizonytalan meséje, a fiatalasszonyok suttogása, a kamrabeli éjszakai hallgatózások révén tudták, ami keveset tudtak, s így érthető, hogy lakodalmuk után félelem és ijedtség vett rajtuk erőt. „Egy rokonja maradt utoljára a menyasszonnyal, de csak nem akarta elengedni a nénjét: — Jaj, Katyi *neném*, ne menjen el, ne hagyják itt...!”

A vőlegény sem bizonyult sokkal bátrabbnak. „Az uram kiment [a kamrából] a *pitvarba*, amikor magunkra maradtunk. Ott hagytott engem. Nem láttam egész éjszaka. De örültem neki!”

Az életrealóbb menyecskek, fiatal férfiak bezzeg nem vártak a kamrabeli alkalmakra, a szombat estékre, hanem nyáron, sötétedéskor le-leszaladtak az öregek figyelő szeme elől a kertbe a kazal mögé, vagy felosontak a padlásra. De ha a többiek megtudták, *piszkolták*, gúnyolták érte mind a kettőt. Idővel aztán el is maradtak az ilyen szökdösések, mert az aránylag hamar bekövetkezett terhesség, majd az egymás után születő gyerekek elvették a fiatalasszony kedvét a szerelmeskedéstől. „Nem volt szabad az ágyra feküdni, mégis minden évben lett gyerek.” „Úgy mentek az emberek az asszonyhoz lopva, szombat éjjel, mégis csak lett gyerek.”

A házásélet — a terhesség és szoptatás meg nem szakadó láncának okozója — egyre inkább terhére vált a legtöbb asszonynak. A gyakori szülés megviselte a szervezetüket. „Betegek lettek az asszonyok a szülés után. A *mesterasszony* boros ruhát tett a repedésre. A *seggruhát* belemártották borba, azt tették oda. — Édeském, borítsunk rá boros ruhát — oszt jól van!” Beszélnek a faluban, hogy „volt öregasszony, aki a méhitől alig tudott járni. Három is volt ilyen. Kint csüngött a méhi. Repedés lehetett, kiesett a sok dologtól.”

A fogamzásgátló és a terhességet megszakító eljárásokról nem tudtak. Még a paraszti használatban országosan elterjedt

növényi elhajtószereket, a méhbe feldugott különböző gyökeket, felszúrt orsóhegyet sem ismerték. A férfiak sem értettek ahhoz, hogy feleségüket hogyan kímélhetnék meg a sok gyerektől; csak a századforduló körüli katonaélet tapasztalatai hozták meg ilyen irányú ismereteiket.

Az újabb terhesség a hat-nyolc gyermekes asszonyokat elkeserítette, és igen gyakran hiába való cselekedetekre ragadtatta. „Mindent megcsinált magával: jégre feküdt, hajlongott, a *hambárban* cipekedett, emelt. Akinek *letétje* lett, arra azt mondták, hogy leugrott a kocsiról.”

Ha csak lehetett, kerülték a férjükkel való együttléte. Szemérmes, félnék viselkedésük a család előtt amúgy is lehetetlené tett minden közvetlenebb mozdulatot. „Volt, aki még a nevét sem mondta ki az urának, csak úgy mondta, hogy ember, gyűjjék már! Szégyellte a nevet is kimondani.” Hosszabb beszélgetésekre, együttlétre pedig amúgy sem igen volt alkalmuk. A rontó és ártó természetfeletti lények távol tartását szolgáló *sátorlepedő* a gyermekágyban fekvő nő körül férjét is távol tartotta egy darabig. „A férfit a *sátorhoz* közel sem engedték, a fekvőhöz közel sem mehetett. — Eredj, eredj, csak közel se menj! Nem mehetett a feleségéhez. Még azt sem engedték meg, hogy beleselkedjen a *sátorba*. Csak titokban leste meg a feleségét meg a gyereket. Mert ha az ember oda megy, akkor még jobban *megrontják* az asszonyt, meg azt sem állja meg, ha már ott van.”

Egyes asszonyok úgy tettek, mintha már aludnának, amikor a férjük jött. Mások nemcsak az alvást tetették, de még úgy is feküdtek, hogy az ember ne férjen hozzájuk. „Meg lehet azt tanulni, csak jól kell csinálni. De van olyan is, aki nem megy el, haragszik.” „De sokat szenvednek az asszonyok! Van még öreg ember is, aki felkötí a feleségit. Hiába mondja, hogy eredjél, öreg vagyok én már!”

Általánosan vallott vélemény, hogy a házaselet elsősorban a férfiaknak szüksége. „... annak kell. Van ember, aki szenved belé.” „Az emberek csak akkor haragszanak, ha dohányuk nincs, meg az asszonyok nem szívesen fogadják őket.” A jó feleség nem is ellenkezett. „Én nem küldtem el soha az uramat. Tudtam, hogy annak így kell lenni. Nem vétettem ellene.”

Az alkalom hiánya, az asszonyok legnagyobb részének csekély szexuális igénye, nem utolsósorban pedig a család s a társadalom elítélő és megtorló magatartása szinte kizárta a kölcsönös megkívánásból fakadó, házasságon kívüli szerelmi viszonyt. Az asszony részéről helyzeti gyengeség, a férfieről hatalmi fölény vagy egy-egy egészen ritkán kínálkozó alkalom kihasználása vezetett néha-néha házasságtörésre. Éppen ezért a századfordulóig terjedő időben még nem volt példa arra, hogy a menyecske egykori *szeretőjével* csalta volna az urát.

E sorok írója az asszonyokkal való bánásmódról akkor kapott először ízelítőt, amikor egy nyolcvanhat éves öregembert régi szabású vázsoningében lefényképezett. A fényképezés után az öreg levetette az inget, s kardos és veszedős hírben álló felesége lába elé dobta: „Ne asszony!” Természetes mozdulata, felesége szótlán ingfelvevése, s a körülöttünk állók közömbös arckifejezése meggyőzött arról, hogy itt semmi sértő, semmi rendkívüli dolog nem történt. Csak kérdésemre mondta az öregasszony mentegetőző mosolylyal: „Látja, így fizet ő ki engem.” A körülállók meg nevetve bizonygatták, hogy így bántak a régiek az asszonyokkal.

Valóban. Az előzőkben idézett öregasszonnyal — aki a *szeretőjéhez* ment férjhez, s akinek „egymásban volt az örömük” — ugyancsak nem bánt gyengédebben az ura. „Mikor a gyerek meglett, anyósom beteg volt. A többi menyecske meg elment *gyűjteni*. Én süttem a kenyeret otthon. Gyerekágyat feküdtem, harmadnapra süttem a kenyeret. Két kezemmel szitáltam, a lábammal meg ringattam a bölcst. Nagyon meg-

fájdult a farom. Az uram meg *piszkolt* haragudott, hogy lapos lett a kenyér. Ki kellett ám állni mindent.”

A beteg asszonyt sem sajnálta, nem kímélte az ura. „A kamrában . . . bizony fáztunk, mind megköhögösödtünk. Egyszer én is nagyon megbetegedtem. Egyszer két hétig feküdtem. Olyan nagy lett a lábam, hogy rá sem tudtam állni. Mikor végre le tudtam menni (a szüleim házához), apám csak azt mondta: Lyányom, de semmire mentél! Mikor még feküdtem, volt olyan nap, hogy az uram egyszer sem jött be. Mikor bejött, csak azt mondta: Felkelsz-e már? Kelj fel hát már! Haragudott: Kelj fel, jobban leszel, ha felkelsz! Pedig mozdulni sem tudtam.” „Szülémnek mindig megbicsaklott a térde. Eljajdult néha: Jaj! Haragudott az öreg: de rá vagy kapva arra a jajdulásra, hallgass!”

Nem sokat törődtek a férfiak az asszonnyal, hogy beteg-e, éhes-e? „Eszibe sem jutott (az uramnak), éhen vagyok-e. Ő *ett*, oszt jól van. Még ő is megcsúfolt a többi emberrel együtt.”

Ha az asszonyok veszekedtek valami miatt, a férfiak nem szóltak bele. Nem sokat adtak az asszonyok szavára, igazára. Csak akkor mordultak fel – „hallgassatok már!” –, amikor a lárma zavarta őket. Ha a gazdasszonyok nélkül bántotta a menyecskét, a férje elnézte; ha pedig neki vádolta be, csak akkor szólalt meg, amikor már „nagyon felmérgeztették”. Eszébe nem jutott volna, ha valami kis pénzhez hozzájutott, hogy megsegítse a feleségét. Megindult a kocsmába vele. Gyermekével sem törődött, azok gondját, baját az asszonyra hagyta. „Az anyja gondja volt a gyerek, az apjuk nem törődött velük. Az emberek csak a pálinkasüveggel törődtek.” „Szidták a sok kölyköt, csak mikor már dolgozott a gyerek, akkor örültek neki.”

Csak akkor szóltak bele az asszonyok dolgába, ha férji tekintélyüket veszélyeztetve látták. „Divat lett a faluban, hogy a fiatal asszonyok piros csíkot tettek a kendőjük alá. Én csak

egyszer tettem a kendőm alá csíkot. Az uram levettette. Vedd le, mert ha még egyszer meglátom, azt veszed észre, hogy lángol a hajad!”

Mintha mégsem a nemtörődömségre vallana az asszonyok gyakori eltángálása. De ha jobban megfaggatjuk az öregeket, miért verekedtek a férfiak, kitűnik, hogy főként indulataikat vezették le vele, hatalmaskodásukat akarták kiélni. „Volt olyan ember, akihez egyetlen szót sem szólhatott a felesége, máris *ütte*, verte.” „Megvertem, mert nem jól nézett, vagy részeg voltam . . .”

Az asszony megverése nem vert föl nagy port. „Hogy verték-e az asszonyt . . . ? Nem hagyták éppen magára! A vén bűnös asszonynak nem árt néha, ha megverik.”

Bármennyire nehezen hihető is, de az asszonyok nem haragudtak a mértékletes verésért. „Jó volt a férjem. Bántani nem bántott, néha csak megvert.”

A verés leggyakoribb oka az volt, hogy az asszony megtagadta férjétől a pálinkára vagy dohányra kért pénzt, illetve kifogást emelt a kocsmázás ellen. „Az emberek sokszor megverték a feleségüket, mikor kértek pénzt, oszt azok meg nem adtak. Nem tudtak, vagy nem akartak adni.”

Ha a férj „mértéktelenül” verte feleségét, a kívülállók elítélték ezt a tettét, ha közbe nem is léptek. „Sok asszonyt megverték régen. Volt ott mellettünk egy özvegyasszony, azt elvette egy legény. De azt mindig csak verte, *ütte*, meg-rugdosta. Még a gyerek is meghalt benne. Az ilyet már megszajnálták.”

A komisz férjen csak akkor állt bosszút az asszony, ha már koporsóban látta. „Egy asszonynak nagyon rossz ura volt. Csak úgy siratta, hogy mindig azt hajtogatta: Hervadt virág, hervadt virág . . . Mást nem mondott. Mindenki értette.”

Ha az ember „nem sokat gondolt” is a feleségével, az asszonynak gondoskodnia kellett róla hűséggel. Font, szőtt rá,

varrt neki új inget, gatyát a maga szötte vászonból. „Én ruháztam az uramat, én adtam neki tisztát.” Ha nehéz munkát végzett az ember, az asszony maga is „vetett” neki pár krajcárt. „Juhot nyírt, oszt vettem neki egy kis dohányt, hogy jobb kedvi legyen.” Lagzikban, búcsúkon a verekedéseknél ki-ki temperamentuma szerint védte az urát. Némelyek még életük árán is. „Verekedéseknél az asszonyok jajgattak, húzta mindenki a magáét, átölelte, eléállt, de nem támadt. Csak ha nagyon lelkesedett, akkor ment neki, mint a sas. Leszedte a másik ember arcát is.” „Az urát védte, ha nem is szerette, mert ritka volt, hogy gyereke ne lett volna.”

Az asszony legfeljebb példálózott, ha megcsalta az ura, de szólani nem szólhatott róla. Még akkor sem, ha vetélytársával egy családban élt. Ilyenkor az asszonyok legfeljebb nem szóltak egymáshoz. „Az ember még legény volt. Akkor az özvegy *ágyával* élt együtt. Aztán is beszélt vele. A fiatal asszony rájött, nem is szólt többet az *ágyához*. Elment volna, de hová menjen?”

Lusta, gondatlan asszony nemigen akadt. Mindegyik tudta a kötelességét férjével, gyermekeivel, családjával szemben. Pedig nem is az élettárs iránt érzett különösebb szeretet ösztönözte erre, hanem elsősorban a családi élet minden asszonyra kötelező rendje.

Ezt a meglehetősen rideg házaseletet néha mégis fölmelegítette egy-egy emberibb gesztus, ami aztán mindkét fél részére emlékezetes maradt haláláig. „Enyim uram volt háromszor Kecskeméten kocsival. Egyszer talált egy forintot az úton. Azt ideadta, azzal megsegített.”

„Öreg szülém haláláig emlegette, hogy mikor fiatal asszony volt, az ura vett neki a gyöngyösi vásáron egy ködmönt. Eladtak egy lovat, az meg addig kérte a gazdát, míg vettek egy *ködmönt* a menyecskének. *Ritt* is, ha eszibe jutott.”

Volt asszony, aki nemcsak tiszta inggel, gatyával meg néha egypár krajcárral látta el férjét, hanem erkölcsileg is mellé állt, amikor annak szüksége volt arra. Mikor a közös étkezésnél a gazda mindenki előtt megszegyenítette, megpirongatta az embert, az abbahagyta az evést és elment, „én is letettem a kanalat, nekem sem esett jól az étel. Mentem én is utána.”

Az asszony és a családbeli férfiak

A család többi férfiemberét éppen úgy megtisztelte az asszony, mint férjét vagy a gazdát. Férjének bátyját *nagyuramnak*, öccsét pedig *kisebbik uramnak* szólította. Apósa testvéreinek is a *nagyuram* megszólítás járt. Valamennyit magázta. A férfiak náluk fiatalabbak feleségeit tegezték és keresztnévükön szólították, de bátyjaikét *ángyomnak* tisztelték és magázták. A menyecskénél idősebb férfiak mind parancsoltak neki, de még a fiatalabb emberek, sőt a legények szava is előbbre való volt az asszonyénál. Az együttélés megkövetelte rövid közléseken túl nemigen beszéltek egymással. Legfeljebb az ura halálával vagy hosszabb időre való eltávozásával elárvult asszonyhoz közeledtek a férfiak próbálkozásképpen.

Az asszony és menyecsketársai

Az új családba vitt fiatal menyecske egy kis asszonyi közönségbe csöppent bele. Lényegében velük élte le további életét. Örült annak, ha rokon vagy régi lány*cimbora* is akadt a családban az asszonyok között: volt bátorsága valakihez egypár szót szólani. De ha csak idegenekre talált, hosszú hetekig bator-talanul és bizalmatlanul hallgatott *ángyai* körében. Kit innen, kit onnan hozott az ura; még ha egy szögből kerültek is össze,

nem feltétlenül ugyanabban a *bandában* lánykodtak. A más falurészből való menyecskék meg legtöbbször csak látásból ismerték egymást.

Az egész napi együttlét, az éjszakai együttalás, a közösen végzett munka lassan összeszoktatta őket, ha nem is eredményezett barátságot. Sem komolyabb barátság, bensőséges jó viszony, sem pedig állandó irigykedés, egy életen át tartó ádáz vetélkedés nemigen akadt egy-egy család menyecskéi között. Idegen emberek akarattuktól függetlenül összeverődött csoportja volt, összetartottak, amikor érdekeik úgy kívánták, veszedtek, amikor úgy hozta a sors. Már csak a családban elfoglalt különböző „rangjuk” is gátat vetett annak, hogy őszinte, szívbéli barátságok bontakozzanak ki köztük.

A legidősebb menyecske volt többnyire a gazdasszony jobb keze. Helyzete irigylésre méltó, hiszen a gazdasszony jóváhagyásával ő is parancsolhatott, rászólhatott a többire, irányíthatta a munkát. A fiatal, még tapasztalatlan menyecskének is ő mutatta meg, mit és hogyan csináljon a ház körül. Ritkán még bizalmával is kitüntette a gazdasszony. A fiatalabb, dacos asszonyok aztán szúrtak rajta a nyelvükkel, ha csak módjukban állt. „A legidősebb asszony elcsúszott a patakhídon, beleesett a patakba. A harmadik menyecske nevette s a szemibe mondta: Igen, mert *muhos ángyom!*” Ez már sértésszámba ment.

Irigyelték azt a menyecskét is, akinek gazdasszony volt az anyja, s jobban tudta segíteni a lányát, mint a többi anya. „*Ángyom* elővette a kamrában a nagy darab szalonnát, amit az anyjától kapott. Az anyja minden évben *öivel* hozta neki a ruhát Gyöngyösről. De fáj az nekem!”

Akinek több gyermeke volt, az is irigyelte a többit, a csupán két-három gyerekről gondoskodókat. Az ilyen többet dolgozott és kevesebbet evett, csak hogy gyermekeinek is jusson egy falat szalonna, azoknak is maradjon lepény. Az

ilyen sokgyermekes anyát a többi asszony még hajtotta is a munkára: „Te csak dolgozzál, neked több gyermeked van.”

Harag támadt két asszony között, ha „a fiatalabbaknál tetszett az egyiknek a másik felesége. Ilyenkor a két asszony nem *szólt össze*. Volt úgy, hogy egy családban laktak, de hat esztendeig se szóltak egymáshoz. Mászt nem tehettek.”

Egyéb kisebb dolgokban is kirobbant a veszekedés köztük. „Ha veszekedtünk, legtöbbit a munkán veszekedtünk. Akinek nem volt gyereke, annak több sort hagytak el. Tudtuk, hogy így van, mégis veszekedtünk, hogy te miért dolgozol kevesebbet.”

„Ha eltört az edény, és nem látta senki, hogy mikor tört el, annak aztán nem volt gazdája. Ha nem látták, ráfogták egymás gyerekeire. Akkor aztán volt veszekedés.”

„Sokat összevesztek a gyerekekről is. A gyerekek veszekedtek egymás közt, arról meg az anyák is. Enyim fiam egyszer játszott az ostorral. Az *ányom* lyánya elvette tőle. Nagyon megharagudtam akkor, nem szóltam az *ányomhoz*.”

A menyecskék mindenkitől függtek a nagycsaládban, „megtiszteltek” mindenkit, de „egymás között szabadon szólhattak”.

Veszekedésre adott okot köztük a szűkös enniivaló is. Az étkezéseknél majdhogy ki nem nézték egymás szájából a falatot. Ha mindjárt nem is szóltak egymásnak emiatt, de az első kínálkozó alkalommal készen álltak a váddal: „többet meg ettél, mint én! Többet ettél, ne beszélj!”

Alárendelt helyzetük, gyakori éhségük, fáradtságuk sokszor okozott ingerlékenységet, máskor meg a jelentősebb dolgokon sem szólalkoztak össze. Egyszer elég volt egy félreértett szó a veszekedés elkezdésére, máskor meg nagyobb sértéseket is lenyeltek.

Az irigyebbek még árulkodásra is vetemedtek. „A legkisebb menyecske mindig áskálódott. Rosszat mondott a gaz-

dasszonynak rólunk. De az nem hitt neki.” Mert „ahol az anyós adott arra, amit a menyecskék egymásra mondtak, ott aztán mindig perlekedtek, ha az öreg nem hallotta”.

De közös helyzetük, közös érdekeik össze is fűzték őket. Együtt igyekeztek otthon munkájukkal, hogy a gazda elengedje őket külön napszámba vagy a gyöngyösi szüretre. Együtt kéredeztek búcsúra is, vásárra is, és cinkosan szemet húnytak egymásnak, ha ott lánykori pajtással találkozva elszéledtek, s csak indulásra vagy evésre kerültek elő. A fiatalabb menyecskék ki-kiszöktek gombászni, eprészni a gazda tudta nélkül is. Egymás gyermekét megszoztatták, vigyáztak rá, s vasárnaponként más-más asszony vállalta otthon a gyermekőrzést, amíg a többiek a templomban voltak. A szülő asszony félbemaradt szövését is befejezték, hogy ne maradjon sokáig a *szátván*. Többi dolgát is elvégezték helyette, gyermekeire is vigyáztak, míg a *boldogasszony ágyában* feküdt. Tréfacsínálásban is megértették egymást. Farsangkor a fonni összeült asszonyok az asszonyfonót látogató *ihesztőt* közösen öltöztették, s az egész ház asszonynépe ellátta a szereplőket jó tanácsokkal, tréfás ötletekkel.

A ház berendezésének megváltoztatása, a tisztaságot célzó szokások, munkák meghonosodása is a menyecskék közös felépésének, összefogásának volt az eredménye. „Az emberek nem akarták, hogy *felmázoljuk* a földet. Mikor *felmáztuk*, az öregek felvágta a csizmájuk sarkával. Anyósom nem törődött vele, hogy milyen a föld.” Lassanként mégis elérték, hogy *mázolhatták* a földet, s *tapasztás* helyett meszelhették a ház falát.

Akadtak köztük, akik szívesebben dolgoztak egymással, mint másokkal, de ha beszélgettek, csak a közös, valamennyiüket érdeklő dolgokra fordult a szó, saját bajukat, bánatukat, gondolataikat egymás előtt sem teregették ki. „Volt, akivel együtt dolgoztam, varrtam, de hát a házbeli mind

egyforma . . .” Gyengédségre, különösen csókra csak az örök búcsú pillanata készítette a hosszú éveken át együtt lakókat. Egy idős asszony arra a kérdésre, hogy szerette-e azt az *ángyát*, akivel a legtöbbet volt együtt, így felelt: „Hát szerettem, csúnya is lett volna, hogy aki együtt lakik, nem szereti egymást. Mikor az *ángyom* haldoklott . . . azt suttogetta az unokájának, hogy ő engem megcsókolna. Én meg nem mertem megcsókolni, no, hogy talán ő nem jó szívvel veszi. Huszonkét esztendeig laktunk együtt. No, aztán én is megcsókoltam. Hát nem haragudtunk mink. Hóstyai lány volt, én meg öszögi.”

Asszonyok és lányok

A család lányai nem sokat törődtek *ángyaikkal*. „Nem tekintett az a lány semmit. A lány csak dalolt, a gyermek meg nem akart aludni. — Hallgass már egy kicsit, a gyermek nem akar elaludni! Csak azt felelte: Itten bizony dalolnak, vigye oda, ahol nem dalolnak!” A szabad életét élő, jókedvű, gondtalan lányt irigykedve kerülgették a lánykorukra fájó szívvel visszagondoló menyecskék. Néha azért még egy-egy fiatalasszonyt elkapott a lány jókedve. „*Nyöttük* a lánnyal a kenderet, oszt egész nap együtt daloltunk. Arra jött egy ballai [mátraballai] ember: Halljátok, de jó dajkátok volt!” Az asszonynak különben már nem nagyon jutott eszébe a nótázás.

Az irigykedés akkor sem szűnt meg, amikor a lány férjhez ment. Anyja akkor is segítette lányát. A menyecskék szemében minden egyes alkalommal a közös megcsorbítása volt az ilyen anyai segítség, de hangosan mégsem mertek róla szólni. Arra nem gondoltak, hogy ők is kapnak az anyjuktól hasonló segítséget.

Az asszony akkor gyökeresedett meg végleg férje családjában, amikor első gyermekét megszülte. Ha még fiatalon, gyermektelenül jutott özvegyeségre, rendszerint hazaköltözött, s ha szép meg ügyes volt, még legényt is kapott második férjnek. De ha már gyermeke volt, ott maradt halott férje családjában. A még fiatal, dolgos özvegyet igyekeztek aztán a családban férjhez adni, ha került korban hozzáillő ember, hogy el ne menjen a háztól, s a gyereket se vigye el.

„Első gyermekéig igazán menyecske a menyecske, aztán már csak asszony.” Nem várta sok örömmel gyermekét egy anya sem. Mikor észrevette, hogy gyermeke lesz, nem szólt róla senkinek az ura családjában. Anyósával s a többi menyecskével amúgy is került a legtöbb asszony a bizalmas beszélgetést, urának sem mert szólni. Legfeljebb az édesanyjának mondta meg. „Jól van, lányom, ennek már csak így kell lenni” – igyekezett megnyugtatni az anya a lányát. A bátor-talanabb menyecske még az édesanyjának sem mert szólni, „csak gondolkoztam magamban: jaj, Szűz Anyám, mi lesz velem . . . ?” Csak akkor tudta meg a legtöbb család, hogy szaporodni fog, mikor már a menyecskén kétségtelenül látszott a terhesség. „Nem mertem édesanyámnak sem szólni róla, mert nagyon szigorú volt. Nem szóltam én senkinek. *Anyámasszony* mikor észrevette, látta, de nem nagyon beszélt róla ő sem. A kisgyermeknek mindent a menyecske édesanyja készít. Édesanyám is látta aztán már rajtam. Ő se szólt nekem semmit, csak kezdte készíteni az inget, *pilinkát*, pólyát. Még nem született meg a fiam, mikor egyszer csak behajította a kis *fékötőt* az ablakon. De nem szólt aztán sem.”

Az utolsó időben is csak annyira kímélték a menyecskét, hogy nem engedték emelni, cipekedni, különben minden más munkáját el kellett hogy végezze az utolsó percig. Terhességé-

nek harmadik harmadában már az anyós is vigyázott, hogy a magzatot valami baj ne érje. Így például ügyelt arra, hogy a menyecske „valami csúnyát meg ne csodáljon”, mert akkor olyan lesz a születő gyermek is; kötél alatt ne bújkáljon az anya, mert akkor a köldökszínór a gyermek nyaka köré tekeredik stb.

A szülés, majd a gyermek fürdetése és pólyázása után a fiatal anyát magára hagyták. „Megszületett, oszt ránk se nézett senki utána.” Télen is kint maradt az anya kicsinyével együtt a dermesztő kamrai hidegben, nem engedték be a fűtött szobába. „A házba nem vitték a fekvőt, akárhogy kopogott is [ti. akármilyen hideg volt].”

A mennyezethez erősített *sátorlepedő* a *rontástól* és a külvilágtól zárta el a *boldogasszonyágyát*. Ott feküdt alatta a fiatal anya a homályban, egyedül a gyerekekkel. „De féltünk egyedül a kamrában a *sátorlepedő* alatt!” Hogy kitől féltetek . . . ? „A *bűbájosok* félést eresztettek ránk.” Hitük szerint a *rosszak*, a *bűbájosok* rontó hatalma könnyebben eléri a fiatal anyát s az újszülött gyermeket, mint más embert. „A *rosszak* mindig odajöttek, ahol tehén borjadzott, vagy gyerek született.”

„A *bűbájosok* meg tudják *rontani* a gyereket. Amíg nincs megkeresztelve, éppenséggel ki is cserélhetik a maguk hitvány, csúnya, szőrös gyerekeire. Az meg nem nő soha . . . az anya tejit is *megronthatják*, hogy nem nyugszik tőle a gyerek”, elapaszthatják a tejet, betegséget küldhetnek az anyára . . .

Sokféle módja volt a *bűbájosok* elleni védekezésnek. „Fokhagymát meg kenyérmorzsát kötöttek a *sátorlepedő* szögibe, meg fokhagymát kötöttek az ajtó *kalincsára* is, meg tettek a kamra négy szögibe is. A *fejle*re keresztet *vett*, mikor ráfeküdt, meg magára is keresztet *vett*, úgy feküdt az ágyba.”

A fekvő fiatal anyát minden este szenteltvízzel megszórtá az anyósa. A gondosabbja még a kamra négy sarka felé is vetett

keresztet az Atya, Fiú, Szentlélek nevében. Amíg a gyermeket meg nem keresztelték, pólyáján tartották az olvasót, s azután is akárhányszor belefektették kis teknőjébe, mindig keresztet vetettek rá, ezekkel a szavakkal: „Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek nevében adjon neked az édes Jézus nyugodalmat!” Míg fekvő volt a kamrában, egész éjjel égették a mécesest . . .

„Kéthónapos koráig nem szívesen mutogatták a gyereket”, félték, hogy *megrontják*. Amikor olyan valaki került a közelébe, akiről feltételezték, hogy *rontó*, ártó szeme van, a csecsemő arca elé húzták a fejéhez már odakészített *szemruhát*. Mert „csak ránézett a rossz-szemű asszony, a gyerek azon nyomban végigfosta az anyja szoknyáját”. Ha a gyerek jobban sírt, mint szokott, már *rontásra* gyanakodtak, „*megrontották* már”. Ilyenkor hamar *megmérték*, vagyis ellentétes könyökét és térdét összeértették, illetve az arcát *mérték meg*, araszra kiterjesztett ujjaikat a gyerek arcára helyezve hosszában, majd keresztben.

Ha már a *mérés*, szentelés és keresztvetés nem segített, „hathatósabb” eszközökhöz folyamodtak. Először is igyekeztek megtudni, hogy ki rontotta meg. „*Kalánba* olvasztottak ólmot, oszt vízbe öntötték. Amitől *megihedt* a gyerek, olyanná vált az ólom.” Ezután megfüstölték *levelenszé* gallyából rakott tűz paraszával, vagy megfürdették *levelenszé* és *kakukkfű* fürdőben, illetve lemosták visszakézzel [ti. kifelé fordított kézzel] öntött vízzel, melybe „három *üszögtüzet* vetettek”. Mikor a *levelenszé* levélben fürdették, akkor apja kifordított ingébe, ha *üszögös* vízzel mosdatták, anyja kifordított *pendelébe* törölték a gyereket. Ha pedig ezek az eljárások sem használtak, mentek a *tudóshoz*, a *tudalmas* emberhez, aki – mint állítják – a legtöbb esetben segített is a *megihedt* gyermekben vagy *megrontott* anyán.

„Azt mondták, hogy a *fekvő* negyven napig nem kelhet fel a *boldogasszonyágyából*, de ezt már az öregszülém sem

tartotta meg. Felkeltek, mikor kellett." Az először szülő asszony, az első *fekvő* tovább feküdt, mint akinek már három-négy gyermeke volt. Az ilyen csak két-három hét múlva kelt fel. Akinek több gyereke volt, már egy hét múlva leszállt az ágyról, s ha nem is végzett nehezebb munkát, a gyermek körüli teendőket már ő látta el. „Varni, kenderezni, a kenyérhez nyúlni nem volt szabad a *fekvőnek*. Ha evett, úgy adták neki a kenyeret darabonként. Mária sem font negyven napig." A még *avatás* előtt álló asszony keze ártott volna a kenyérnek is, kendernek is.

A szükség azonban törvényt bont, még a hagyomány erős törvényét is. Ha úgy adódott, a gyermekágyas asszony harmadnap már akár kenyeret is dagasztott. Harmadik-negyedik héten a tilalom ellenére majd mindegyik varrogatott már. Csak a fonási tilalmat tartották meg általánosan az *avatásig*. A régi törvénynek legalább olyan formában igyekeztek eleget tenni, hogy ágyukat bevetetlenül hagyták, s imádkozni meg enni visszaültek ágyukba.

Az egy-két heti pihenés után az anyára szakadt a csecsemő minden gondja. Mosott rá, reggel és este fürdette a lábmosó teknőben. Fürdetés után a falról lekapart *mázlóval* bekente a *bonca* tövét, fenekét, hónalját, nyaka ráncait, s utána *bepilinkázta*. Ráfektette a négyszögletes vászon*pilinkára*, két kezét a *kézruhával* a gyermek testéhez leszorította, a feneké alá tette a kis négyszögletes vászondarabot, s elől összehajtva betakarta az egész csecsemőt a *pilinkába*. A *pilinkát* aztán körbe tekerte a pólyával, mely eleinte egyszerű gatyamadzag volt, később pedig színes gyári szalag. A pólyát a gyermek bokájánál csokorra kötötte. Így aztán a szoros pólyában olyan feszesen feküdt a gyerek, hogy meg sem tudott mozdulni. Befektették a szalmával bélelt s vászonnal letakart kisteknőbe, s úgy borították rá a kisdunyhát. Teknőstül feltették anyja ágyába, ahol a szúnyogháló védte a legyek, szúnyogok ellen, s így nyugodtan alhatott.

A reggeli és esti fürdetéseken kívül máskor nem tették tisztába, „olyan is volt a *pilinka*, mint a kéreghaj”. Mikor az anyja megszojtatta, akkor is a kis fateknővel emelte fel magához, vagy pedig mellé feküdt, illetve feléje hajolt.

A hetedik hét elteltével kisinget adtak aztán a gyerekre, s úgy *pilinkázták*. A legrégebb időben emlékezet szerint egyéves koráig is a teknőben maradt a gyerek lekötve. „Akkor aztán beültették az *ülcsikbe*.” A századforduló előtti időkben divatba jött a talpas, ringatható bölcső is: héthetes kora után már ebbe tették a gyereket, s itt maradt másfél éves koráig.

A kisgyermeknek még az anyja is ritkán örült. „Mikor kétéves házas lettem, meglett az első gyerekem. Nem örültem én a gyerekeknek, mert nagyon sok bajom volt vele.” A kicsivel szenvedett talán legtöbbet az anyja. „Egyéves korig a kisgyerek a kamrában volt, a férfiak nem túrték a sírását. Ki kellett vinni a kamrába, ott fagyoskodtak vele.” Egyik-másik gyerek éjszakákon át bőgött. Az egész napi munkában elfáradt többi menyecske pedig aludni szeretett volna. Így aztán az anyát szidták. „Szojtasd meg, ne *rikasd!*” „Ringasd már, te!” „Vidd ki, dobd a kútba, dobd a patakba!” Akinek jobb szíve volt, rászólt a veszekedőkre: „Hagyjad már abba, bújj a dunyha alá. Van annak elég baja, akinek gyereke van!”

Az anya éjszakáról éjszakára ringatta a teknőt, húzta a bölcsőmadzagot, míg csak a gyerek el nem szédült bele, s el nem szenderedett. Meg „nyomkodta a gyerek fejét, simogatta, szojtatta, *csicsosgatta*: csicsij baba, csucsuj baba . . .” Egész napi munkája után sem tudta lehunyni este a szemét. Az öregasszonyok tanácsára aztán mákhajat főzött, s annak levével itatta meg a kisbabát. Ettől hamar elaludt, s bódult álomban töltötte az egész éjszakát.

Sok fiatalasszonynak meggyült a melle. Meleg korpával borogatták, mást nem tudtak vele csinálni.

A szopós gyermeket anyja nyáron a mezőre is kivitte magával a *kosolyában*. Tenyéryni széles kéregből rácsosan font teknőforma volt ez, amit két végénél fogva odakint a *vitórlára* akasztottak fel. *Vitórlának* három leszúrt karót neveztek; felső végüket sátor alakban összetámasztották, és egy karikával megbiztosították. Két *vitórlafa* felső harmadán egy-egy vashorog volt, erre kötötték a *kosolya* madzagját. A karókat aztán letakarták vászonlepedővel, hogy a légy ne lepje, nap ne süsse a kicsit.

A mezőre járó anya oldalát ugyancsak kikezdte a csipőjére támasztott, hóna alatt cipelt *kosolya*, benne a gyermekkel. Éppen ezért igyekezett minél hamarabb rendes ételre fogni, hogy legalább a mezőre való cipekedés alól mentesüljön. De azért véglegesen nem választotta el, még sokáig szoptatta ezután is. Nem volt ritkaság, hogy újabb csecsemője után még két-hároméves korában is megszoptatta gyermekét. „Az anyatej erősít, nevel, jó, ha sokáig szopik a gyerek. *őregapám* tizenkét éves koráig szopott, de az olyan erős lett, hogy a diót két ujjal megtörte. Hívták a gyerekek: gyere játszani. – Várjátok, előbb szopok.”

A karon ülő, tipegő kicsike is sok bajt, gondot okozott még az anyának. Evésnél nem állhatott vele az asztalhoz, s a többi gyermek közé sem ültethette, mert ott éhen maradt volna. Külön etette egy kis széken ülve, s mire végzett az etetéssel, a közös nagytálban már nemigen maradt étel számára. Amikor elment hazulról, kicsinyét is vitte magával a karján. Ölében, *gangájába* fektetve altatta el, hacsak nem várt hamarjában egy újabb gyermeket. Ha nem vállalkozott senki, hogy vigyáz a gyerekekre, nem mehetett el sem napszámba, sem vásárba vagy mulatságra, lagziba.

A nagyobb gyerkőcök civódásáért is az anyát szidták a felnőttek. „Valamelyik mindig *ütte* a másikat, sírtak. Evés közben is civódtak, mindegyik maga akarta a tálat.” Telente,

mikor a fagyoskodó gyerekek ellepték a kemencét, a férfiak haragudtak, hogy nem maradt hely nekik. Ilyenkor is az anyára förmedtek, azt *piszkolták* meg, hogy miért nem tartja rendben a kölykeiket, akárcsak esti lefekvés után, amikor rendetlenkedtek fekvőhelyükön, ráncigálták egymásról a dunyhát, a rossz ruhát vagy egymást rúgdosták.

A piszokban hentergő gyerekek mosdatása, ruháinak, *pilin-káinak* állandó mosása, ruházásuk gondja még inkább megkeserítette az asszonyi életet, s eltompított minden anyai szeretetet . . .

Kicsinyeik halála nemigen verte le az anyákat, nem búsult miattuk a család sem. Különben is megszokták. „Megszokták, hogy a gyerekek rendre születnek és rendre pusztulnak.” „Régen örültek, ha meghalt a gyerek, mert arra még nem volt számítás a gazdaságban.” Az anyának is csak a gondja csökkent ilyenkor. „Régen nem szerették úgy a gyereket. Sok volt, örültek, ha meghalt, maradt még elég. A szomszédunkban is volt egy asszony. Megfulladt a héthónapos lyánya, mert a *fejel* vége belement a szájába. Hazajött a gyűjtésből, csak szólt neki a komraajtóban: Szép lyányom! Szép lyányom! De a gyerek nem emelte a fejét. Az anya meg örült, neki kevesebb a baj. De azért éppen úgy elsiratták, mint a többit.” Egy öregasszony maga mesélte, hogy mikor odalett a hatodik szülőtte, másnap fehér kendőt kötött örömeiben. „Örült az asszony, ha meghalt a gyereke. Lett másik!”

Az illő tiszteletet azért megadták a kis halottnak is. Felöltöztették szépen utolsó útjára. Az új kising megvarrásában, a kiskötény kicifrázásában segítettek a többi menyecskék is. Valóságos örömük telt a parádés felravatalozásban. „Én is öltöztettem a Rozi kislányát. Olyan szép lett, hogy akárki megnézhetné.” Hangos szóval elsiratták, a temetőbe is kijártak a sírjához. „Jó dolga lett. Kis angyal lett, s a családjáért imádkozik odafent.” Látható fájdalom nélkül sóhajtották az anyák,

mikor gyermeküket eltemették: „Nekünk is van már anygylunk a mennyországban.”

A keresztelelenül elhunyl kicsinyek hitük szerint a *limbusba* kerülnek, ahol örök a sötétség. Ezért gyertyát adtak kis markába, hogy azzal világítson magának. A másik kezébe krajcárt nyomtak, hogy ha majd átvizsik a Jordán vizén, azért megkereszteljék.

Vonzódni csak akkor kezdett a legtöbb anya gyermekéhez, amikor az már értelmesedett, amikor már beszélhetett vele, s lelki magára hagyatottságán ezzel is enyhíthetett. Ami szépre, jóra való törekvés szunnyadt az anyában, azt mind átplántálta volna gyermekébe a neveléssel. „Csak szépet, jót beszéltem a gyerekiem előtt. Sohasem káromkodtam. Ha látnak is máshol rosszat, tőlem csak jót lássanak.” Lányában ebben a korukban már a jövendő asszonyt nézte, kik az ő segítségével, oltalma nélkül elvesznének, s csak vele összefogva tudják majd megállni helyüket az idegenek között. „Mindig arra gondoltam, hogy csak nekik legyek. Fontam, szőttem, csak elég legyen.” Igazi örömét lelte bennük, ha úgy látta, hogy jók is íranta. „Mindig jók voltak a gyermekeim, angyalok voltak. Nem voltak ellenemre, nem válogattak.”

Hát még ha felnőve szép, kedves, ún. híres legények, lányok lettek. Fésülgette, öltöztette lányát, óráig is eltartott, míg a vasárnapi ruhát nagy gonddal ráadta. Igyekezett a legelőnyösebben megjeleníteni a falu előtt, figyelő gondoskodása minden apróságra kiterjedt. „Magas volt a homlokom, de édesanyám úgy fésült, hogy egy kicsit előre nyomta a hajamat. Nem is vette észre senki. Igazán édesanyám volt nekem . . .” Arra törekedett, hogy legényfia is megnyerő legyen. „Sok örömem volt a gyermekeimben. Kedvesnek neveltem őket. Mind a két fiam olyan kedves volt, majd megbomlottak értük a lányok.”

Felnőtt gyermeke elvesztését az anyja holtáig sajnálta. Öreg korában is sírva emlegeti, hogy „minő szép, derék legény volt”, vagy „nem volt párja a drecskei lányok között”

Ha fiát katonának vitték, hangos szóval, siratva kísérte ki a falu határáig, ilyenformán:

Jaj nekem, szép virágom, kedves, édes fiam . . .

Hogy kellett ezt énnekem megérni, hogy én téged katonának kísérjelek . . .

Jaj nekem, kedves fiam, akit én úgy neveltem, mint a virágot a pohárba, kedves édes fiam . . .

Jaj ugyan hogy rabolnak el tőlem, ugyan hogy *húzódt* keresztül azt a sok esztendő a katonák közt . . .

Jaj nekem kedves fiam, mert nem mehetek el veled, hogy csak egyszer is megbízhatnálak, kedves fiam . . .

Jaj nekem aranyos, szép fiam . . .

Én ezt nem is reméltem, hogy még én téged katonának kísérjelek . . .

Ugyan hogy viselem én eztet fel, kedves szép gyermekem . . .

Jaj, mert már ott nem segíthetlek, oda nem mehetek . . .

Jaj énnekem aranyos virágom, kedves, édes fiam . . .

Jaj, az isten áldjon meg, vezéreljen a mennyei Atya . . .

A megesett lány meg a rosszfajta, verekedős legény egyedüli támaszt, pártfogót csak az anyjában talált. A szerzett gyereket ő nevelte fel, verekedésnél fia elé állt, húzta, védte. „Még az ördögfarka alá való rossz legényekért is bolondulásig van az anyjuk, majd elmegy az eszi, ha valami baj éri.”

Gyermeke házását az anya – belátása szerint – úgy intézte, hogy az avval a legjobban járjon.

Hanyag, rossz anya, aki gyermekét gondatlanságával megkárosította volna, alig-alig akadt. Lányát mind ellátta kelengyé-

vel, fiát vászonneművel. Kötelességét maga is tudta, elhanyagolni azonban sem a család, sem a falu közössége nem engedte volna.

A gyermekek is jobban ragaszkodtak hozzá, mint az apához. Még a „legények is jobban húztak az anyjukhoz”. Az öregember is szeretettel beszél anyjáról: „édesanyám még legénykoromban is megsimította a fejem”.

Bizalmaskodásról, kitárulkozásokról azonban szó sem lehetett anyák és gyermekek között. A serdülő lány vagy a kamaszfiú dehogy mert volna afféle kényes ügyekkel, belső vívódásaival anyjához fordulni, mert „ezek a régi asszonyok kemények, szigorúak, igen hangosak” voltak az ilyen dolgok megtárgyalásához. Egy szavuk elég volt ahhoz, hogy a lány a lopott gyümölcsöt szétsztozassa. „Mátkával loptunk együtt *boldogasszonyiszivát*. A *gangámba* szedtük. De édesanyám nem hagyta meg a házban, ki kellett vinni a *csűr* alá. Vasárnap, mikor *létánia* volt, odahíttuk az egész *bandát*, megették, még a kendőjükben is vittek haza. De én nem ehettem belőle. Hogy édesanyám bosszankodott érte, csak úgy reszkettem.”

Az anyák hatalma, tekintélye a házasításnál tűnt ki legjobban.

A lány és anyja között a szülői-gyermeki vonzalom megmaradt aztán halálig. A lány férjhezmenetelével és elköltözésével — ha csak más faluba nem került el — talán még erősödött a köztük levő kapcsolat, s még inkább fellazult a két asszony közti eddigi tartózkodás. A legény azonban — bár anyjával egy családban maradt — házassága után véglegesen a férfiak társaságához csapódott, s anyjától elszakadva alig tekintette őt többnek, mint aki csak egy a család asszonyai között.

Az asszony és a családbeli többi gyerek

Az együttélés és az ebből fakadó egymásra utaltság következtében az asszonyok a családban levő kisgyermeket úgy kezelték, akár a sajátjukat: szoptatták, vigyáztak rájuk, s ha az anyjuk betegségbe esett, etették, fürdették őket. Mikor a helyzet úgy kívánta, rájuk is verhettek. Máskor nem is igen tettek különbséget köztük, csak amikor azok veszekedtek. Ilyenkor minden anya a magáét pártolta.

Az asszony *ágyainak* legényfiaira, eladó lányaira már „rá sem nézett. Ha a lány megkérte, csak akkor kötötte meg a kendőjét.”

A családban maradt árváknak a többi menyecske nem viselte gondját. Ha mégis adott a kicsiknek —, csak jó szíve után, önszántából adta. Erre már nem kötelezte sem a család, sem a falu. „Elég volt mindenkinek a maga gondja.”

Az asszony és régi családja

A fiatal menyecske házasságával véglegesen elszakadt az apai családtól. Ha viselte is haláláig leánykori nevét, munkája, gyermeke, egész további élete a férj családjához *nyügözött*. Bármilyen rossz sorsa is lehetett itt, férje életében már nem költözhetett többé haza. Akár az ura verte, akár az anyósa üldözte, sem apja, sem férfitestvérei nem szóltak többé mellette. Bármennyire fájt érte a szíve az anyjának, nem tehetett ő sem egyebet, csak vigasztalta. „A családja nem védte tovább, szenvedni kellett neki.” Csak olyankor vont a felelősségre férje családját a rokonság, ha a menyecske új családja miatt, akaratán kívül olyan helyzetbe keveredett, hogy az a becsületét érintette vagy életét veszélyeztette. Egy gyanús körülmények között elhalt újszülöttet például „nem engedték

(apósomék), hogy én vigyem ki a temetőbe, mert féltek, hogy azért valami bajom lesz, a szülém *megpiszkolja* őket érte.”

Az apai család akkor is nyíltan segített a menyecskén, ha az már nem tudott máshová fordulni, nem volt más útja a segítségnek. A megesett özvegyasszonyt apja és anyja vette pártfogásába. Ők segítettek rajta, titkolták baját, gyámolították, ahogyan csak tudták. Az ilyen esetben hazaköltöző asszonynak helyet adtak a szülői házban, etették őt is, dolgozni nem tudó gyermekét is. De ha az asszonynak megvolt a helye férje családjában, jó szón kívül mást nemigen kapott nyíltan hazulról.

Elszakadt a menyecske testvéreitől is. „A testvéreim azután [ti. lakodalom után] nemigen néztek rám.” Mikor gyermekágyat feküdt vagy nagy beteg volt, akkor látogattak csak el hozzá. De ő is csak hasonló esetekben kereste fel azokat. Legfeljebb akkor törődött valamelyest kisebb testvéreivel, ha anyját betegség érte, s nem győzte rájuk a sok munkát. Ilyenkor – akinek jó anyósa volt, s elengedte – gyakran hazaszaladt „helyrehozni” a kicsiket. Még vásárba is elballagott anyja helyett, „a gyöngyösi vásárra is elmentem a testvéreimnek venni valamit, ha nekem egy fillérem sem volt, akkor is”.

Hiába. Elszakadva, új családjuk asszonyaként is az apjuk házát érezték továbbra is otthonuknak, az apjuk családját igazi rokonságuknak. Ide húzta őket továbbra is a fő vonzóerő: édesanyjuk személye.

A menyecske és anyja

Lakodalom után egy hétig nem mehetett a menyecske az apai házhoz, mert akkor „egész életében mindig hazajár, hazafutkos” később is. Ez idő alatt az anyja sem nézett el hozzájuk. Később sem látogatta lányát. „Édesanyám sem mert eljönni, hogy olyan sokan voltunk.” „Egyszer jött el édesanyám, mikor a *szátvámra* felhúzta a fonalat.” De az apa szinte soha

sem kereste fel; ha el is ment a házhoz, látogatása a családnak szólt, nem a lányának.

A legtöbb fiatalasszony – a tilalom ellenére – már az első héten hazaszökött. Ha többre nem is, de legalább néhány percre. Ezt kétszer, háromszor is meg tudta tenni. „Mikor jöttünk haza a mezőről, csak elszaladtam. Soká nem maradtam, csak megnéztem őket, s már jöttem is. Sötétedésre mindig otthon voltam.” „Csak elszaladtunk megnézni, hogy ugyan megfőztek-e már, mert éhesek voltunk.”

A jó anya mindig dugott valamit menyecske lányának. Ha gazdasszony volt, még ételről is gondoskodott, de ha csak menyecske volt ő is a családban, egy szelet kenyeret, lepényt, kalácsot kaparintott legfeljebb – ezt is vagy a maga szájától vonta meg, vagy éppen csente a közösből. A fiatal menyecske egy-kettőre kebelébe rejtette, s szaladt vele haza. Otthon a párnája alá vagy az ágyban a szalma közé dugta, s éjjel, amikor a többi aludt, megette. Az idősebb nyíltan is elfogyasztotta, vagy odaadta gyermekének. „Amit hoztam az édesanyámtól, mind megették a gyermekek. Nekem jutott is, meg nem is.”

Minden mással is, amivel csak tudták, támogatták az idegenbe szakadt gyermeket. „Az édesanyának *tódnani* kell mindig a lányát. *Tódjá*, amivel csak tudja. A dolgával is *tódjá*: fon neki, meg gombolyít, meg varr.” Gazdasszonyanya révén tojás, kolbász, szalonna is került az ágya alatt tartott kis kosárba. Mikor disznót öltek, a gazdasszony a gazda tudtával menyecske lányainak is küldött belőle kóstolót. Az egri vagy gyöngyösi vásárban járva nem feledkezett meg lányai gyermekeiről sem, vitt nekik „egy ölivel mindenféle kis ruhát”. De ahol az anyának is szűkösen volt, jó szónál és alkalmanként egy-egy darab kenyérnél nem tudott többet adni. „Ha valami panaszom volt, elmondtam édesanyámnak. De ő sem tudott rajtam segíteni, csak sajnált szegény. Neki sem volt sok, nem tudott adni, csak vigasztalt.”

Hanem a menyecskeéletben ez a kis vigasztalás is nagyon jól esett. Mástól még ezt sem kapta meg a fiatalasszony. Mikor első gyermekét szülte, az anyja mindig ott strázsált mellette. Míg a *mesterasszony* meg a gazdasszony az újszülöttet fűrösztötte, pólyálta, ő lányával törődött, azt igazgatta, boro-gatta.

Az anya korai halála egész életre szóló bánatot, keserűséget zúdított leányára. „Nekem nem volt édesanyám, aki *tódott* volna, jól szólt volna. Fél évet voltam férjnél, mikor meghalt. De sirattam én azt mindig . . . Csak bementem a búzás *kom-rába*, ott *rittam*. A gyerekek meg verték az ajtót: nyissa ki! De én nem nyitottam ki, míg ki nem *rittam* magam. Sirattam édesanyámat . . .”

Ha az apa újra megházasodott, az már nem pótolta az édesanyát. „A mostohaanyám akkor mondta, hogy ehettél volna valamit, mikor már kimentem az ajtón.” Esetleg a fiatalabb testvérek, azok loptak néha a mostoha elől tojást, kenyeret, kalácsot a nényük számára. Az apa is segített ilyenkor a lányán, ha történetesen gazda volt. „Mikor disznót öltek, küldött egy kosárral kolbászt, szalonnát. Ha ölt, megint küldött édesapám.” De hiába igyekezett az apa, nem volt sok keresnivalója már otthon a menyecskének az anyja temetése után. „Míg édesanyám élt, kérdezték: hová mégy Márkus Panni? – Megyek édesanyámhoz! Mikor meghalt, kérdezték, hová megyek – megyek Márkusnyi [Márkusékhöz]!”

A legjobb anyós sem engedte meg, hogy a menyecske mindennap az anyjához szaladgáljon. Hetenként kétszer, legfeljebb háromszor mehetett haza. Amelyik anyós nem szívelhette menyét, csak ritkán engedte el hétköznapon. Ilyenkor a menyecske a mezőről hazajövet titokban osont be, vagy a faluban jártában csak éppen hogy beszólt anyjáiékhöz.

A túl gyakori haza-hazaruccanások miatt legfeljebb az apai ház menyecskéi dűnnyögtek, csak úgy, maguk között. Nem is

nézhatték jó szemmel, hogy az elkerült lány minduntalan tojást, szalonnát, élelmet kap – a közösből. A gazda csak akkor szólt rá a gazdasszonyra vagy idősebb asszonyra, ha a nőket megillető járandóságon túl a közös vagyon is kárát látta a fiatal menyecske támogatásának.

A menyecske és lánykori barátai

A lánykori *cimborák* ugyancsak elmaradoztak. Hisz az új menyecskének sem ideje nem jutott, sem pedig lehetősége nem volt arra, hogy rendszeresen találkozzon, beszélgessen velük. „Vasárnap délután sem mentek el egymáshoz a lánykori pajtások beszélgetni. Mentek az anyjukhoz, vagy maradtak az anyósukkal meg a gyerekekkel. A határban is elmentek egymás mellett szótlánul, mert a többi asszony [akikkel együtt lakott] nem várta volna meg.” Csak kivételes alkalmakkor válthattak egypár szót egymással: lagziban, vagy amikor a ház asszonyai fölkerelkedtek vásárba vagy búcsúba. „A háztól együtt mentünk el, de ott a búcsún már a pajtásokkal együtt voltunk. De enni már megint együtt kellett a *házbavalókkal*.” Ilyen esetekben a fiatalasszonyok a gazdától együtt kéredeztek el, mert külön-külön nem kaptak volna engedélyt. „Elengedtek bennünket együtt, az volt a fontos.” Idősebb, többgyermekes asszonyt már magában is elengedtek lánykori *cimborákkal*. „Az idősebbeknek már lehetett pajtást keresni a vásárra, ha senki sem ment a házból.” „Együtt mentünk *mátkával* Gyöngyösre, keresztül a Mátrán.”

Hanem a régi lánypajtások már nem tudtak egymáshoz olyan őszinték, bizalmasak lenni, mint voltak régen. „Lányság után nincs barátság, akkor már nem beszél [az asszony], baját tagadja. Ne tudják, mert akkor örül más. Minek üljek ki a piacra véle, hogy mindenki tudja? ”

Csak nagy ritkán törte meg a hallgatagságot a lelki egyedül-léttől való menekülés kényszere. Egy-egy találkozásnál fel-idéződött a régi bizalmas barátság emléke, s a két egykori lánypajtás kiöntötte egymásnak a szívét. „Mátkával leültünk a földre, úgy beszélgettünk, úgy *panaszolkodtunk*.”

Komaasszonyok

A lánykori, legénykori *cimborák* közül választották a gyerekek keresztszüleit. Akárhány gyermeke született is egy-egy házaspárnak, mindnek ugyanaz volt a keresztaapa meg a keresztanya. Ezeket *komámuramnak*, *komámasszonynak* szólították, sőt ezek szüleit, testvéreit is így tisztelték meg. Az öregek menyük keresztszüleit is hasonlóképpen szólították, de azok testvéreire nem terjedt ki ez az elnevezés. A szülőket a kereszt-komák is visszahívták, hogy gyermekeiket ők tartsák kereszt-víz alá.

A komasági kapcsolatot a férfiak tartották szorosabban. „Az embereknél a koma az első.” Ha bármiben segítségre szorult az ember, a komáját hívta legelőször. De a segítségen túl is „kedveztek” egymásnak, amikor csak tehették. „Az uram komája gazda volt. Vett neki néha pálinkát, amikor kocsmában voltak.”

Az asszonyoknál csak a gyermekágyas időben meg a keresztelőkor volt a komaságnak jelentősebb szerepe. A koma-asszony hordta a gyermekágyban fekvőnek az ebédet, s a keresztelőkor két rőf vásznat vagy gyolcsot terített az újszülött pólyájára. Ez volt a *korozsma*, amiből a fiatal anya magának *ingvállat* varrt, vagy ha a gyermek még kiskorában meghalt, ebből készült számára a kis halottas ingecske.

A két éven aluli gyermek koporsóját a keresztapa vitte ki hóna alatt a temetőbe.

Szomszédasszonyok

A lánykori *cimboráknál* és komaasszonyoknál jóval több dolguk akadt az asszonyoknak a szomszédokkal. Szoros viszonyt alakított ki köztük a szinte elkerülhetetlen mindennapi találkozás, a szóváltás, és nem utolsósorban az egymásrautaltság.

Az egy utcason lakók mind szomszédok voltak. „Szomszéd volt az egész sor.” A porta két oldalán lakott az alsó és felső szomszéd. „Onnan, ahonnan a nap kel, alsó szomszéd, ahol nyugszik, felső szomszéd. Ezeken túl laknak az odébbvaló szomszédok, a harmadik szomszéd, meg a negyedik szomszéd.” Akik szemben laktak, azok voltak a szemközti szomszédok, a porta végénél meg a belső szomszéd telke húzódott. A ház sarkán való szomszédok a porták sarkain érintkeztek egymással. Minél közelebb lakott a szomszéd, annál erősebb volt a kapcsolat.

A szomszédos családok igyekeztek egymással jóban lenni, hiszen a szomszéd volt életük tanúja, a szomszéd tájékoztatta elsősorban a falu közvéleményét a családról. „Mikor segítségre volt szükség, a szomszédhoz fordultunk legelőbb.” A kutat is a legtöbb helyen közösen használták. Egymás *gátjáról* leszedhették a komlót, felvehették az áthulló gyümölcsöt. Az asszonyok is egymáshoz szaladtak kérni, mikor valami hirtelen kellett, ami éppen elfogyott vagy megrongálódott, eltört, s pótlásáról még nem tudtak gondoskodni. Kölcsönkértek *lúgzót*, fazekat, disznóöléshez különböző késeket, ha beteg volt a háznál, különböző gyógyfüveket. Mikor az anya a mezőn dolgozott, s nem maradt otthon a családban szoptató, a szomszédasszony is szívesen megszojtatta a kisbabát. Szüléshez, halottmosáshoz vagy öltöztetéshez hívás nélkül is szívesen átnéztek a szomszédok, ha jobban értettek ilyesmihez, mint a házbeliek. Lakodalmakra is leginkább a szomszédoktól kéregették kölcsön a tálakat, fakanalakat, lakodalmas fazekakat.

Télen az asszonyok egyik vagy másik szomszédnál ültek össze, s együtt fontak estéenként. A szomszéd öregasszonyok kéretlenül is ellátták a fiatal menyecskéket jó tanácsaikkal, vigyáztak rájuk, hogy ha állapotos volt valamelyik közülük, el ne vetélje gyermekét, ne mászkáljon kötél alatt stb. Segítették a fiatal anyát is. „Mikor *boldogasszonyágyában* feküdtem, egyik szomszéd, egy öregasszony . . . libazsíros tejet hozott. Meg kellett inni, hogy sok tejem legyen. Nem akartam meginni, de engedelmeskedni kellett az öregeknek.”

A szomszédok gyermekei együtt játszottak, egy csapatba tartoztak. A kislányok is leggyakrabban valamelyik utcabeli lányt választották *mátkának* anyjuk beleegyezésével. A *párom* is a szomszéd lányok közül került ki, mert ha közel laktak egymáshoz, könnyebben meg tudták beszélni, hogyan öltözködhetnének egyformán.

A fiatal menyecskék viselkedését, szorgalmát vagy lustaságát a szomszédok figyelték a legjobban. Jól tudták maguk az asszonyok is, hogy a faluban leginkább úgy ismerik őket, ahogy a szomszédoktól hallják. Aki adott valamit magára és a falu szavára, az igyekezett a szomszédok előtt is jónak, dolgosnak látszani. „Ott van Panni, nézd csak — mondták a szomszédok, mert látták, hogy mennyit dolgozom. Akkor büszke voltam, boldog voltam.” Ha lusta volt a fiatalasszony, a szomszédok még a gazdasszonynak is szóvá tették. De az rendszerint védte, nem akarta, hogy akár egyetlen családjabeli is a falu szájára kerüljön.

Az asszony és a falu

A távolabbi rokonokkal, a falujukbeliekkel itt-ott: templomban, búcsún, lagziban, halotti toron s hasonló alkalmakkor találkoztak össze. A régi öregek áldást, békességet vagy erőt, egészséget köszöntek, amikor valahová bementek. Ezt a

köszönési formát idővel felváltotta: a dicsértessék az Úrjézus Krisztus. Ha valakinek valami baja volt, pl. fájt a szeme, a köszönést is ehhez igazították: „Adjon isten világosságot, tártsa meg a szemedet!” Utcán vagy kint a mezőn, munka közben a legritkábban éltek a szabályos formulákkal. Itt a köszönés egyúttal érdeklődés is volt. Kapuban állóknak: „Kint álltok, Mari? – „Beszélgettek?” Utcán találkozva: „*Hogy akarod*, Gyurka Panni?” (Hová mész?) vagy egyszerűen: „Hová megy Palcsi bátyám?” – Kapálóknak a földön: „Csúszik-e?” [ti. a kapa a földben] – „Száráz-e már?” – „Jó-e már?” Kaszálóknak: „Jó kaszálást, Istók szomszéd!” – „Jól fogja?” [ti. a kasza a füvet]. A megszólított néha nem is felelt, csak a kalapját emelte meg, vagy éppen bólintott.

Az asszonyok vigyáztak arra, hogy kedvesen és illedelmesen köszönjenek. Este, mikor iparkodtak hazafelé a mezei munkából, megálltak egy-egy szóra, új híreket megtudni, friss napi eseményeket megszéllőztetni. Hosszabb ideig szaporítani a szót sem az utcán, sem idegen házban nem volt illendő. A gazda meg a gazdasszony sem szerette, ha valamelyik asszony szívesebben beszélgetett másokkal, mint a házbeliekkel. Az ilyenekre rendszerint a gazdasszony pirított rá: „De elmaradtál, hallod, már széket akartam vinni!” Vagy „Verbők *ángya*, elküldtek már?” [Egy sokat beszélő öregasszonyt hívtak Verbőknek.]

Az ilyen, aránylag kurta tereferékből szövődött össze a falu köztvéleménye, mely minden esetet – ami köztudomásra jutott – így vagy úgy, de megítélt. Éppen ezért vigyázott minden család, hogy semmi olyasmi, ami a falu szájára kelhet, ki ne menjen a családból. Mert minden pletykán kapva kaptak a „rossz nyelvek”, s könyörtelenül megbírálták a szereplő személyeket, sokszor kiénekeltek őket, s az esetből gyakran szállóige is maradt az utókorra. „Még a szomszédra is vigyáztak, hogy valami hír ne jöjjön rájuk.”

A falu ellenőrző szeme és ítélete fölöttéb tudta szabályozni, mérsékelni az egyes emberek magatartását. „Még az ablakon is belestek, hogy ugyan mit csinálnak.” „Ha baj volt az asszonyokkal, nem értették meg egymást, vagy valamelyik lány megesett, arról is szólás született.” „Kolonnai meg a Tülok, a Porcsosban összeütött!” [Egy lány meg egy legény ragadványneve, Porcsos egy kertrész.] A kellő lélektani pillanatban egy-egy gúnyolódó nóta megszületéséhez elég volt annyi idő, amíg az egyik házból a másikig értek. „Az egyik őszögi lány azt mondta a menyasszony ágyára, hogy vacok. Mikor elmentünk az ágyat megnézni, az *ángya* azt mondta, hogy: nem őszögi lányoknak vetettük a vackot! Mi csak rásikítottunk, hogy: hiii . . . Már a másik lakodalmas házhoz az új nótával köszöntünk be:

Elmentünk mink Tótnyi,

A vackot megnézni.

Bazsó Mari kikergetett,

Nem hagyta megnézni . . .

Egész éjjel ezt énekeltük. A menyasszony anyja meg átjött, meg akart verni bennünket.”

Még az utcán is rákiabálták a haragosukra minden vétkét, hibáját. „A menyasszony a szekrényiből a lakodalom második napján pálinkát meg kalácsot, *ferentőt* kínálgat. Így hozza ezt a szokás. Ha nem volt elég, fennszóval mondták: Koldus menyasszony, de szegény menyasszony, még pálinkája sincs! Fél év múlva is rákiabálták: Nem adtál a szekrényedből pálinkát!”

Amikor valaki különösen nagy 'bajba jutott, az egész falu sietett a segítségére. Égő háznál, felborult szekérnél ott sürgött-forgott mindenki, aki csak segíteni tudott vagy szeretett volna. Aki valami jó segítőt ismert egy betegségre, szívesen elgyalogolt az egyik faluvégről a másikra, csakhogy elmondhassa

az arra rászorulóknak. Ha valakinek valamilyen tudománya, különleges képessége volt, köteles volt azt ingyen a köz javára fordítani. „Lett a szememen olyan, mint egy jó babszem. Azt csak az olyan embernek a keze tudja elmulasztani, akit *vízbe-hányó hétfőn* új kenettel kereszteltek és hetedik gyermek volt. Volt itt a szomszédban egy ember, aki hetedik gyerek volt, meg akkor is keresztelték. De nem akarta. Azt mondtam neki: Muszáj neked ezt *megkeresztelni* [ti. a szememet], mert hetedik gyerek vagy! Meg is keresztelte aztán: Semmi voltál, semmi legyél! Elmúlt aztán.”

A nagycsaládban élő asszonyok csak úgy tekintették a szegényebb emberek, zsellérek asszonyait is, mint magukat. Lánykori *cimboráit* sem vagyoni helyzete szerint válogatta a nagycsalád lánya. Nem egy gazdasszony mátkája szegény zsellérlány volt. Az ügyes halottmosó asszony – ha gazda felesége volt is – megmosdatta, felöltöztette a szegény, nap-számból élő ember halottját is. A családok közti rangkülönbséget csak gyermekeik házasításánál vették figyelembe. De ott aztán nagyon is lényeges szerepet játszott.

A falu koldusai is az asszonynéptől várták a nekik szánt adományokat. Minden kenyérsütéskor szakajtottak az asszonyok a kenyerekkel együtt egy kis cipót is a falu szegényeinek. Ha nem totyogott el érte idejében, köhécselve és a kutyákat háritgatva a szegény öreg, a gazdasszony elküldte neki a menyecskével. Ígérték is az öreg koldusok, hogy imádkoznak az ajándékozóiért meg a családjáért s halottaiért. „A koldusok csak mondogatják: Jaj, lelkem, terített asztala legyen a mennyországban! De nem adtam mindegyiknek, csak amelyik arra érdemes. Az egyiknek még az olvasóm is odaadtam, hogy imádkozzon értem.” Ha valami ünnep jött, „húsvétkor, pünkösdkor *zsírosbodagot* adtunk a szegényeknek”. Halottak napján a szegényeknek *istencipót* sütöttek az asszonyok. „A templom kapujában sorba álltak a szegények. Voltak húszan-

huszonöten, majd elhúztak érte: Veronka *nene*, nekem adjon, nekem adjon . . .” Akinek nem jutott cipó, azoknak pénzt osztogatott a gazdasszony. „Volt gyerek is, aki kérte [a cipót]: Mi Atyánk Isten – adjon már . . . Ki vagy a mennyekben, – adjon már . . . Majd imádkozom a halottaiért is . . . Így mondta. Mert a halottakért osztogattuk a cipót.” „Nagyon mondják, hogy imádkoznak, de amikor elmennek, már eszükbe sincs.”

Temetés után a halott rossz, elhasznált ruháit, gatyáit *pendelét, ingvállait* is elosztották a szegények között, hogy mondjanak egy pár Miatyánkot, Üdvözlégyet a halottért.

Ha idegen vetődött a faluba, minden családnál szívesen fogadták. „Barátságos volt akkor még a nép. Az idegent itt azelőtt nagyon fogták, örültek, ha távolról jött valaki.” „Tavasztól őszig gyakran megfordultak vándorló tótok a faluban”, akik a Felvidékről az Alföldre igyekezve, vagy onnan útban vissza bekéredzkedtek egy-egy családhoz éjjeli szállásra. Leggyakrabban a kemence tetején kaptak helyet, „olyan nagy volt a kemence, hogy hét-nyolc tót is elfért a tetején”. Ha itt nem jutott hely, akkor az istállóban húzódtak meg éjjeli szállásra. „Árultak azok mindenfélét. Volt drótos, bordás, gyolcsos, ablakos tót.” Ezenkívül árultak cérnát, szalagot, bicskát, pápaszemet, orvosságot, még kaszát is. Az asszonyok jó barátságban voltak velük. „A tót olyan, mint mink, csak tótul beszél.” „Mikor jöttek, hordtuk nekik a krumplit, zsírt, adtak érte pamutot, cérnát.” Az árusokat már ismerte az egész falu, s azok is ismerték őket. Legtöbbnek megvolt a szokott szálláshelye, s közelebbről is összeismerkedtek az esti beszélgetések alkalmával. „Szóltak a családjukról is, hány gyerekük van, hogy a feleségük otthon szánt, vet meg kaszál.”

Az egyik gazdának leégett a háza. A vásáron a lánya összelálkozott azzal a tót árussal, aki a szomszédban szokott megszállni. „Mondtam neki, hogy minden leégett. Akkor adott

Janó nekem egy *kötőnek* meg szoknyának valót ingyen, hogy mindig kedves voltam hozzá.”

Gyakran meglátogatták a falut a gyöngyösi kolduló barátok is. Az asszonyok hozták nekik a tyúkot, kacsát, libát, tojást, a barátok meg osztogattak cserébe olvasót, szentképet s új *leveleket*. Meg-megfaggatták ilyenkor a barátokat hol zárdai életükről, hol családjukról. „Volt köztük egy kis fiatal, szép göndörhajú, szép kék szemű. Mondtuk neki: Tisztelendő atyám, inkább házasodna meg! Mikor legközelebb bementünk Gyöngyösre, már nem volt a zárdában, kilépett.”

A vándorló koldusok énekelve vonultak végig a falun, hogy mindenki tudjon megérkezésükről:

Adjatok, adjatok, amit isten adott,
Látjátok, hogy milyen nyomorult ember vagyok . . .

Két-három napig koldultak egy-egy faluban. Az asszonyok vetettek nekik kenyeret, ételt, néha lisztet, kukoricát is, de pénzt csak a legritkább esetben.

Vásárokbán, búcsúkon

A falu határán túl csak rokonokat látogatni, vásárokbába meg búcsúkra jártak az asszonyok.

Vásárba együtt indultak. A férfiak külön csoportban keredtek föl, tehát nem együtt tartottak a házastársak. „Nem megyek a vásáron az emberek közé, illetlen volna ott az emberek között az asszonynak.”

A nagy vásárokbában csodálatos dolgokat lehetett látni. Bementek például a *komógyiásbába*. „Ott feküdt egy nagy ember, járt a melle, azon egy csomó vér folyt neki. Mi meg nagyon sajnáltuk.” Hiszékenységük és tapasztalatlanságuk miatt

könnyen áldozatul estek az itt összesereglett csalóknak, ámítóknek, „Piros *neném* is vett egy nagy aranygyűrűt a gyöngyösi vásárban egy szakállas embertől. Itthon meg nem találta, hiába kereste.”

A városban elsősorban ügyes-bajos dolgukat szokták intézni. Ha maradt ezután még idejük, szívesen adták rá fejüket arra is, hogy a „nevezetességeket” megtekintsék. Így mindig betértek a templomokba. „Azok az óriási nagy templomok nem szépek, szebb a kicsi” — mármint az övéké is otthon a faluban. Egerben bent járva megcsudálták a „Benkő Katalint, az katona volt, össze volt drótozva a csontja”. „Voltunk a vásárban. Láttuk Dobó István ágyúját. A golyó olyan [nagy] hozzá, mint ez a kosár. Akkor láttam, mikor Egerben vásár volt. Utána mondtuk: na, Dobó István ágyúját nézzük meg.”

Az asszonyok életében a legnagyobb élményt a búcsú jelentette. A mindennapok egyhangúságát, a lelki egyedüllétet erre a két-három napra felváltotta a csodák világa. Elfojtott érzelmeiknek szabad folyást engedhettek, magukat jóleső kábulatba ringathatták.

Még a legszigorúbb gazda is elengedte az asszonyokat évente kétszer, pünkösdkor és nagyboldogasszonykor a búcsúba, de az engedékenyebb családfőtől négyszer-ötször is kaptak engedélyt. A férfiak ritkábban szánták rá magukat, de ők is elmentek évente legalább egyszer.

A búcsú napja előtt már két nappal készültek a nagy eseményre: kenyeret, lepényt sütöttek, rendbehozták ruháikat. Mikor aztán elérkezett a nagy nap, megindultak együtt az egy faluból menők, a *búcsúvezető* nyomában.

Leggyakrabban a mátraverebélyi szentkúthoz zárandokoltak. A búcsúhelyen a közös vallásos áhitat, a parádés, ünnepi környezet, a színes és látványos ceremóniák és a szívhez szóló szentbeszédék fölkorbácsolták a szunnyadó érzelmeket. A se-regbe verődött asszony nép hangosan zokogott a prédikáló pap

hatásosan zengő szavaitól, olyan részeknél, amelyenektől ott-hon a faluban még csak meg sem illelődtek volna. Órákon keresztül imádkoztak és énekeltek, s középkori szigorúságra emlékeztető fogadalmakat rebegtek. Áhitattal meséltek egymásnak csodálatos történeteket betegek gyógyulásáról, némák megszólalásáról, bénák járásáról vagy a közelben látható kővé változott kenyerekről és a hegyoldalba épült remetelakról.

Azonkívül, hogy „jól kisírtuk, kiimádkoztuk magunkat – ott voltak a pajtások is. Azokkal elmentünk az erdőbe, csak leheveredtünk, úgy pihentünk meg beszélgettünk.” Jó alkalom volt a búcsú arra is, hogy a szomszéd falubeli rokonokkal, jó ismerősökkel szót lehessen váltani, új híreket hallani. Lányok, legények itt ismerkedtek össze, itt találkozhatott a szomszéd falvak fiatalsága. A lányokat anyjuk a legnagyobb gonddal öltöztette, fésülte hajnalban, mikor a szabad ég alatt szálláshelyükön felébredtek. Igyekeztek olyan helyet és időt e célra kiválasztani, hogy minél többen lássák, hogyan és mibe öltözteti az anya gyermekét. A legények gyűrűt, mézeskalács szívet vettek a lányoknak, az asszonyok olvasót, szentképet, *levelet* maguknak a sátoros vásárosoktól meg az énekes embe-
rektől.

A szomszédos falvakban tartott búcsú alkalmával felkeresték az ott lakó rokonokat, ismerősöket, ezekhez mentek *vendégségbe*. A rokon már várta őket: sütött, főzött, szállást készített. Ilyen *vendégségbe* inkább anyjukkal és nem anyósukkal, még kevésbé menyecsketársaikkal szoktak menni az asszonyok, saját rokonságukról lévén szó, nem a férjük családjáról.

Ha egy faluban híres *tudós, tudományos ember* élt, ahhoz is ellátogattak, mikor halottaikról akartak valamit megtudni, vagy a beteg gyermekükre küldött *rontást* akarták elhárítani.

A NAGYCSALÁD ASSZONYAI

A szép menyecske

Szépnek az olyan asszonyt tartották, akinek piros az arca. „Cseppet jó volt, ha piros volt.” A lányok, fiatal menyecskék titokban megszorították, megcsipkedték, megnyomogatták kicsit az arcukat, hogy lehetőleg mindig pirosnak lássék. Hajban a világosat kedvelték, szerintük „tán a gesztenyszín a legszébb”. A sötét, fekete haj nem tetszett, „olyan fekete, mint a bogár” – mondták ócsárlóan az ilyenre. A szemszínekben is elmaradt a fekete a barna, a kék és szürkészöld mögött. „Ó, de fekete szemi van, akár a cigánynak!” „A világosbarna haj, világos szem igen tetszett, azokat igen *sarkallták* a legények.” Az orrok közül a középarányos, egyenes volt az eszmény. „A kicsi gyermeknek gyenge még az orra. Nyomkodják, hogy ékes orra legyen, összefogják, hogy ne legyen *terpesz*.” A száj akkor szép, ha kicsi, de dombos.

A mellüket ugyan nem szorították le, de a nagymellűeket kigúnyolták. A keskeny derekú asszonyok szép kerek csipejét és „kerek farát” elismeréssel mustrálták a férfiak. A *pendel*, alsószoknya ráncát úgy igazították, hogy a két csipőn és a faron ráncot vessen, hasukon pedig simuljon. Akinek csinosan domborodott a csipeje, arról elmondták, hogy „de szép kerek kis menyecske”.

Azt, hogy „szép láb” az erős, egyenes lábszárra értették, a boka karcsúságával már kevésbé törődtek. A lábfej lehetett kissé széles is, csak nagyon hosszú ne legyen.

Hanem a cammogva járó, esetlen mozgású menyecske – lehetett különben akármilyen arányos testű, piros arcú – nem nyerte meg a közízlést. Sokat adtak tehát a járásra. Szép járásnál a hátat egyenesen, a fejet felfelé kellett tartani, a derék meg sem mozdulhatott, de a csipőjüket a járás ütemére mozgatva kicsit „rázták a farukat”, megadva ügyesen a ráncolt szoknyának a játékát. A friss járásról az asszony munkabírására, fürgeségére is következtettek, úgyhogy a lányok és a fiatal menyecskék „*seregve*, forogva, táncolva mentek az utcán mindig”, hogy ne szólják meg őket. A túl kicsi vagy túl magas, kövér vagy sovány alakúakat csúfolták, csipkedték; „kis nyomorult asszony” vagy „nagy kövér, csak úgy reped rajta a ruha” – mondták egyikre, másikra.

Az asszonyok viselete

A legöregebbek emlékezete szerint nagy melegben, nyáron, az asszonyok egy szál *vászonpendelben*, *ingvállban*, *vászonkötényben* dolgoztak a határban. Valószínű, hogy egész nyáron át is így jártak, s csak a múlt század hatvanas éveitől kezdve került a *pendel* fölé egy szál – leginkább piros színű – *barhét* szoknya. Az elejét feltűzték a *pendel* korcába, s így kilátszott a *pendel* oldalába eresztett, tűvel varrt csipke. Vállukra mellükön kereszttezett, s hátul a derekukon megkötött kendőt borítottak. A századforuló idején már több szoknyát kötöttek egymás fölé. Nyáron, munka közben hármat-négyet, de vasárnap és ünnepeken hetet-nyolcat is.

Vasárnapra finomabb, drágább anyagból való szoknyát, kendőt vettek fel. A virágos kender elejéből, tehát a legjobb minőségű fonalból szőtt fehér, *táslis* ujjú *ingváll* széles ujját selyemszalaggal kötötték *bukorra* karjukon, s fehér tüll, kaszír, selyem vagy kékfestő anyagból készült *vállkendőt*, szok-

nyát, *kecelét* öltötték magukra. A *kecele* selyem szalagját elől, a kendő felett kötötték meg. Hétköznap is *vállkendőben* meg *kecelében* jártak, de ezek olcsóbb ruhafélék vagy már viseltes darabok voltak.

A fejüket mindig bekötötték az asszonyok. Hajukat fésülés-kor három mezőre osztották: homlokuktól a fejtetőig kétfelé választották, s e választékre merőlegesen egyik fültől a másikig megint szétfésülték hajukat. A két első hajcsomót oldalra simán lefésülték, s fülükön ívben átvezetve a hátsó hajfürtök fonadékával együtt a fejtetőn kontyba csavarták. A fejük búbjára összehozott haját aszerint igazították előbbre vagy hátrább, hogy „minő széles arcuk volt”, s keményített vászonból mesterkedett kis kerek fedővel, a *konttyal* takarták le. Erre került aztán az alsó, majd a felső *fékető*, amire még kendőt is kötöttek, amikor utcára mentek. Vasárnap a fiatalabb asszonyok aranycsipkés főkötőt vettek fel, kisebb ünnepélyes alkalmakra pedig ezüst csipkését.

A lányok és az öregebb asszonyok télen-nyáron mezítláb jártak. „*Háromnapkor* mezítláb táncoltunk.” Csak a fiatal menyecskéknek volt „miskolci piros csizmájuk”. Később a jobb módú asszonyok télen már csizmát húztak, de tavasztól őszig még a templomba is mezítláb mentek.

Amikor hétköznapon szépen akartak felöltözni, fehér *ganga*t kötöttek. Ezt vettek fel fonóba, sőt még kapálásra menet is, de ilyenkor a földre kiérve levetették. Temetésre is fehér *ganga* illett.

Télen fehér színű vagy barnára festett kis báránybőr-kabátot, azaz díszes, rózsákkal kihímzett *ködmönt* viseltek. Templomba, ünnepélyes alkalmakra *mentét* veti fel a jobb módú asszony.

A sarló után maradt magas tarló ellen madzaggal megkötött fehér vászon lábszárvédő *lábruhát* s bocskort húztak, aratáskor karjukat *karkesztyűvel* védték. Fejüket a szintén fehér

vászonból készült, árnyékot adó madzagos kendővel kötötték be.

A ráncos szoknyák, buggyos ujjú *ingvállak*, gonddal ráncolt *vállkendők* igazán előnyükre váltak az asszonyoknak. Elrejtették a kis, vékony termetűek soványságát, eltakarták a rossz alakot, enyhítették a kövérséget, kibontakoztatták a nőies formákat. Így aztán majdnem minden fehérnép egyformán csinosnak látszott. Mikor az aranycsipkés, selymekbe öltözött szép menyecskék egyenes tartással, ütemesen ringó szoknyájukkal elindultak vasárnap reggel a templomba, ugyan melyik idegen szemlélő gondolt volna arra, hogy anyjuk vagy ők maguk miképpen koplalták, gürcölték össze a díszes ruhák, az aranycsipkés főkötők árát, mennyi megaláztatásban van részük, milyen keserves az életük.

Asszonyi ismeretek

Az asszonyok annyit tudtak, amennyit éppen az életből elles-tek, amennyire megtanította őket a gyakorlat. Ez elegendő volt ahhoz, hogy a falu társadalmában megszólás nélkül éljenek, s családjuk körében munkájukat közmegelegedésre elvégezzék. Ezen kívül semmi máshoz nem értettek, semmiféle átfogó ismeretük nem volt.

A természeti törvényeket és jelenségeket az öregek magyarázták nekik – nem is firtatták aztán tovább. Ezekben a magyarázatokban – mint egész világképükben – összeolvadt a pogánykori képzet a keresztény felfogással. A zivatar az *nagyítélet*, melyet isten küld a bűnösökre, de a felhőben már a *barboncás* (vagy *verboncás*) lovagol a sárkány hátán. A vihart hozó felhőre *rá* lehet *olvasni*, hogy ne bántsa a határt, elkerülje azt. Keresztet vetettek rá háromszor, és közben ezt mondták: „Rontson meg az Atyaisten, környékezzen meg a

Fiúisten, oszlasson el a Szentlélekisten!” A villám, az istennyila — „isten haragja. Attól fél mindenki”, csak a bűnös nem. Mikor *nagyítélet* van, „ember, állat megindul, csak a bűnös nem búsul”. Tomboló viharban szentelt gyertyát égettek, de kidobták az udvarra a *szénvonót*, lapátot, fejszét is, hogy az ítéletet elhárítsák. Fenyegetőztek is az istennyilával: „Hétfejű istennyila csapjon a nyakad közé!” A villámban kő volt, a mennykő, de „a menküvet nem lehet megtalálni”. Mondták a haragosoknak: „Tüzes-láncos menkű vágjon beléd!” Mikor mennydörgött, a *verboncások* viaskodtak a felhőkben, de olyan magyarázatot is tudtak, hogy Illés megy a felhőkben négy fehér lovat hajtva. A jégeső — isten ostora. A szelet valamikor megszemélyesítették, ezt tanúsítja a gyakran használt hasonlat: „olyan gyorsan ment, mint a szél anyja”. A szél a világ végén egy lyukban van. Mikor onnan kieresztik, akkor fúj. „Na, kieresztették a szelet” — mondták szeles időben. „Be kell már a szél lyukát dugni” — vélekedtek, mikor már nagyon is megelégtéltek. De fúj a szél akkor is, amikor valaki felakasztotta magát. A napfogyatkozásnak azt a magyarázatát adták, hogy a boszorkány le akarta lopni az égről a napot, de az nem sikerült neki. „Ha egyszer sikerülne, levenné, fel nem tudná többet tenni.” Napfogyatkozásakor mindig megjédtek, mert az elsötétülő világban az utolsó ítélet és a világ vége is felrémlt előttük. „A világ vesz el. Elveszünk, imádkozzunk!” A holdfogyatkozás gyakran előfordult, s így ebben már nem láttak különösebb veszedelmet. Hitük szerint a holdat havonta megette a *markoláb*. „Egyszer *ángyikámmal* néztük a *pitvar* ajtajából, hogy fogy a hold. Ládd-e, Arany, hogy eszi a *markoláb*! Úgy fogyott, mintha valaki evett volna belőle egy darabot.”

A világot négy cethal tartotta a hátán. Mikor egyik vagy másik megmozdult, akkor volt a földrengés. „Ha az utolsó ítélet eljön, a cethalak megfordulnak, s amelyik alul volt, az

lesz felül.” A tüzet is megszemélyesítették, hiszen a tűz „megharagudott, ha rossz volt a gazdasszonya”. „Elment a tűz” – szokták mondani, mikor kialudt. Tűzvész esetén kemencében felejtett kenyérrel járták körül az égő házat, vagy „édes tejjel szentelték körbe a tüzet a vénasszonyok”.

Az emberi testről, a betegségek gyógyításáról már valószínűbben gondolkodtak. A legtöbb orvosságot, gyógyító eljárást elsősorban az olyan betegségekre ismerték, amelyeket munka közben szereztek. Leginkább tehát a sérülésekre. Hogy ilyenkor mit szokás tenni, mivel lehet segíteni, úgyszólván minden asszony tudta. Ismerték a gyógyfüveket és felhasználásuk módját. A férfiak szedték, gyűjtötték ezeket jobbra, de gyakorlati felhasználásukhoz már inkább az asszonyok értettek. „Az emberek ismerték jobban a füveket, de amikor kellett, odaadták az asszonyoknak.”

Gyógyító eljárásaikkal többnyire a külső sérüléseket próbálták orvosolni. „Az orvosé [ti. gyógyszeré] a belső részben használ, mert oda mi nem látunk be. De *kível* a mienk.” A sebre nyolcféle levelet lehet tenni: *beléndeket*, *cimadóniát*, *utilapút*, *szappanos bónag* levelét, *vadkopronyt*, *földi zsákot*, nyírfalevelet s nyers krumplit reszelve. A gyűlést, törést is tizenegy módon lehet elmulasztani vagy kifakasztani. S ha ez sem segít, még *rá is olvashatnak*, vagy meg is *keresztelhetik*, hogy meggyógyuljon.

Lakásviszonyaik, öltözködésük következtében igen gyakran meghűltek. Ezen is sokféle teával tudtak segíteni. A *fehérüröm*, a hársfa, a *pemetefű*, az *ezerjófű*, a bodzafa virága s a *székfű* teája meg a mézes meleg víz jó orvosság volt ellene. A gyakori erdőmunka s a szabad ég alatti hálás sok ízületi megbetegedést okozott, s az embereket már fiatal korukban „lefogták a nyavalyák”. Ezért szinte minden második-harmadik asszony értett a kenéshez. Sótlan zsiradékkal vagy kámforos kenőccsel végignyomkodták, végigsimogatták az egész testet, s

jól megdolgoztak minden izmot. Emellett *mételyfűből* főzött teát itattak a beteggel, s időnként kiizzasztották a kemen-cében.

Egyéb betegségre legfeljebb három orvosságot ismertek. Hú-zódásra *papsajtot*, *fekete gyökeret* reszeltek vagy törtek meg. Az égett sebet lóhúgyban áztatták, és sót hintettek rá. Fog-fájásra a templomból lopattak tömjént a harangozóval, vagy pálinkát tartottak rajta. „Volt ember a faluban, aki kihúzta a fájós fogat, de az már nagy szerencse volt, amikor tövestől kijött.” Aki náthás volt, égetett gatyamadzagot rakott az orra alá. A *pokóhólyagba* selymet húztak: ha fekete volt – fekete selymet, ha sárga volt – sárga selymet. Az azonos színnel való gyógyítás hiedelmére vall az is, hogy a sárgaságban szenvedő-nek sárga pántlikát kötöttek a karjára.

A belső bajoknak – gyomorfájásnak, szorulásnak, has-menésnek, torok-, szem-, fül-fájásnak, fulladásnak – már csak egy-két racionális vagy babonás gyógyítási módját ismerték. A fejfájásra már nem tudtak semmit, „attól még végezni kellett a dolgot”. A nagy lázas betegségeknek csak „a kilencedik nap volt az orvosa. Aki a kilencedik napot megérte, az meg-maradt.” Nem állt ez már a tüdőbajosokra, mert „a *hektikás* majd csak meghalt, oszt jól volt”.

A kiütéses fertőző betegségeknel igyekeztek a gyermekeket ágyban tartani, melegen betakarták, mert „az a fontos, hogy a *petécs* kijöjjön a melegben, mert ha ki nem jön, meghal”.

Eddig terjedt az asszonyok gyógyító tudománya. Akinek kificamodott valamilye, eltört a csontja, illetve a hosszas beteg-ségben szenvedőket már *tudósasszonyhoz* vagy *-emberhez* vit-ték el, aki összerakta, helyretolta az eltört vagy kiugrott tagot, s „füves fürdőekkel, füstöléssel” igyekezett a beteget magához téríteni.

Írni, olvasni aránylag kevés asszony tudott. „Dehogy olvas-tak az asszonyok. Az asszonyok fontak mindig, szombaton

meg varrtak. Vasárnap meg az olvasót mondták.” Ha jártak is iskolába gyermekkorukban, odáig már csak kevesen jutottak el, hogy folyékonyan olvassanak. „Nemigen jártam én az iskolába. Libát kellett őrizni. Mikor meg elmehettem volna, nem mertem elmenni, mert nem tudtam semmit. Inkább játszani mentem a híd alá.” De még aki eljárt rendszeren az iskolába, az sem tanult ott sokkal többet, mint a katekizmus kérdéseit s a bibliai történeteket. Így aztán „sok asszony nem tudott olvasni. Imádságos könyvnek még a hírmondóját sem látta”. „Én is csak azután tanultam meg olvasni, mikor már nagyobb voltam. Otthon *öregapám* adott *levelet* a kezembe, mikor kikerültem az iskolából. *Rittam*, de nem tudtam ám. *Öregapám* aztán *fogtomra vett*, s megtanított olvasni, de írni nem. Mikor a fiam elment Amerikába, akkor tanultam meg írni.” Az olyan asszony is, aki értett valamelyest a betűkhöz, jobbára csak öregkorában adta rá fejét az olvasásra. Kiházásította, férjhez adta gyermekeit, s csak azután kezdte el „misétől *létániáig*” szótagolva silabizálgatni a nagy bibliából, az Arany Koronából vagy a Makulátlan Tükörből az egyes részeket.

Ezenkívül olvastak még sok levelet, búcsúokban vett verses vagy prózában írt vallásos tárgyú füzeteket. „Nálunk volt három öregasszony is . . . Ott állt a könyv bekötve [a kendőbe] az asztalszögben. Már jobban tudtak olvasgatni, mert jobban volt idejük.” Ilyesfajta olvasmányaikból szövögették vallásos színezetű elképzeléseik legnagyobb részét. „Volt anyámnak egy *levele*. Abban volt a világ teremtése. Abban megvolt, hogy ment be a sátán a paradicsomkertbe.” „Olvastam egyszer egy szent könyvben, hogy az utolsó ítéletkor olyan kicsi lesz a legnagyobb falevél is, mint egy krajcár.”

Világi tárgyú olvasmányokat – híres esetekkel, betyártörténetekkel foglalkozó ún. ponyvákat – nemigen vettek kézbe. „Úgy gondoltuk, hogy tán bűn az, ha olyat olvasunk.” Efféléket inkább a férfiak meg a legények forgattak.

Nem meglepő hát, hogy a kutató lépten-nyomon kongó tájékozatlanságba ütközik az öregasszonyok között minden olyan kérdésben, amely szűk világukon kívül esett. Még a falu múltjára vagy a környékre vonatkozóan is alig egy-két bizonytalan feleletet gyűjthettünk össze. „Tán azelőtt kisbodonyberkibe [egy határrészen] lett volna Bodony község, így mondták az öregek.” „A recski várban törökök laktak.” „A siroki várnál kővé váltak a menyecske meg a barát. Felvitte a barát a menyecskét a hátán a várba. Ott aztán kővé váltak.” „Kisbalátán [egy másik határrészen] török kincs van elásva.” Valamiféle nemzeti vagy történeti tudatot még ennyire sem sikerült felfedeznem. Hogy a magyarok honnan jöttek, „azt én nem tudom. Azt sem tudom, hogy kikkel harcoltak. Talán a törökökkel. Itt a törökök laktak, mi vettük el a törököktől ezt a földet. Mert a magyar telhetetlen volt, addig üldözte a másikat, míg itt le nem telepedett. Tudom, mert mondták az öregek, hogy itt harcoltak a recski várnál.” A történelmi személyek közül Mátyás királyról hallottak a legtöbben. „Mátyás király volt az első király. Egy vendéglőben látta, hogy a kamarás lába alá aranycsészét raktak. Ő meg titokban levelet írt annak a tányérjára: Itt járt Mátyás király, megvett hat tojást, látta aranycsészén járni a kamarást. A kamarás az valami úr lehetett.” Egy másik történet Mátyás királyról: „A favágókkal nagyon rosszul bántak. Verték, ütték, csapták a favágókat. Ő meg nagyon sok fára felírta, hogy Mátyás. Onnan látták, hogy ott járt.” Mátyás igazságszolgáltatására már nem emlékeztek, de a közmondást mindenki emlegette: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!”

Rákócziáról, Kossuthról alig tudnak valamit. „Kossuth nótáját hallottuk, tudtuk, de azt inkább csak az emberek énekelték.” A negyvennyolcas forradalomról is csak „azt mesélte öreganyám, hogy mikor a huszárok negyvennyolcban jöttek, a verembe bújtak”.

A múlt század kilencvenes éveinek végén sokan kivándoroltak Amerikába. Többen kint is maradtak, ott telepedtek meg. Semmiféle honvágy nem hozta őket vissza, a hazai nyomorúságba. „Egy öregasszony hívta a két fiát, hogy jöjjenek haza. De azok visszaírták, hogy ők azt nem teszik többet, hogy a zsiros *kukuktarisznyát* a nyakukba akasszák, oszt menjenek az Alföldre summásnak.”

Érzelmi élet

Ha szerette is a férj a feleségét, érzelmeinek nem adta tanúbizonyságát. Élete végéig az asszony nem tudta férje „szívi szándékát”. Anyósukkal, menyecsketársaikkal már csak a családban megszabott helyzetük miatt sem igen melegedhettek össze. Az anya s férjhez ment lánya viszonyát szokásrend korlátozta, s hiába húztak egymáshoz, nem mutathatták ki nyíltan. Gyermekei szeretete nem adott neki támaszt. Lánykori barátait házasságra lépésekor lényegében elvesztette.

S nemcsak az asszony nem kapott szeretetet, benne is eltompult a szeretet érzése. Mások sorsa nemigen tudta megindítani, legtöbben közömbösek maradtak minden kívülállóval szemben. Legfeljebb egy-két öregasszonyban csiholódott valami szeretetféle egy-egy házbeli vagy közeli rokongyermek iránt. Pártolgatta, etette a gyereket, lopott neki aszalt gyümölcsöt a padlásról. Mesélt neki, bajlódott vele. Öreg fejjel ért csak rá mesélni is, szeretni is. S örül a gyermek viszonzó érzelmeinek: „Lesz, aki megemleget, lesz, aki elsirat!”

A lelki egyedüliségben bizonytalanná vált a menyecske önmaga és környezete iránt. Önbizalma táplálására igyekezett „híres, derék, jó asszony” lenni. Tudta, hogy ha nyíltan nem is dicsérik meg, a szomszédok révén kitűnhet az egész falu szemében. Nem mással, hanem viselkedésével és munkájával. Jó híre

családján belül is visszasugárzott rá. Még a férfiak is szóba álltak az okos asszonnyal, füveket adtak neki, s némelyiket megtanították az állatok gyógyítására és a *füstölésre*.

Erős vallásosságát is jórészt ez a sivár egyedüllét s a belőle fakadó önbizalom hiánya táplálta. A keresztény tanítás, a tűrés és lemondás hirdetése, az emberre kiszabott sorsba való bele-nyugvás termékeny talajra talált mindig az elesettek szívében. „Hej, hányszor mondtam én magamban: én istenem, hát én mindent eltűrjek? Nem baj: tűrőké és szenvedőké a mennyország!” Bűnnek tartották, ha csak el is tűnődtek helyzetükön, életük sorsán. „Sokszor felébredek éjszaka, nem tudok aludni. Akkor mindig imádkozom. Vagy dolgozom, vagy imádkozom.” Nem állhattam meg, megkérdeztem a kesergő *öregszülét*: gondolkozni nem szokott néha-néha? Meglepően felelt: „Ha gondolkoznék, az már bűn lenne. Aki nem dolgozik vagy nem imádkozik, az már vétkezik.”

A Mária-kultuszból az anyaság varázsa ragadta meg legjobban a régi asszonyokat. Az anya, aki vigyáz, óv, szeret, a panaszokat meghallgatja – ez foglalkoztatta képzeletüket. A vallási tanokból, történetekből kisugárzó misztikus érzés és hangulat gyönyörűséget és áhitatot váltott ki belőlük. Mikor nagypénteken térden csúszva közeledtek a templomajtótól a szentsírig, „hogy megcsókolják az istent”, megindultságuk nem egyet hangos kitörésre ragadott. Érzelmeknek nem kellett s nem is tudtak gátat szabni, amikor pl. a Jézus kínszenvedéseiről szóló énekeket hallgatták. „A szép éneknél a könnyeink is hullottak. Volt itt egy asszony, az tudta kívülről az egész rózsakeresztet. Azon mindig *ríttunk*. Csak úgy vártuk már a szájából. Szívesen hallgattuk.”

A gyónás volt az egyetlen alkalom, amikor magukról beszélhettek. A gyónáshoz megkívánt büntudatot sokszor pótolta a közlési vágy. „Nem éreztem, hogy bünt követtem el, de nem bírtam magammal. Felmentem a paphoz, elmondtam neki

mindent . . .” A gyónás dogmatikus részéből ugyan nem sokat értettek. „Mikor gyóntam, nem tudtam jól mondani. Mikor kijöttem a paptól, csak felnéztem az égre: jaj, jó Atyám, te tudod. Olyat is kellett mondani, amit nem tartottam bűnnek. Te látod, ítélj meg!”

Az imádkozás napirendjét, szertartását buzgón teljesítette a legtöbb asszony. A hagyományos aktusok közben hangsúlyt kapott, fontossá vált saját személyük is. Valamiféle önbizalomra is szert tehettek a vallás valódi vagy vélt előírásai, erkölcsi rendje révén. Megszólalhattak és megítélhettek embereket, felhatalmazta őket erre keresztényi meggyőződésük: „húzd le a *féketőt*, ne lássák a hajad, mert az Úristen rossz termést ad”. Vagy így inthették a fiatalokat: „Ne ne vess, te! Azt gondoljad: minden nap utolsó, még az éjjel kelhet a koporsó.”

A közös vallásos összejövetelek, társulatok, koszorúk alkalmat adtak nekik arra, hogy társadalmi életet éljenek, hogy kitűnjenek a többiek közül. A szépen imádkozó és éneklő asszonyok voltak e közösségek vezetői, és szigorú sorrendben következtek utánuk a többiek, érdemeik szerint. „Először a vezető kezdte az éneket, aztán a második, a harmadik. Mind egyik tudja, mikor következik. Én második vagy harmadik voltam . . .” „Az imádságos asszonyok közé nem ülhet oda az ügyetlen, mert kinevetnék.” A falu társadalma előtt is érdem volt a buzgó vallásos élet. Nemcsak a családfő, de az egész falu figyelte, hogy az asszony hogyan tartja meg a templomba járást, az ünnepi gyónás és áldozás kötelességét.

Bár a vallás átszötte a régi parasztasszonyok életének minden mozzanatát és mélyen belegyökerezett egész lényükbe, a fiatalok inkább csak a külsőségeit gyakorolták. „Anyám mikor fiatal volt, sok gyereke volt. Templomba is eljárta meg búcsúba is. De nem volt olyan vallásos, mint az öregasszonyok.” Az öregasszonyoknak már jobban volt idejük eltűnődni a hallotta-

kon és olvasottakon, s közelgő haláluk is meggondolkoztatta őket. „Míg fiatal voltam, könnyen imádkoztam. Csak elmondtam, amit a szüleim tanítottak. Most ha már imádkozom, a lelkem üdvösségét kérem.” Pénzt, anyagi jólétet, helyzetük megváltoztatását nem kérték imáikban. Leggyakoribb kérésmük egészségük, gyermekeik boldogulása és bűneik bocsánata volt.

Vallásuk inkább érzelmeikhez szólt csak. Ezért igen jól megfért tudatukban az egyházi dogmák mellett a sok babonás rítus, szokás, a természetfeletti lényekről alkotott hiedelem. A keresztény vallás csodái és a babonás történetek, a szentek gyógyító cselekedetei és a *tudósemberek* eredményes *füstölései* között nemigen láttak lényeges különbséget. Az egyházi év ünnepei egyúttal különös bajelhárító alkalmak is voltak. A karácsonyi asztalról a morzsalékot, a *karácsonyi morzsát* kiszórták a kiskertbe – ebből nőtt szerintük a *karácsonyi morzsának* elnevezett növény, amit füstölésre és a vihar elhárítására egyaránt használtak. Nagyszombaton sőt szenteltek a jószágnak. A megszentelt húsvéti csontokat, tojáshéjat elásták a gabonaföld végébe. Pünkösdkor szedték a *szentlélek harmatját*, ami szemfájás ellen volt igen hatásos.

Nem elégedtek meg a halálról, a halál utáni életről szóló keresztény tanítással sem. A halottért ugyan misét mondtak, imádkoztak érte, hitték, hogy lelke a purgatóriumban várakozik – vélekedésük mégis csupa bizonytalanság, amikor a túlvilági életről esik szó. „A holtak felől nem lehet tudni semmit. Mi lesz a halottal, azt csak az isten tudja.”

Mikor az ember meghal, lelke még ott kószál a ház körül a temetésig. Így tudták a régiek. A koporsóban levették a csizmájáról a patkót, hogy ne kopogjon, amikor visszajár. Sötétben már nem öntötték ki a vizet az udvarra, mert leönthették volna vele a halottat. Sok asszony éjszaka halottszagot érzett, s félt. Aki meglátta a hazatérő halottat, hamarosan meghalt

utána. A nagy kolerajárvány idején a halottakat az ablakon adták ki, hogy ne találjanak vissza, s ne ragadják magukkal a még élő többi embert is. A halott el tudja vinni magával meghalt rokonainak kisebb tárgyait is. Az öregasszonyok *halóputyerkájukba*, amibe halotti ruhájukat készítették, elhalt gyermekeiknek, férjüknek, anyjuknak is beletettek még egy-egy olvasót, amit majd ott átadnak nekik.

Hogy a túlvilágon milyen lesz? Az egyik öregasszony nagy gondban volt, hogy *halóruhájához* oda-észítse-e az egyik kékfestő kendőjét, „mert ha megázunk ott, összefogja az ingvállamat”.

„Házközelben a halottaktól féltünk, de az úton a boszorkányoktól.” A boszorkány szót, ezt a nevet ki sem merték jóformán mondani. Csak úgy hívták őket: a *rosszak*, a *bübájosok*.

Kik voltak a *rosszak*? „Nem tudtuk. Ember vagy asszony vagy lány is lehetett. Az biztos, hogy lelkes állat volt. Megvolt a hatalma. De hogy a hatalma kitől volt, azt nem tudtuk.” „*Bübájosok* mindig vannak. Este gyűlésük van. *Ráhúzzák egymásra a kockát*. Ha nem tudja *megrontani*, akit mondanak neki, akkor a maga családját kell hogy *megrontsa*.”

Tudtak olyan *hadról* a faluban, hogy majd minden tagja *bübájos* volt. „Szemük közé nézni nem lehetett.”

A boszorkányok szarvat hordtak. Éjszaka jártak, besurrantak az asszonyokhoz, s megnyomták a mellüket, hasukat, megsimították a dunyhájukat, meghúzták a hajukat. Még betegséget is tudtak adni. A kolerát is „nem az isten adta, csinálta valaki a kolerát, bocsátotta, de már elvesztette az erejét, azért nincs”. „Volt olyan, akire a *rosszak* félést eresztettek. Be sem tudott menni a kapun, csak úgy rohant. Még bent sem tudtak vele mit kezdeni.” Látomásokkal is ijesztgették az este egyedül járókat, elcsaltak fiatal embereket, legényeket. Elvették a tehén hasznát (tejét), *megrontották* a szép, egészséges gyer-

meket, állatokat. Kis csecsemőkre sírást, álmatlanságot, hasmenést bocsátottak. Még fényes délben is ledobálták az embereket a kemence tetejéről, gyermeket kitéptek az anyja kezéből.

Aki foggal született, abból *verboncás* lett. „Hétéves korában el akarták vinni. A sárkány elviszi. Tudománya egy nagy könyvben volt, amiből a vihart elő tudja olvasni.” A *verboncás* a tejet kedvelte. Koldulva járt, s ha a tejet megtagadták tőle valahol, hatalmas vihart bocsátott a vidékre. Sokat viaskodott a szomszéd *verboncással*, s ilyenkor a vesztes faluját és környékét elverte a jég.

De nemcsak ilyen *rontani* tudó emberek voltak, hanem gyógyítók is. Minden második-harmadik faluban akadt egy-egy ember, akihez a *megrontott* gyermeket, beteget elvihették. Ezek *rontáson* kívül belső bajokat is tudtak orvosolni, helyrehúzták a kiugrott ízületet, összeillesztették az eltört csontot. „Volt itt Derecskén a Kele bácsi. Gazda volt. Az tudott gyógyítani. Őcsémnek, fiannak helyre tette a törött kezét egy fillér nélkül. Gyermekeknek adott krajcáros cukrot. A fiam vállperece kétszer tört el. Játszottak, ostornak állt, aztán meg a szalmáról lecsúszott. Szétment megint a csont, de Kele gazda csak visszatette.” Sokszor azonban nem sikerült a gyógyítás. „Apámat is a dorogházi *tudósasszony* tette sántává. Fájt a lába, rosszul ugrott, gyerek volt. Nagyanyám meg hallotta, hogy eljött az asszony a faluba, szólt nagyapámnak is. Hajja ke! Itt van a dorogházi *tudósasszony*. Elhívjuk-e? Én nem bánom! Ráfektették a kemencére, a fejét a falhoz nyomták, az apja ráfeküdt, hogy ne tudjon mozogni, az asszony meg tolt a lábát, míg ki nem jött a csipején.”

Szerelmi bajokkal a *tudóshoz* mentek, de neki mutatták a *megrontott* állatokat, de még a *megrontott* szakadó fonalat is. A *tudós* üzent is olyan embereknek, akik nem mentek el hozzá. „Üzente a *tudós*, hogy csütörtökön ne menjek sehová, mert kitörik a lábam.”

A *tudóse* ember is értett a *rontáshoz*. „Kele is fel tudta tenni a *rontást*.” Megállította a lovakat, két lábon táncoltatta a juhokat, megmerevítette a tolvajt a lopott tárggyal a kezében. Olyan *tudós* kocsisról is hallottak, aki a döglött lovakat vízen és kapukon át a levegőben percek alatt haza tudta hajtani.

Ismertek csudálatos képességű asszonyokat is, a halottlátókat. Az ilyen három napig vagy még tovább is aludt egyfolytában, közben lelke a túlvilágon járt. Úgy mondták, hogy „el voltak ragadtatva”. Ekkor kapta a tudományát. Az ilyen asszonyok elmondták a halottakról, hogy milyenek, hogy érzik magukat, mi a kívánságuk. „A kislányom nagyon köszönte, hogy ápolom a sírját.” „Elmondta, hogy az *ágyom* öreganyja nem régen szabadult a purgatóriumból, meg a Piros dédapja sem sántít már.” „Édesanyám kérte, hogy gyűjtsak érte egy gyertyát.”

„Volt tudós, aki úgy beszélt, mintha könyvből olvasná, úgy mondta, ahogy volt, de aki nem nagyon tudta, hogy mit mondjon, azt nagy hanggal kérde: Te asszony, te szerencsétlen asszony, kit jöttél kérdezni. Nincs neked se apád, se anyád? Vagy kit jöttél kérdezni . . . ?”

Tudnak olyan természetfeletti lényekről is, amelyek nem voltak emberek. Mint például a *lidérc*, a gazdája hóna alatt hordott tojásból kikelt fekete tyúk. Gazdájának minden parancsát teljesítette. Számon tartják még a foggal született csikót is, meg a sárkányt.

Az istentagadó lelke mint *tüzesember* járkált a határban.

Emlegették a *szél anyját*, az *íz anyját*, a *vízilányt*, de hogy ezek valójában kik lehettek, arra már nem tud felelni senki.

A *rosszak*, *bűbájosok* ellen a legáltalánosabb védekezés a keresztvetés volt, „mert a keresztben nem tud áthaladni a *rossz*”. „Mikor este mentem valahová, kiléptem a sötétbe, csak *vettem* magamra a keresztet Jézus nevébe, s mindjárt világosabb lett az út.” Mielőtt feltette volna az asszony fejére a

főkötőt, abba is keresztet vetett. Mikor szoptatni akartak, előtte megnyázott gyűrűsujjokkal keresztet vetettek mellükre. „Kocsis ember, mielőtt elindult, a lova elejébe keresztet vetett, mikor felült a bakra, akkor is keresztet vetett, úgy indult el.” Amint a szekér kifordult az udvarról, az asszony háromszor vetett keresztet utána: Atyaisten légy felette, Fiúisten állj mellette, Szentlélek Úristen te légy a vezére.”

Napközben is minden cselekedetükre vigyáztak, hogy ki ne hívják a *rontást* maguk ellen. Nem szelték pl. a kenyeret késsel a tejbe, hogy a tehén tőgye ki ne hasadjon. Egész kenyeret nem vittek ki a házból, hogy az áldást ki ne vigyék vele együtt.

Számtalan apró gesztussal igyekeztek magukat védeni a rontó hatalmaktól. Például mikor kenyeret sütöttek. Arról, hogy a kovász jól megkel-e, hogy a kemencébe bevetett kenyér megfelelően megsül-e, nem egészen az asszony tehet. Sokszor *megrontották* a kovászt, a tésztát, de még a kemencét is. A gazdasszony már előre félt a kenyérsütéstől. Keresztet vetett az edényre a kovász beáztatásánál: „Segélj istenem!” Mikor a beáztatott kovászt beöntette a liszt közé: „Istenem, jól megadjad!” Kovászolás közben is többször felsóhajtott: „Édes istenkém, édes Jézuskám!” A kovászolás befejezésekor: „No, áldjon meg az édes Jézus, áldjon meg jónak, helyesnek!” Utána keresztet vetett a kovászra és a dagasztó teknő négy sarkára: „Atyának, Fiúnak, Szentlélek Úristennek nevében áldjon meg az édes Jézus!” A *kovászoló lapickát* nem vette ki a kovászból, mert ha az nincsen benne, könnyebben *megrontják*. Másnap reggel, amikor a teknőről az abroszt levette: „Édes Jézuskám!” Mikor meglátta: „Jól megkelt, édes Jézuskám!” Dagasztás közben is többször fohászzkodott: „Édes Jézuskám segíts, Istenkém add jónak!” Dagasztás után ismét keresztet vetett a tésztára: „Istenem add meg!” A *szakítás* előtt a *szakajtókra* keresztet vetett: „Add meg édes Jézuskám, add meg jóra!” *Szakasztás* kezdése előtt: „Segíts már istenkém!” Mielőtt a kemencébe

tüzet rakott, előtte is fohászzkodott. Mikor a lángost betolta a kemencébe: „Áldjon meg a teremtő lélek!” A kenyerek bevetése előtt háromszor keresztet vetett a tűzre: „Istenkém segíts!” Minden egyes kenyér bevetése közben: „Áldjon meg az Úrjézus!” Bevetés után meg a kemencére vetett háromszor keresztet.

Idegrendszerük fölöttébb érzékeny volt. Halottsiratásnál igen hamar fel tudták magukat zaklatni a hisztériás kitörésig. Ha pl. a verekedésbe belelendültek, körömmel, foggal is küzdöttek. „Én halok meg előbb, nem *kied*, mégse megyek ki!” Vadabbak voltak, mint a férfiak.

Csodálatos dolog majd mindegyikkel megesett, legalább kétszer-háromszor életében. Tüzet, halált, többen megálmodtak előre. „A tüzet is megálmodtam, mikor édesapámék megégték. A templomban voltam, ott álmodtam *létánia* alatt . . .” Imádkozás közben álmodták meg a közelgő veszedelmeket, halált. „Megálmodtam, hogy meghal a fiam. Betegen feküdt, a feje be volt kötve.”

„Szülő asszony is álmodik azzal, aki *megrontotta*. Azt álmodja, hogy el akarják vinni a gyereket. Reggelre meg már kész volt a baj.”

A haldoklók is látnak. „Édesanyám aranyos szép kisgyermeket látott aranyos palástban. *Anyámasszony* is látott valamit haldoklás közben, mert többször mondta: Nézd csak! Nézd csak!”

Igen hamar megijedtek. Elég volt egy váratlan esemény híre, s már elájultak, fordultak le a székről. „Édesanyám egyszer *ihedséget* kapott: Jaj lányom, félreverik a harangot, tűz van! Oszt csak rogyott össze.” „Egyszer az egyik menyecske a seprűt rámszúrta. Hét hétig feküdtem utána *ihedségben*.” „Annak előtte sok asszonymak *ihedése* volt. *Megihedt*, csak eldőlt. Úgy lebeg egy kicsit az ember, ha *megihed* valahogy.” Van olyan is, aki, mint nagyobbacska gyerek, szentek és

halottak körmenetét látta egy éjszaka, a templom körül. „Csak láttam, hogy kerülik a templomot. Énekelnek: Mária, Mária, te vagy az a szép rózsza . . . Hét hétig feküdtem utána.”

Szórakozási lehetőségek

Mulatni, táncolni az asszonyok már nem vágytak. A menyecskének addig illett nevetősnek, vidámnak lenni, míg az első gyermeke meg nem született. Addig „megy lagziba, szeret táncolni, aztán már kedve sincs”. Akinek már öt-hat gyermeke volt, nem énekelt, nem mulatott többet.

Háromnapkor az asszonyok be-benéztek még miséről jövet vagy egy órára az *ivóházba*. Figyelték egy kicsit a fiatalok mulatását, aztán hazaballagtak. „Mikor Bertám [Bertalan] legény volt, nem akartam elmenni a táncot megnézni . . . De aztán eljött értem a fiam meg a *cimborái*. Mikor ott leültem, egyből elvittek táncolni. A *bandája* mind el akart vinni. *Ángyom*, na gyűjjék, gyűjjék . . . De gondoltam, nem kapálózok én már. Hazajöttem. Harmincöt éves voltam már.” „Mint asszony elmentem egy cseppet megtekinteni a táncot. De nem mentem mulatni. Nem fájt a szívem utána, mert a bánat gyötört mindig.”

Ha lakodalomra elmentek, a *hérészb*en mulathattak az asszonyok a legjobban. Körülülték az asztalt, énekeltek, táncoltak a férjükkel meg annak *cimboráival*. Még a legények is megtáncoltatták a menyecskét, ha fiatal volt s jól táncolt. Ilyenkor aztán belelendültek a mulatásba, még akinek öt gyermeke volt, az is táncra perdült. „Úgy táncoltak a menyecskék, mint a madár.” Az uruk nem bánta, akárkivel táncolnak, még a muzsikus cigány is elvihette.

Az ének, muzsika egy rövid időre elfeledtette minden bajukat. Még a kedve, hajlama ellenére férjhez adott menyasszony

is fölengedett egy kevéssé a nagy vigasság közepette. „Nem voltam szomorú, mert muzsikáltak.”

A *hérészen* öreges nótákat dudorásztak az asszonyok. „Énekeltek, ha nem is ittak, mert az asszonyok akkor is énekelnek a lagziban, amikor nem isznak.” De lagzin kívül aztán szinte sohasem daloltak, elfelejtették a lánykori nótákat. „Nem esett aztán már jól az ének, azt sem tudtam, melyik az eleje.”

Az öregedő asszonynak meg éppen nem illett énekelni. „Én már nem dalolok többet az életben sem.” „Ha fiatal volnék, az összes világot kidalolnám, de így nem teszem magam csúffá.” A nótázgató asszonyra rá-ráförmedtek a családban. „Meg vagy bolondulva, tán nincs dolgod?” Mégis irigyelték, aki szépen dalolt, pedig csak nagyon ritkán fitogtatta csengő hangját. „Édesanyám énekel a *hérészen*, nagyon szépen énekel. Az egyik asszony szólt is neki: Bene Erzsű, mindenemet oda-adnám, ha úgy tudnék danolni, mint te!”

A dalok szövege nagy ritkán személyes hangsúlyt kapott. Minden bánatukat, szomorúságukat beleöntötték, mikor énekeltek. „Öreganyám mátraballai volt. Még gyerek voltam, amikor elvitt oda lakodalomba. Egy ballai fiatalasszonynak akkor halt meg az ura, oszt nagyon bántotta az anyósa. Nem jól bánt vele. Oszt nagyon sajnálta az urát. Csak elkezdte egyedül danolni:

Bimbó, bimbó, sárga teljes bimbó.

Édesanyám, de sok énrám a szó.

Olyan vagyok, mint a tóba a víz,

Irigyemet mind vigye el a víz.

Olyan vagyok, mint az engedelem,

Két orcámon ragyog a szerelem.

Két orcámon a szerelem ragyog,
Érted, kedves babám, majd meghalok.

Utána elkezdett *rini*. De csak elkezdtek az asszonyok is.”

Októbertől *háromnapig* a szomszédokba jártak össze az asszonyok fanni. Magukkal cipelték karon ülő kisebb gyermekeiket is. Egy-egy alkalommal *mónárkalácsot* sütöttek, mákos kukoricát főztek. *Háromnapkor* is egybegyűltek az összeszokott asszonyok s egy kis káposztás lepény mellett beszélgették ki magukat. Itt már nem daloltak egymás között. De a farsang ideje alatt többször is felöltöztek *ihestőnek*: cigánynak, halálnak, állapotos asszonynak, drótosnak, s így ruccantak át a szomszéd fonóba vagy esetleg disznótorba. Az *ihestők* daloltak, táncoltak, bolondoztak. Az állapotos asszony meg a férje igen kérték az ételt: „Adjanak már, mert már nagyon kívánja...” A drótos szétverte a rossz fazekakat.

Disznótorba verssel állítottak be:

Én is fogtam a farkát,
Adjanak egy darabkát...

Az ügyesebb, talpraesettebb álsruhások tréfás szavakkal ugyancsak odamondogattak mindenkinek. Feléledő bolondos jókedvük még az öregeket is magával ragadta. „Volt öreg-asszony, aki menyasszonynak öltözött. Még a rozmaryngoszorút is feltette a fejére.”

A farsang bolondságaiban felszabadult az elnyomott életöröm, a vígság, de a rövid néhány hét után maradt minden a régiiben, húzták az asszonyi sors igáját tovább. Csak öregkorukra lazult meg körülöttük a családi fegyelem – különösen özvegyiségükben, vagy ha a család *elválakozott* –, ilyenkor kezdett hát az asszonyféle „kicsit vigasztalódni”. „Ott a bába-

szögben [falurész] volt három öregasszony. Azok *pótoltak*. Úgy *pótoltak* össze egy kis pálinkára valót. Ezek iszogattak, összejártak, mikor meggondolták. Özvegyek voltak. Nem tudta azt senki.”

Asszonyi magatartás

Az asszonyok nagy része általában hallgató, csendes volt. Nem beszéltek sokat, csak veszekedés közben eredt meg a szavuk. Amit mondtak, annak legtöbbször súlya volt. Egy-egy ki-mondott szónak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak akkor, mint manapság. Egy rossz szóért, egy bántó mondatért egész életükben hordták sértődésüket, de egy kedves mondat emléke is halálukig megmaradt hálás emlékezetükben.

Olyan asszony, akire rásüthették volna, hogy könnyelmű és lusta, nemigen akadt. A falu közvéleménye, erkölcsi felfogása, az állandó családi ellenőrzés, valamint az általános nyomorúság munkára szorított mindenkit. De ők maguk sem tudták volna elképzelni az életüket munka nélkül. Szabad idejükkel sem tudtak volna mit kezdeni. „A dolog mindig jól esett nekem, mikor még együtt voltunk, muszáj is volt.” „Aki nem dolgozik, vétkezik! Még most is dolgozom. Mikor nincs mit csinálnom, megyek a lányomhoz: Lányom, dolgozz nekem!”

Még öregkorukban is, amíg csak mozogni bírtak, igyekeztek valami hasznot hajtani. Egész életükben a maguk lábán álltak meg, szinte hallani sem akartak arról, hogy öregkorukra másra szoruljanak. „Most, hogy öreg vagyok, beteges vagyok, még most sem engedem, hogy valaki vizet húzzon helyettem. Úgy mászok oda, de magam húzok.”

Helyzetükbe, életük rendjébe beletörődtek. „Amit az isten ad, azt elbírjuk.” Eszébe sem jutott egyiknek sem, hogy sorsán változtasson. „Itt kell élni, mert ide születtem.” A munkától, gyerekektől még gondolkozásra sem maradt idejük. A két-

vagy háromgyermekes anya már ruházatával sem törődött, boldog volt, ha gyermekeinek előteremtette a szükséges holmikat. „Kinek hogy telt, úgy öltözött. Akinek nem telt, úgysis jó volt.”

Öngyilkosságra nem emlékeznek a faluban. Jó tíz évvel ezelőtt volt az első eset, amit elborzadva emlegetnek. „Egy asszony felakasztotta magát, mert a negyedik gyermekével volt viselős.” Szó nélkül túrték a betegségeket is. „Nem kellett a régieknek az orvos. Ha beteg volt, hát szenvedett.” Szenvedett és dolgozott. „Dolgoztak akkor is, rá sem néztek náthára, lázra, a dolgot azt el kellett végezni.” Kisebb fájdalmakat, betegségeket szinte figyelemre sem méltattak. Sebekkel, zúzdásokkal megszakítás nélkül dolgoztak tovább. Az ember már azt hinné, hogy szinte érzéketlenek voltak a fájdalmakra. „Ötven évig nem tudtam, hogy mi a fájdalom. Csak mikor gyermekágyat feküdtem. A betegségre én rá sem néztem.” A mások nyavalyájára éppígy nem voltak semmi tekintettel. A haláltól azonban – kivéve az életúnt öregeket – valamennyien borzadtak. Gyenge perceikben el is árulták magukat. „Édesanyám azért – félt a haláltól. Egyszer szólt nekem: Szép lyányom, vajon milyen lesz az az utolsó perc? Nem lesz az olyan nehéz? De kemény természete volt, nem szólt többet a halálról.” Mégis, amikor haldoklóhoz mentek, kereken tudtára adták, hogy már nincs sok ideje hátra. „Apám is beteg volt a nagy kolera alatt. Odajött apámnak a testvéri [húga]: Meghalsz már, meghalsz... Nem sajnálod ezt a két szép gyermekedet itthagyni? – Hát, ha meg kell halni, meg kell, nem lehet visszamaradni senkinek.”

A maguk nehéz élete elfedte szemük elől a mások baját. Ritkán törődtek az árván maradt gyermekekkel. A koldusoknak is inkább megszokásból adták alamizsnájukat, mintsem szánalomból.

Csak az igazán nagy eseményekre rendültek meg. Nagy tüzek után s a világháború idején Bodonyban mindenki gyászba öltözött, függetlenül attól, hogy őt és közvetlen családját érte-e kár vagy sem, meghalt-e katona rokona, vagy sem. A világháború kitörésekor az öszögi, főszögi s hóstyai legények, lányok kibékültek, kezet nyújtottak egymásnak. Érezték, hogy a gyászban és veszélyben összetartoznak, közös a bánat és közös a veszteségük is.

BEFEJEZÉS

Nehéz sors jutott a nagycsalád asszonyának, nehéz a régmúlt századok jobbágyasszonyainak. Mindabból, amit ebben a könyvben olvashatunk, az egykori elsüllyedt jobbágyvilág gyötrelmes viszonyaira, körülményeire is következtethetünk. Ne csupán kései szánakozásunkat, de megbecsülésünket, tiszteletünket is fordítsuk hát a letűnt idők sokat szenvedő, keveset örvendező és csöndes heroizmussal küszködő parasztasszonyai felé. Az ő türelmes, hősies munkájukon is nyugodott családjaik léte, az ő munkájuknak, szívósságuknak is köszönhető, hogy a magyar parasztság ezen a földön annyi viszontagság közt megmaradt.

A verselgető mátraballai öregasszony önmagára mondott versikéje mindnyájuk vallomása lehetne:

Az uramnak bérese voltam,
Gyermekeimnek gyámola voltam . . .

Kétszeres elnyomatottságukban is a jövőt gyámolították, azt nevelgették és élesztgették.

ADATKÖZLŐK

Bodony

Farkas Király Erzsza (1868)
Jakab Szuszék András (1868)
Béres Kataj Mihály (1875)
Pap Jancsi Erzsza (1876)
Farkas Virág István (1877)
Farkas Márkus Anna (1877)
Fejes Máté Erzsza (1877)
Farkas Sárkány Piros (1878)
Fejes Szép Katalin (1879)
Bazsó István (1880)
Fejes Boris (1882)
Nagy Bíró Boris (1887)
Kovács Jankó Marci (1890)
Jakab Szuzsék Gábor (1890)
Béres Gyurabá Kati (1897)
Kisjankó Piros (1899)
Tóth János (1902)

Derecske

Főnagy Kovács Erzsébet (1902)
Huszár Panni (1905)
Réti Rozi (1894)

Maconka

Kaszás Panyi Erzsébet (1902)
Kispál Pesu Márton (1905) és családja

Mátraballa

Bíró Kopasz Rákhel (1890)
Kispál Forgó Mária (1904)

Nagybátony

Padár Kuló Rozál (1883)

IRODALOM

Bakó Ferenc

Felsőtárkány község lakodalmas szokásai. (A kultúra alakulásának és ethnikus jellegének vizsgálata.) Ethn., LXVI. 1955. 345–408.

Bakó Ferenc (szerk.)

Módszerek és feladatok. (Palóc tanácskozás Egerben.) Eger, 1968.

Diószegi Vilmos

A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzásai. (Az égitestevő mitikus lény, a markoláb elterjedésének tanulságai.) In: Népi kultúra – népi társadalom. I. k. Budapest, 1968. 217–251.

Farkas Gábor

Adatok Bodony község történetéből. Gyöngyös, 1969.

Fehér Gyula

Bűbájosok és boszorkányok Recskén és környékén. Ethn., XLVIII. 1937. 220.

Fél Edit

Néprajzi adatok Órhalomból. NÉ, XXX. 1938. 73–85.

Fél Edit

Egy palóc házasság előtti szokásról. Ethn., LII. 1941. 250–260.

Gönyey Sándor

A Zagyva felső völgyének népviselete. NÉ, XXX. 1938. 145–159.

Györfly István

Adatok a régi palóc építkezéshez. NÉ, XXII. 1930. 154–155.

Györfly István

Kik a palócok és mikor említik hazánkban először? In: Magyar nép – magyar föld. Budapest, 1942. 239–240.

Istvánffy Gyula

Palóc néprajzi tanulmányok. Budapest, 1894.

Istvánffy Gyula

Mátraalji palóc lakodalom. Ethn., V. 1894. 38–51.

- Istvánffy Gyula
Újabb adalékok a palócok ethnográfiájához. Ethn., V. 1894. 181;
 Ethn., IX. 1898. 305–364.
- Istvánffy Gyula
A Borsod megyei palócok. Ethn., XXII. 1911. 162–166; 222–232;
 292–305; 363–368.
- Istvánffy Gyula
A palócok lakóháza és berendezése. NÉ, XII. 1911. 1–16.
- Istvánffy Gyula
Palóc népköltési gyűjtemény. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta:
 Botgál Ferenc. Miskolc, 1963.
- U. Kerékgyártó Adrienne
Szukai nők fejdíszje. NÉ, XXVII. 1935. 112–114.
- Malonyay Dezső
A palócok művészete. In: A magyar nép művészete. V. k. Budapest,
 1922.
- Nyáry Albert
Temetkezések a palócok földjén. NÉ, VII. 1906. 43–47.
- Nyáry Albert
Jellemvonások a palóc nép életéből. Ethn., XXXIV. 1923. 92.
- Nyáry Albert
A palóc anya és gyermeke. Ethn., XLII. 1931. 167.
- Pintér Sándor
A palócokról. (Népismerető tanulmány.) Budapest, 1880.
- Pintér Sándor
A palócok születése, házassága és halálózása. Ethn., II. 1891.
 97–109.
- Pintér Sándor
A kimuzsikálás. Ethn., II. 1891. 295.
- Rajeczky Benjamin
Siratógyűjtés Bodonyban. NÉ, XXXVII. 1955. 167–197.
- Szeder Fábián
A palócokról. Tudományos Gyűjtemény, 1819. VI. sz. 34–58.
- Szeder Fábián
A palócokról. Tudományos Gyűjtemény, 1835. II. sz. 3–41.

SZÓJEGYZÉK

- abajgatni*: valakinek kellemetlenkedni
abrakolás: lovak etetése takarmánnyal
advent: a karácsonyt megelőző négy hét időszaka
ágy: ágynemű; derékaljak, lepedők, párnák, dunnák
ágyszékláb: házilag készített kezdetleges ágy
ámbitus: tornác
ányg: mindazon nőrokonok jelölése és megszólítása, akik a szólító személynek vagy házastársának nem vér szerinti rokonai
ányomasszony: az idősebb, nem vér szerinti rokonasszony megszólítása
anyámasszony: a férj anyjának megszólítása
apámuram: a férj apjának megszólítása
apó: a nagyapa egyik megszólítási módja
Arany korona: római katolikus imádságos könyv
aszatka: gyomnövény a kelő gabona közt
asszonyom: a férj idősebb, férjezett nőtestvérének megszólítása, pl. Erzsú asszonyom
avatás: a gyermekágyat követő egyházi szertartás
- banda*: egykorú, egy falurészben lakó lányok vagy legények csoportja
barboncs: garabonciás diák. Foggal született, hétéves korában elviszi a sárkány. Kedveli a tejet, ahol ezt megtagadják tőle, bosszúból vihart, jégesőt bocsát a falura. A szomszéd vidék barboncsával viaskodik
barhét: flanell, pamutszövet
bedörgölés: mángorlás
beenged: ha az özvegyasszony a családbeli férfiak közül „végül aztán beengedte valamelyiket, a többi már nem háborgatta tovább”. Vagyis a beengedni kifejezés ebben az értelemben szexuális kapcsolatot jelent
beléndek: Hyoscyami folium
belett: készen lett

bocskor: egy bőrből szabott, talpatlan, szíjjal rögzített, házilag készült lábbeli

bodag: élesztő nélkül készített lepénykenyér

bóhafőző mester: salétromfőző, aki az istállók és a házak vizelettel átitatott földjét kiásta, és abból a salétromot kifőzte

boldoganya: a szoba *mestergerendáját* alátámasztó oszlop neve

boldogasszonyág: a szülést követő kötelező ágyban fekvés; a szülő nő ágyának neve az *avatásig*

boldogasszonyszilva: Boldogasszony napja (augusztus 15.) körül beérő szilvafajta

bonc: comb

bőjtfogadó szerda: hamvazószerda

búcsúvezető: a búcsúba menők csoportjának vezetője, köztiszteletben álló férfi

bukor: 1. szövött minta csíkja, 2. bokrétára kötött szalag

bübájások: természetfeletti lények, boszorkányok

cifra: a kender fonására alkalmas szerszám, a *guzsaly* mintás, faragott, díszített része

cigerézik: gyermekjátékot játszik. Egy két végén kihegyezett kis botocskát beüt egy lyukba

cimadónia: chelidonium majus

cimbora: ugyanabban a falurészben lakó, egykorú legény- vagy leánypajtás

címer: rang, presztízs

cirkál: cirógat, simogat

cucaj: báránybőr, díszített melles

csatló: hosszú husáng

cséklyézik: gólyalábon jár

cséplés: gabonanemű kiverése a szérún kézi cséppel. Több férfi társas munkája volt

csepű: a megtört, megtisztított, kifésült kendercsmó legdurvább minősége

csevice: borvíz, ásványvíz

csicsosgat: csitítgat

csík: vékonyra metélt, gyúrt tészta

csikog: nyöszörög, hangot ad

csikós: a betöretlen lovakat legeltető családtag

csipke: arany vagy ezüst csipkével díszített ünnepi főkötő

csóbika: összefagyott hótömb

csóré: savó
csuha: szűr; általában díztelen
csűr: a gabona tárolására és *nyomtatására* vagy *cséplésére* alkalmas gazdasági épület, amelynek padlásán takarmányt tároltak

damaszkakendő: damaszkendő
dörgölés: a házi vászonnemű mángorlása
dörgölő suk: mángorlófa
dug: titokban ad

édesszüle: l. *szüle*
egy fedél alatt: egy udvarban, egy házban családtagként lakni
elkendőzött: eljegyzett
elruház: eltart, gondját viseli
első menyecske: a gazdasszony utáni legidősebb menyecske
elszível: elvisel, eltűr
elül: a kotló elül a tojáson, azaz nem hagyja ott
el van nehezedeve: másállapotban van
elveszejt: elpusztít, életére tör
ett: evett
ezerjófű: centauri herba

fakád: dézsa
falú piaca: a falu közepén levő térség
farkasalma: Aristolochia Clematitis
fehérítés: vászonfehérítés; a vásznat folyamatosan nedvesítették, és napon szárították
fehérlé: megszózott tej és víz fele-fele arányban, kenyeret aprítottak bele
fehérüröm: absinthii herba
fejel: párna
feketegyökér: symphytum officinale
fékető: főkötő
fekvő: gyermekágyas asszony
felérez: felébred
felmotollál: a *guzsalyon* megfont kenderfonalat a motollára le-gombolyítja
felvisel: elvisel
ferentő: csiga alakú kovásztalan kenyér- vagy kalácstészta, amelyet leöntenek cukros vagy mézes-mákos vízzel, illetve összehabart sós tejből, tojásból, lisztből készült mártással

festő: kékfestő anyag

fiók: ablakszem (pl. szekrényen is)

fog: kedvel; pl. „nem fogta”, vagyis nem kedvelte

fogtára vesz: valakihez szigorú, nem tűri a lazaságot

fonóház: egy falurész egykorú lányai a téli időszakra kibérelnek egy szobát, ide gyűlnek össze fenni, játszani

földi zsák: l. *földi zsálya*

földi zsálya: *salviae folium*

füstölés: emberre, állatra alkalmazott irracionális gyógyító eljárás. A beteg vagy *megrontott* testrészt parázzsal, gyógyfűvel, valamilyen tárgy üszkével megfüstölték *ráolvasás* kíséretében

fűzfacsárda: szabadban levő tánchely gúnyos neve

gabona: általános jelentése mellett a rozs neve is

gabonás hambár: az udvaron külön álló, tölgyfából ácsolt kisebb épület.

A gabona mellett lisztet, szalonnát, szerszámokat is tartottak benne
ganca: kinyújtott, szárított tészta, amelyet kifőzés előtt apró darabokra törtek

ganga: fehér női vászonkötény

gát: telekhatárt jelző, kerítésként szolgáló földhányás

gereben: a kender tisztítására alkalmas szerszám. Egy falpra rászegezett sűrű fogú vaskorong. A megtört kendercsomót ezen többször át-húzva tisztították, és az így kapott minőség szerint osztályozták

gerebenez: kendert tisztít

gerendely: az eke törzse; vízszintes vastag fagerenda

gombolyítás: a megfont kenderszál egységbe rendezése és előkészítése a szövéshez a gombolyító segítségével

gömböstű: gombostű

görbe krajcár: a kis értékű aprópénz csúfneve

guzsaly: a kender fonására alkalmas fordított T alakú szerszám, amelynek hosszú szárára kötötték fel a megtisztított (l. *gereben*) kenderrostokat. A guzsaly talpára ülve fontak, egyik kezükkel a rostot húzták és pödörték, míg a másikkal a megpödrott fonalat tekerték fel az állandóan forgatott orsóra

gyámol: gondoskodó, gyám

gyerek ágya: méhlepény, placenta

gyiák: diák

gyűjtés: szénamunka; a széna vagy sarjú összegereblyézése, boglyába rakása

had: rokonsági csoport. A Mátraalján elsősorban az együtt lakó család, esetleg a legközelebbi rokonok tartoztak bele

halóbatyú: 1. *halóputyerka*

halóputyerka: az öregasszonyok előre összekészített ravatali öltözete

halóruha: az az öltözet, amelybe a halottat fölravalozzák és temetik

hambár: 1. *gabonás hambár*

hamvas: durva szövésű fehérítetlen lepedő

háromnap: farsang utolsó három napja

ház: köznapi jelentése mellett a szoba neve is

házbavalók: az együtt lakó család

házcsalád: az egy házban, telken együtt lakó család

hektikás: tüdőbajos

hérész: 1. a menyasszony rokonai, 2. a menyasszony és vőlegény rokonainak együtt mulatása lakodalom idején a vőlegényes háznál

hodály: juhistálló

Hogy akarjátok fiaim? köszönési forma

hordás: a learatott gabona összegyűjtése, hazaszállítása

hosszúszék: rövidebb, támla nélküli pad

hummi: holmi

ihedés, ihedség: megrettenés, megijesztés, különös esemény okozta betegség

in: itt erő is, pl. „Kiszedték belőle az inat”: azaz kiszedték belől az erőt, nem tudot mozdulni

ingváll: csipőig érő, házivászon női ing

innya: inni

irányából: miatt; pl. „A gyerek irányából”, azaz a gyerek miatt

írárok: imákat, énekeket, szent történeteket tartalmazó füzetek

iró: a vajköpülés mellékterméke, fehér lé

istencipó: a halottak napján süttött kis kenyér, amelyet templomba menet a koldusoknak adtak, hogy a halottak lelki üdvéért imádkozzanak

ítélet: vihar

ivó, ivóház: farsang utolsó három napjára a falu legénysége kibérel egy szobát vagy a kocsmát, ahol a lányokkal együtt mulatnak, táncolnak

íz anyja: természetfeletti lény, alakja már elhomályosult, valamikor ártó szellem lehetett. Kifejezésekben: „Táncol, mint az íz anyja” – mondják arra, aki gyorsan táncol

Az íz egye meg! átkozódás

játszóhely: egy falurész fiatalságánál meghatározott helyű játszóterülete, általában a falu szélén

jegy: ruhára, használati tárgyra rávarrt, karcolt vagy vésett megkülönböztető, személyi tulajdont jelölő jegy vagy monogram

jegygyatya: l. *jegyruha*

jegyíng: l. *jegyruha*

jegykendő: jegyajándék, amit a lány adott vőlegényének eljegyzéskor

jegyruha: a menyasszony és anyja varrta a vőlegénynek a kihirdetés három hete alatt, ebben esküdött a vőlegény. A *jegyíng* általában díszített volt

kakukkfű: thymus serpyllum

kalán: kanál

kaláris: nyakba való gyöngyfűzér

kalincs: kilincs

kandalló: a kemence mellett levő fali mélyedés, amelyben világítás céljából tüzet gyújtottak

karácsonyi morzsa: a karácsonyra terített asztalon maradt morzsa, amelyet nem dobtak ki, hanem összegyűjtöttek, s elrakták mágikus cselekedetek céljaira

karba, karéba, karélyba áll: körbe áll, karikába áll

karikázik: gyermekjátékot játszik. A játékban résztvevők görbe végű bottal egy faragott fakarikát ütögetnek egymásnak

karkesztyű: az asszonyok aratáskor vászonból varrt karvédőt húztak fel

karkötő: az ingujjat rögzítő szalag

karó: itt általában kerítéskaró

ke: l. *kied*

kecele: bő, ráncolt kötény, anyaga általában kékfestő vagy gyári

kecskeláb: l. *ágyaszékláb*

kedvi: kedve, kedvét

kelevény: kelés

kendőlakás: az eljegyzést követő családi ünnep, eljegyzés, vacsora

kendőváltás: eljegyzés

kenyérhányó lapát: kenyérsütő lapát

kenyérács: széles, rövid, sűrű fokú, létrához hasonló kenyértartó, amit a kamra gerendájára függesztettek fel

kerengő: felül a ház gerendájához, alul egy lyukba rögzített forgatható rúd, melyre a gyermek magasságában keresztfát tettek, amibe az belekapaszkodhatott. A keresztfa két végébe meghajlított ágat ékeltek, s ennek ívébe állították bele a járni tanuló gyermeket

- kérés és áldás:* étkezés előtti és utáni ima
- kereskedik:* keres
- keresztelés:* a köznyelvi jelentés mellett az a cselekedet, ha valaki valamely személyre, tárgyra, beteg testrésze védelmére, gyógyító célból mondóka, *rölvadás* kíséretében vagy anélkül keresztet vet
- keresztgyerek valakivel:* komák kölcsönösen keresztvíz alá tartott gyermekei
- keresztül húz:* kibír, túléli
- kerülkőzik:* kerül, akad
- késérő:* akkor húzzák a cigánnyal, ha egy leányt bosszúból, megsegényítésképpen egy legény kitancoltat a kocsmából vagy a lagziból
- kézruha:* az újszülött kezeit leszorító szögletes, hosszúkás vászondarab, amelyet a gyermek testét beburkoló nagyméretű szögletes vászonnal, a *pilinkával* s az ezt körültekerő madzaggal, a pólyával rögzítettek
- kied:* kend; tiszteletadó, idősebbeknek általában kijáró szólítási mód
- kisebbik uram:* a férj öccseinek megszólítása
- kiserdül:* kifordul
- kisfarsang:* október, november; a lakodalmak ideje
- kiszi:* savanyított korpaléből készített leves
- kível:* kívül
- kocsis:* a lovakat gondozó családtag
- komógyiás:* vásári mutogató, mutatványos
- kompolkodik:* ellenkezik
- komra:* hálókamra
- komradék:* az asszonyok kamrában tartott személyes holmiai
- konty:* köznyelvi jelentése mellett az összetekert, befont hajcsomót fedő, textillel bevont, csúcsos alakú keménypapír tokot nevezték így
- konyhapityergő:* a pitvar humoros neve
- korozsma:* keresztelői ajándék. A keresztanya keresztelőkor két rőf (kb. másfél méter) kendervásznat vagy gyolcsot terített az újszülött pólyájára. Ha a gyermek kiskorában meghalt, ebből varrták meg halotti ingét
- kosolya:* a hordozható mezei bölcső darabja. Tenyérnyi széles kéregből font teknő, amelyet a mezőn három összedöntött rúdra akasztanak fel
- koszmorit:* megkaparint
- koszorú:* egyházi jellegű társulás, amelynek tagjai asszonyok
- kovászoló lapicka:* kovászkeverő lapát, kenyérsütéskor használják

- kovásztevés*: a kovász elkészítése kenyérsütésnél
- ködmön*: rövid, varrással, rátéttel díszített bőrkabát
- köpű*: egy fából készített méhkaptár
- kötő*: kötény
- kukuktarisznya*: vállra akasztható vászontarisznya, férfiak hordták
- kullancs*: a fogó a játéokban
- különös*: megkülönböztetett
- kürtő*: a kemence szája feletti kerek, felfelé keskenyedő, a füstöt a padlástérbe vezető fonott, tapasztott kéményféle
- kürtődugó*: rongyokkal erősen körültekert fakarika
- lábruha*: aratáskor az asszonyok a tarló és a kalászok ellen vászonból összevarrt lábszárvédőt húztak
- ládafia*: a láda felső részén elkülönített kis, fedeles rekesz
- lánykiadó*: lakodalmi tisztség, amit rendszerint a menyasszony keresztapja visel; a menyasszonyért és annak holmiáért folyó lakodalmi alkudozásban a szóvivő
- laposfa*: késtartó; a *mestergendára* szegezett lapos, másfél-két araszos léc, e mögé dugják a késeket
- legénybíró*: farsang utolsó három napjára a legények legénybíróvá választanak, akinek feladata volt a mulatozás alatt a rendet megtartani, kedden éjfélkor a vigasságot beszüntetni
- lemar*: bánt
- létánia*: litánia
- létánia utáni ruha*: kevésbé díszes ünneplő ruha, amit általában vasárnap délután és lakodalomban hordtak
- letét*: vetélés
- letett*: senkinek sem kellő
- levél*: a liba, kacsza lábán levő úszóhártya
- levelek*: egyházi tárgyú, nyomtatott füzetek, amelyek között énekes levél is van
- levelenszé*: az úrnapi körmenetkor felállított sátor neve
- lidérc*: olyan fekete tyúk, amelyet a gazdája a hóna alatt költött ki. Gazdájának minden parancsát teljesíti
- limbus*: a túlvilág külső, sötét tere, ahol a keresztlehetlenül elhaltak lelkei tartózkodnak
- lúgzás*: a mosás munkájának egy része. A szennyes háziváson ruhákat berakják a *lúgzóba*, letakarják, tetejére fahamut szórnak. Ismételtén forró vízzel öntözik, az így nyert lúgos folyadék tisztítja a vászon-neműt

lúgzó: dongás, alul nyílással ellátott fakád

lyukasszék: hátlap nélküli, ülőlapiján lyukas szék. 1. Ide állítják az állni tanuló kisgyermeket; 2. A lyukba tálat helyeznek, s a gyermekek közösen abból esznek

magvas: magvas kender

makkos zár: házilag készült, kulcsra járó faszerkezet, amely mozgatható fapeckei, makkjai segítségével működik

makkverő: igyekvő, serény szorgalmas

Makulátlan tükör: római katolikus imádságos könyv

Mária lovai: Mária-lányok, akik a körmenetekben Mária szobrát hordozzák

markoláb: természetfölötti, állat alakú lény, aki holdfogyatkozáskor a holdat eszi

martalóc: rabló, zsvivány

Martalóc: Galyatető helyi neve

másikapa: a nagyapa vagy dédapa egyik hivatkozó megszólítása

mással beszélni: szexuális jellegű közeledés

mátka: köznyelvi jelentésétől eltérően itt a másik lánypajtás neve. A mátkák barátságukat *mátkakalács*vívással szentesítették

mátkakalács: a kislányok kiszemelt lánypajtásuknak húsvét hétfőjén kalácsot, mátkakalácsot visznek. Ha ezt a másik elfogadja, barátságuk megpecsételődött. Ezután *mátkák* lesznek, egymást *mátkának* szólítják

mázlós: fehér agyagos föld

mázolás, *felmázolni*: fehér agyaggal a szoba földjét, falát, a kemencét tapasztani

mázoló: vízben felolvasztott fehér agyag

megemelet: emleget, emlékezik

meggyovón: meggyón

megihed: l. *ihedés*

megkeresztel: l. *keresztelés*

megmér: a *megrontott* kisgyermek gyógyítási módja. A gyermek ellentétes könyökét és térdét összeérintették, illetve arcára szétterjesztett ujjakkal keresztbe, majd hosszába az arcát mérték meg

megpiszkol: megszégyeníti

megront, *megrontás*: l. *rontás*

megvág: megüt, vesszővel valakin végigvág

melleszoknya: kötényszerű ruhadarab

mente: posztóból vagy bőrből varrott, térdig érő női kabát
menyasszony ágya, ágyneműje: a lakodalom előtt közszemlére rakták ki, alkudoztak rá, ünnepélyesen szállították el a vőlegény házához
menyasszonyfektetés: a lakodalom egyik szertartása. A vőlegény házához elhozott menyasszonyt a vacsora után a vacsornagy és a *nyoszolyóasszony* a kamrába vezeti

menyi: menyé

mesterasszony: bába

mestergerenda: a szobán vagy az egész házon hosszában középen végighúzódo fő tartógerenda

messző: meszely, úrmérték

mételyfű: nem azonosítható gyógynövény

mocsolya: kis kenderáztató tó

mónárkalács: ostyasütővel, mónárkalácssütővel szabad tűzön süített, élesztő nélküli, eredetileg sós tésztaféle

mosakodik: 1. mos, 2. mosogat

mosósulyok: 1. *suk*

muhos: erős, nagydarab

nagybunda: báránybőrből varrt, ujjatlan, kerek, földig érő kabát

nagyítélet: 1. *ítélet*

nagyobbik uram: a férj bátyjainak megszólítása

nagyuram: az asszony így szólítja apósa férfitestvéreit, némely esetben a férj bátyjait is

négy lábú tarisznya: vászontarisznya-fajta

négy nyüstös: bonyolult szövési technikával készült erős vászon

nemzetség: férfiágon összetartozó vérrokonok csoportja, amelybe a halottak is beletartoznak

nene: idősebb testvér, nőrokon, ismerős

nyomtatás: a szérűre fektetett gabonakévéken körbe lovakat járattak, hogy kinyomtassák a kalászkökből a gabonaszemeket

nyoszolyóasszony: lakodalmi tisztviselő, melyet a menyasszony egyik közeli nőrokona lát el, aki a lakodalom alatt állandóan mellette van

nyó: a kendert marokkal a földből gyökeresen kihúzza

nyügöz: köt, megköt

ostornak áll: az ostoros gyermekjátékban az összekapaszkodott gyermeklánc legvégére áll. A kanyargó futás közben az ostor kicsapódik

ostoros: szántásnál a lóhajtó neve

- öblítés:** tejes víz, a tejes edényt öblítő víz
- öivel:** mértékegység; annyi, amennyi valakinek a két karjába befér
- öltöző:** egy rend ruha
- öntöző:** sós tejből, lisztből, tojásból habart mártás; *ferentőt*, főtt tésztát öntöznek vele
- öregapa, öregedésapa:** nagyapa, dédapa
- öregapó:** a nagyapa megszólítása
- öreglány:** vénlány
- öregszüle:** a dédanya, illetve idősebb asszonyok bizalmasabb megszólítása
- összehúzás:** a vaj köpülése
- összekapaszkodik:** összeverekedik, kikezd valakivel
- összemegy:** összeszokik valakivel
- összeszól:** szót vált, beszélget
- összetörődik:** összeszokik valakivel
-
- padfeljáró:** padlásfeljáró
- padka:** a kemence szája előtti, azzal egy magasságú sárkocka, ezen főztek, sütöttek
- palló:** padlászgerenda
- panaszolkodik:** panaszkodik
- papsajt:** capsella bursa pasrosis
- pár:** tartósított élesztő
- párja valakinek:** közelálló lánypajtás
- páros:** élesztőtartó kerek kosár
- pemetefű:** marrubii herba
- pendel, pendely:** házivászon alsószoknya
- petécs:** kiütés, fertőző gyermekbetegségek neve
- piac:** l. a *falu piac*
- pilinka:** szögletes vászondarab, melybe a csecsemőt teljes hosszában betekerték, és egy madzaggal vagy szalaggal – a pólyával – körülkötötték
- pipi-szoknya:** piros alapú, festővászonból készült szoknya
- piszkol:** bánt, gyaláz
- pitvar:** a szoba és a kamra közötti fűtetlen tároló helyiség. A ház bejárati ajtaja, valamint a szoba és a kamra ajtaja egyaránt innen nyílik
- pityó:** faggyú-, illetve olajmécses
- pokolhólyag:** gennyes, hólyagos daganat
- pokolvar:** kisebesedett bőrbetegség

póroló: faggyú-, illetve olajmécses

posajtott: erjesztett

pótol: takarékoskodik, pénzt tesz félre

putyika: a faggyú-, illetve olajmécses egyik elvezetése

ráhúzzák egymásra a kockát: kockát vetnek, és annak, aki veszít, a nyertes parancsait követnie kell

rang: presztízis, tekintély

ráolvasás: betegsége, *rontásra* gyógyító célzattal elmondott, esetleg valamilyen cselekedettel kísért hagyományos, kötött szöveg

rengő, *ringő*: az ágy előtt álló rövid, támla nélküli pad. Erről léptek fel az ágyra. A teknőbe fektetett csecsemőt is gyakran tették a ringőre

ri: sír

rigmus: verses mondóka

rontás: valamiféle mágikus tulajdonsággal vagy cselekedettel betegség, baj előidézése. Embert, állatot, tárgyat egyaránt meg lehet rontani

rosszak: természetfeletti, ártó lények, leginkább boszorkányok

rögel, *rögelnyi*: rögzős, megszántott földet vetés előtt összetör

sarkall: sarkában jár, kerülget

sátorlepedő, *sátor*: a gyermekágyas asszony ágát körülvevő elkülönítő lepedő

sederít: pörget

seggruha: a gyermek feneke alá tett kis szögletes vászondarab, e fölé kerül a pelenka

selyp: selypítő, hibás beszédű

serégve: forogva, pörögve

sifni: szögletesre vágott gyúrt tészta

suk: patakban mosva súlykolják vele a szennyes ruhát

szakajtó: szalmából kötött kerek kosár, amelybe a megkelt kenyértésztát *kiszakítják*

szakasztás, *szakítás*: a kenyérsütés folyamatának az a része, amikor a teknőből *kiszakítják* a megkelt kenyeret, és a *szakajtó*kosarakba helyezik

szappanos bónag: gyógyfű, nem azonosítható

sátva: szövőszék

szék: köznyelvi jelentése mellett itt templomi pad is

székfű: *Matricaria chamomilla*

szekrény: ácsolt láda

szél anyja: természetfeletti lény, alakja már elhomályosult

szemruha: szögletes vászondarab, amelyet a kisgyerek arcára terítenek, ha szemmel való *rontástól* féltik

szentlélek harmatja: pünkösdi hajnalán a harmatos réten lepedő húznak szóltanul fel s alá, amíg az egészen nedves nem lesz. Otthon kicsavarják, ez a szentlélek harmatja, amellyel a fájó szemet gyógyítják

szénvonó: parazsat, hamut pernyét húzzák ki vele a kemencéből.

Hosszú szárú, fa kaparólapát

szerető: azonos a köznyelvi jelentéssel, de nem feltételez szexuális kapcsolatot

szérű: a pajta előtti laposra döngölt sima terület, ahol a gabonát *csépelik* vagy *nyomatják*

szívi: szíve

szószóló: lakodalmi tisztég, *vőfély*. A vőlegény legközelebbi *cimborája* vagy keresztszüleinek gyermeke

szősz: megtört, megtisztított kendercsomó, amelyet fonáskor felkötnek a *guzsaly*szárra

szurdékforma: kis szoros, köz

szüle: nagyanya

szűr: posztóból varrt, általában díszített férfikabát

tapasztás: 1. *mázolás*

tásli: buggyos ingujfforma

temlec: tömlőc

terpesz: széles

tilolás: az áztatott és megszáritott kender megtörése

tilolni: a megszáritott kender szárát annyira összetörni, hogy a rostszálak különválaszthatók legyenek

tód: segít, kiségit

toklyó: egyéves birka

tollyú: tollú

töltés: a házfal oldalán húzódó földhányás

tudományos, tudós-, tudalmas asszony, ember: aki természetfeletti tudománnyal rendelkezik, gyógyító, rontó, halottlátó stb.

tulajdonjegy: 1. *jegy*

turbik: tollaszák

türnyi: tűrni

tüzesember: bűnös lélek, természetfeletti lény, aki égve járja éjszaka a határt

utilapú: *Plantago lanceolata*

ülcsik: nyitott faláda, melynek hiányzott egyik rövidebb oldala. Karon-
ülő kisgyermeket ültettek bele

üszögtűz: parázs

ürte: ütötte

vadkoprony: Anethi herba

vajhúzás: köpülés

vakablak: négyszögletes mélyedés a falban, amelyben különböző hasz-
nálati tárgyakat helyeztek el

vakszem: halánték

válakozás: a nagycsalád szétköltözése

válakozni, megválakozni: ha már nagyon nagy létszámú volt a család,
vagy a családfő meghalt, a családtagok a vagyonon megosztottak és
szétköltöztek

vállkendő: négyszögű, átlósan kettéhajtott vagy háromszögletű kendő,
vállra vetve, elől a mellen keresztelve, hátul derekukon megkötve
viselték

vasmacska: állat alakú, kovácsoltvas, tűzgyújtásnál használt szerszám

vastag asszony: viselős asszonynak felöltözött maskara

vászonbegre: mázatlan bögre

vendégség: a falu temploma védőszentjének napja; más falvakból
rokonok, barátok jönnek vendégségbe

verboncás: l. *barboncás*

vett: vetett

virul: kiderül az idő

viselő, viselő ruha: hétköznapra való ruha

vitorla: mezei bölcső darabja, három rud, amelyet a mezőn gúla formá-
ban összekötöznek, s erre akasztják a *kosolyát*

vízbehányó hétfő: húsvét másodnapja, húsvéthétfő

vízilány: természetfeletti lény alakja már elhomályosult

vízlóca: pad, rajta tartják a víztároló edényeket

vőfély: lakodalmi tisztviselő. Legény, általában a vőlegény kereszt-
szüleinek a fia

zörgő: veszekedő, perlekedő

zsírosbodag: l. *bodag*

zsúf: zsup; kicsépett, kétébe kötött rozs-szalma. Tetőfedésre használták

zsufa: a kisajtott tökmag lepénye. Erjesztett levéből levest készítettek

KÉPMELLÉKLET

Bodony látképe (Bodony, Heves m. — Morvay Judit felv. 1962)

Palóc férfi és menyecskék ünneplőben (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1923)

Palóc asszonyok (Hasznos, Nógrád m. — Gönyey Sándor felv. 1923)

Palóc férfiak templomból jövet (Maconka, Heves m. — Gönyey
Sándor felv. 1928)

Palóc menyecskék templomból jövet (Maconka, Heves m. — Gönyey
Sándor felv. 1928)

Szántás (Zagyvapálfalva, Nógrád m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Palóc menyecskék és lányok a kútnál (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Palóc menyecskék ünneplőben (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Két menyecske (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1931)

Palóc lányok (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Idős férfi, lány és menyecske (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Palóc gyermekek ünneplőben (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Pütkösdi királyné-járás (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1931)

Palóc menyecskék ünneplőben és hétköznapi viseletben (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Palóc lány hajának befonása (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Patakban sulykoló asszony (Bodony, Heves m. — Morvay Judit felv. 1962)

Palóc legények (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1928)

Palóc menyecske ünneplőben, „csipkében” (Maconka, Heves m. —
Gönyey Sándor felv. 1931)

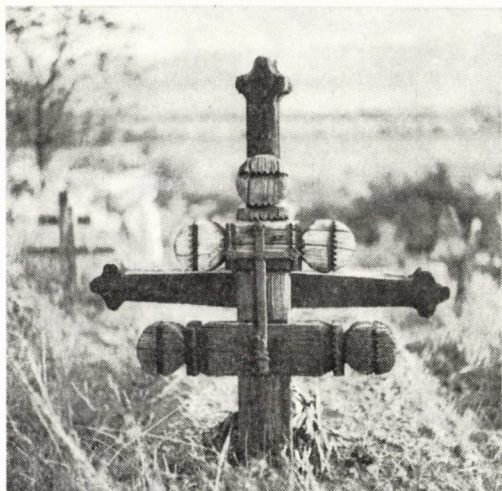
Palóc asszony ládájával a „komrában” (Maconka, Heves m. — Gönyey Sándor felv. 1931)

Palóc menyecskék ünneplőben (Maconka, Heves m. — Gönyey
Sándor felv. 1931)

Kispál Pesu Mártonné Kecskés Jozsoka Margit (Maconka, Heves
m. — Gönyey Sándor felv. 1931)

Fakereszt (Karancsesz, Nógrád m. —
Morvay Judit felv. 1962)

Temetői faragott kereszt (Maconka, Heves m. —
Morvay Judit felv. 1962)

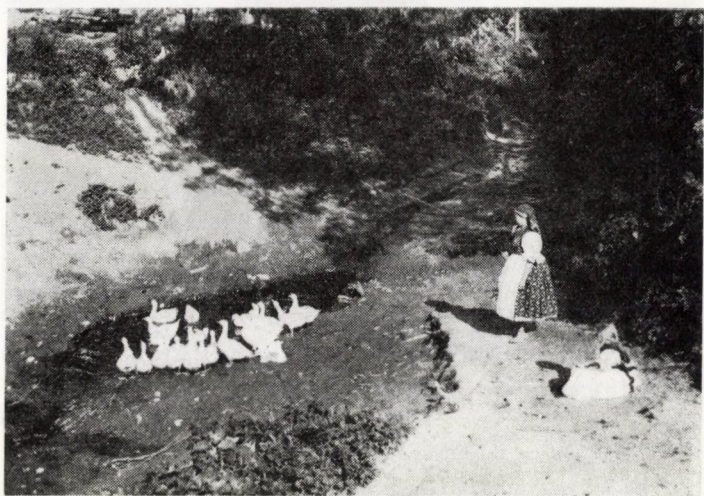
Sírkő (Bodony, Heves m. — Szolnoky Lajos felv. 1954)

Öregasszony ebédet visz az aratóknak (Bodony, Heves m. — Morvay
Judit felv. 1962)

Lányok körtánca (Nagybátony, Nógrád m. — Palotay Gertrud felv. 1938)

Libát legeltető palóc menyecskék (Nagybátony, Nógrád m. — Palotay Gertrud felv. 1938)

Palóc menyecskék kisgyermekkel (Nagybátony, Nógrád m. — Palotay Gertrud felv. 1938)

Kapálni induló asszony (Bodony, Heves m. — Morvay Judit felv. 1954)

Jakab Szuszkék Gáborné Béres Gyurabá Katyi (Bodony, Heves m. —
Diósi Ferenc felv. 1965)

*Megjelent
az Akadémiai Kiadónál*

Kósa László—Filep Antal

**A MAGYAR NÉP
TÁJI-TÖRTÉNETI
TAGOLÓDÁSA**

Néprajzi tanulmányok
sorozat

230 oldal — Fűzve 23,— Ft

**NÉPI KULTÚRA —
NÉPI TÁRSADALOM**

Folclorica et ethnographica

A Magyar Tudományos Akadémia
Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve

Főszerkesztő
Ortutay Gyula

XI—XII. kötet

Szerkesztette
Kósa László

589 oldal, 40 ábra, számos dallampélda
Kötve 147,— Ft

NÓGRÁDSIPEK

Tanulmányok
egy észak-magyarországi falu
mai folklórjáról

Szerkesztette és bevezetéssel ellátta
Szemerényi Ágnes

Néprajzi tanulmányok
sorozat

711 oldal, 24 táblán 32 fotó
Fűzve 93,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Ára: 33,— Ft

ISBN 963 05 2708 1